

ISSN 2616-9983

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1 (27)

Чернігів 2026

УДК 34(051)(477)
Н34
DOI 10.32755/şjlaw.2026.01

Рекомендовано до друку вченою радою Пенітенціарної академії України (протокол № 1 від 02 лютого 2026 р.).

Видання «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» внесено до Переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 15.04.2021 № 420, відповідно до якого журналу надано категорію «Б».

Н34 **Науковий** вісник Сіверщини. Серія: Право : науковий журнал / Пенітенціарна академія України. Чернігів : ПАУ, 2026. № 1 (27). 152 с.

У цьому номері журналу «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» вміщено статті, присвячені проблемам конституційного та міжнародного права; актуальним питанням адміністративного права; проблемам кримінального та кримінально-виконавчого права.

Видання буде корисним для науковців, аспірантів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 34(051)(477)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: *Ніщимна С. О.*, д-р юрид. наук, проф.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Пузирний В. Ф., д-р юрид. наук, проф.;

Пузирьов М. С., д-р юрид. наук, старш. дослід.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Зливко С. В., д-р юрид. наук; доц.;

Карелін В. В., д-р юрид. наук; доц.;

Коломієць Н. В., д-р юрид. наук, проф.;

Коропатнік І. М., д-р юрид. наук, проф.;

Олефір Л. І., канд. юрид. наук, доц.;

Партенадзе О. А., д-р права, проф. (м. Батумі, Республіка Грузія);

Скаков А. Б., д-р юрид. наук, проф. (м. Нур-Султан, Республіка Казахстан);

Солнцева Х. В., канд. юрид. наук, доц.;

Тагієв С. Р., д-р юрид. наук, доц., заслужений юрист України;

Чумак В. В., д-р юрид. наук, проф.;

Шевчук О. М., д-р юрид. наук, проф.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: *Денисенко К. В.*, канд. наук з держ. управл., доц.

ISSN 2616-9983

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
PENITENTIARY ACADEMY OF UKRAINE**

**SCIENTIFIC HERALD
OF SIVERSHCHYNA.
SERIES: LAW**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 1 (27)

Chernihiv 2026

UDC 34(051)(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2026.01

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 1 on February 02, 2026).

*According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 15.04.2021 № 420 scientific journal "Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law" is included in the **List of scientific professional publications of Ukraine of "B" category.***

Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law : Scientific Journal / Penitentiary Academy of Ukraine. Chernihiv : PAU, 2026. № 1 (27). 152 p.

This issue of the journal "Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law" contains articles devoted to general issues of the theory of state and law, constitutional law; topical issues of administrative, information and financial law; problems of criminal executive law.

The issue will be useful for scientists, postgraduates, masters and the students of higher educational institutions.

UDC 34(051)(477)

EDITOR-IN-CHIEF: *Nishchymna S. O.*, Doctor of Sciences (Law), Professor.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Puzyrnyi V. F., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Puzyrov M. S., Doctor of Sciences (Law), Senior Researcher.

EDITORIAL BOARD:

Zlyvko S. V., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Karelin V. V., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Kolomiets N. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Koropatnik I. M., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Olefir L. I., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Partenadze O. A., Doctor of Sciences (Law), Professor (Batumi, Republic of Georgia);

Skakov A. B., Doctor of Sciences (Law), Professor (Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan);

Soltseva Kh. V., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Tahiev S. R., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine;

Chumak V. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Shevchuk O. M., Doctor of Sciences (Law), Professor.

RESPONSIBLE SECRETARY OF EDITORIAL BOARD: *Denysenko K. V.*, PhD in Public Administration, Associate Professor.

Founded in 2017.

Media identifier: R30-02503

dated 18.01.2024 № 134

© Penitentiary Academy
of Ukraine, 2026

ЗМІСТ

<i>Андрій В. М., Сіньова Л. М.</i> Міжнародно-правове регулювання забезпечення права захисту від бідності.....	7
<i>Денисов С. Ф., Кулик С. Г., Пальченкова В. М.</i> Каригідні ділання проти моралі за Австрійським Кримінальним кодексом 1852 р.	19
<i>Зливко С. В., Зеляк О. І., Барахта В. В.</i> Проблеми нормативно-правового забезпечення реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань в умовах воєнного стану ...	34
<i>Івашко С. В.</i> Загальносоціальні заходи запобігання корупційним правопорушенням у кримінально-виконавчій системі України	48
<i>Марущак Н. В., Запрудська С. С.</i> Конституційні гарантії права на природні ресурси: проблеми реалізації та захисту.....	64
<i>Олефір Л. І., Аніщенко В. О., Євреїнова І. О.</i> Вагітність у місцях позбавлення волі: колізії кримінально-виконавчого законодавства та напрями їх подолання	79
<i>Пекарчук В. М., Петровська Ю. М., Попружна А. В.</i> Антидискримінаційна політика як складова міжнародних стандартів захисту прав людини: концептуальний вимір	90
<i>Покришень Д. А.</i> Нормативно-правове забезпечення кібербезпеки та штучного інтелекту в Україні: системність, виклики та євроінтеграційні орієнтири.....	103
<i>Хайнацький Є. С.</i> Кримінальна субкультура як фонове явище в установах виконання покарань України.....	115
<i>Шестак Л. В.</i> Проблеми адміністративної відповідальності за мобінг (цькування) працівника (ст. 173-5 КУпАП) у системі Державної кримінально-виконавчої служби України	126
<i>Sharapova Y.</i> Psychological adaptation of prisoners of war: issues of legal framework and psychological support	138

CONTENT

<i>Andriiv V., Sinova L.</i> International legal regulation of ensuring the right to protection from poverty	7
<i>Denysov S., Kulyk S., Palchenkova V.</i> Karigidni dilannya against moral by Austrian Criminal Code 1852	19
<i>Zlyvko S., Zelyak O., Barakhta V.</i> Problems of regulatory and legal ensurance of the implementation of state policy in the sphere of execution of criminal punishments in conditions of martial state.....	34
<i>Ivashko S.</i> General social measures for the prevention of corruption offenses in the Criminal-Executive System of Ukraine	48
<i>Marushchak N., Zaprudska S.</i> Constitutional guarantees of the right to natural resources: problems of implementation and protection.....	64
<i>Olefir L., Anishchenko V., Ievreinova I.</i> Pregnancy in places of deprivation of liberty: conflicts in criminal and executive legislation and ways to overcome them	79
<i>Pekarchuk V., Petrovska Y., Popruzhna A.</i> Anti-discrimination policy as a component of international human rights standards: conceptual dimension	90
<i>Pokryshen D.</i> Legal framework for cybersecurity and artificial intelligence in Ukraine: systemic approach, challenges and European integration guidelines	103
<i>Khainatskyi Ye.</i> Criminal subculture as a background phenomenon in the penal institutions of Ukraine	115
<i>Shestak L.</i> Problems of administrative responsibility for mobbing (harassment) of employees (article 173-5 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses) in the system of the State Criminal Executive Service of Ukraine.....	126
<i>Sharapova Y.</i> Psychological adaptation of prisoners of war: issues of legal framework and psychological support	138

УДК 349.3

DOI 10.32755/sjlaw.2026.007

Андрій В. М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри трудового права
та права соціального забезпечення,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-9118-763X;

Сіньова Л. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-5514-3549

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЗАХИСТУ ВІД БІДНОСТІ

У статті проаналізовано особливості міжнародно-правового регулювання забезпечення права захисту від бідності. На основі аналізу наукових точок зору та законодавства автори доходять висновку, що право на захист від бідності є складовою частиною системи міжнародно визнаних прав людини, зокрема соціально-економічних прав. Воно тісно пов'язане з правом на достатній життєвий рівень, працю, соціальне забезпечення, освіту та охорону здоров'я.

Ключові слова: міжнародні акти з прав людини, соціальний захист, соціальне забезпечення, бідність, соціально вразливі верстви населення.

Постановка проблеми. Бідність є однією з найболючіших проблем сучасності, через яку страждає значна частина населення планети. Вона суттєво обмежує можливості людського розвитку, породжує масштабні соціальні та політичні конфлікти, становить загрозу єдності суспільств і національній безпеці країн. Бідність визначається станом, коли частина населення не спроможна задовольнити свої реальні потреби, і залежить від багатьох різноманітних причин: економічних, медичних, демографічних, освітньо-кваліфікаційних, культурних та ін. [1, с. 67]. Як зазначають деякі дослідники, бідність унеможливає підтримання способу життя, притаманного конкретному

суспільству в конкретний період часу, через нестачу коштів. Бідні верстви населення позбавлені благ не з власної волі і не мають належних умов життя, якісного харчування, здоров'я (у зв'язку з неможливістю отримувати якісні медичні послуги), не мають можливості займатися спортом, мати індивідуальний і сімейний відпочинок, подорожувати, отримувати необхідну освіту, розвиватися та брати активну участь у суспільному житті). Тобто рівень споживання бідних верств не відповідає ні фізіологічним, ні соціальним, ні культурним нормативам. Бідність породжує страх і невпевненість у своїх можливостях, захисту себе і близьких, уразливість та неможливість планувати майбутнє [2, с. 22–23].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам міжнародно-правового регулювання забезпечення права захисту від бідності присвячено праці Н. Б. Болотіної, К. В. Бориченко, В. Я. Буряка, Т. З. Гарасиміва, В. Л. Костюка, П. Д. Пилипенка, С. М. Синчук, О. В. Тищенко, Г. І. Чанишевої, М. М. Шумила, О. М. Ярошенка та багатьох інших. Проте певні аспекти цієї проблеми залишаються поза увагою науковців і потребують детального вивчення.

Метою статті є виявлення особливостей правової регламентації міжнародно-правового регулювання забезпечення права захисту від бідності та визначення перспектив його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне право досліджує бідність як багатоаспектне явище, а проблемні аспекти бідності – такими, які слід розв'язувати як на національному, так і на міжнародному рівнях. Політика окремих держав, а також відповідні положення на міжнародному рівні мають бути збалансованими та допомагати соціальній і економічній інтеграції громадянам країни, які живуть у бідності, охороні людських прав та головних свобод, у тому числі праву на захист від бідності [3].

Зв'язок між бідністю та громадянськими правами людини є цілком очевидним. Це пояснюється тим, що існує тенденція до їх порушень в умовах, коли людина внаслідок фінансового становища неспроможна реалізувати свої права. Саме тому міжнародна спільнота нині бореться з подоланням бідності всіма

можливими способами, намагаючись залучити якнайбільше країн різного рівня розвитку, а також вдосконалювати норми й принципи, відповідно до яких держави зможуть формувати і змінювати свою соціальну політику для мінімізації рівня бідності. Так, у Віденській декларації та у програмі дій Всесвітньої конференції з прав людини 1993 р. зазначено, що поява крайньої бідності може перешкоджати повній та ефективній реалізації прав людини, повне зменшення та її ліквідація мають бути важливим завданням міжнародного суспільства [4]. Рекомендація Міжнародної організації праці «Щодо забезпечення доходу» від 12.05.1944 № 67 [5] передбачає, що системи забезпечення доходу повинні зменшувати нестатки і запобігати бідності шляхом відновлення до прийнятних розмірів доходу, втраченого через непрацездатність (зокрема старість) або у зв'язку з неспроможністю отримати оплачувану роботу або через смерть годувальника. Гідний рівень соціального забезпечення не повинен бути нижчим за встановлені мінімальні міжнародні стандарти. На цей час МОП застосовує дві системи таких стандартів: «мінімальні заходи соціального захисту» для найбідніших країн та «соціально прийнятні», які встановлені Конвенцією МОП «Про мінімальні норми соціального забезпечення» від 28.06.1952 № 102 [6]. Мінімальні заходи соціального захисту передбачають: а) базовий набір безкоштовних медичних послуг для всіх мешканців країни; б) допомоги на дітей на рівні прожиткового мінімуму, гарантії здобуття дітьми основної загальної освіти безкоштовно; в) соціальну допомогу безробітним у розмірі прожиткового мінімуму; г) соціальні пенсії у розмірі не нижче від загальнонаціонального прожиткового мінімуму.

Варто зазначити, що всі країни, які проводять політику боротьби з бідністю, застосовують єдині принципи щодо встановлення мінімального рівня життя, визначені в Конвенції МОП «Про основні цілі та норми соціальної політики» від 22.06.1962 № 117 [7] та Конвенції ООН «Про соціальну політику на територіях поза метрополією» від 11.07.1947 № 82 [8], у якій передбачено, що при встановленні прожиткового мінімуму беруться до уваги такі основні потреби сімей працівників, як продукти

харчування, їх калорійність, житло, одяг, медичне обслуговування та освіта.

Нові загальносвітові економічні та геополітичні виклики створюють менш сприятливі умови для високоякісного розвитку інвестиційного співробітництва країн, однак разом з цим з'являються нові можливості розвитку структури держав. Ще у 2012 р. Генеральною Асамблеєю ООН, Радою з прав людини було ухвалено Остаточний проєкт керівних принципів щодо крайньої бідності та прав людини. Відповідно до п. 50 цього документа державам необхідно розробити й ухвалити всеосяжну національну стратегію боротьби з бідністю та соціальним відчуженням [9]. Таким чином, ці принципи стали універсальним керівництвом, зосередженим на правах людей, які живуть у бідності. Вони покликані стати практичним засобом для осіб, відповідальних за політичні рішення, у забезпеченні того, щоб державна політика та заходи щодо викорінення бідності надавали позитивний вплив на життя найбідніших верств населення.

Декларація Тисячоліття ООН, затверджена 2000 року на Саміті Тисячоліття ООН, започаткувала процес досягнення до 2015 року світовою спільнотою результатів у тих сферах, де нерівномірність глобального людського розвитку виявилася найгострішою. Цілі Розвитку Тисячоліття визначили стратегічні напрями розвитку, серед яких: боротьба з голодом і злиденністю, забезпечення доступу до освіти, досягнення гендерної рівності, зниження рівня материнської та дитячої смертності, скорочення масштабів поширення ВІЛ/СНІДу та інших захворювань, досягнення екологічної сталості, а також гармонізація зовнішньої допомоги для країн, що розвиваються.

На період 2018–2027 років ООН проголосила третє десятиліття з боротьби за ліквідацію бідності, яке проводиться для збереження імпульсу, що виник завдяки проведенню другого десятиліття, і для ефективного та скоординованого сприяння здійсненню узгоджених на міжнародному рівні цілей у сфері розвитку, що стосуються ліквідації злиднів, у тому числі цілей сфери сталого розвитку. Для боротьби з бідністю нині активізовано всю систему ООН, яка спрямована на захист громадянських прав: Управління Верховного комісара ООН з прав лю-

дини, Рада з прав людини, Незалежний експерт з питань прав людини та крайньої бідності, Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, інші органи.

Важливість значення позицій ООН з питань крайньої бідності та бідності полягає в таких аспектах: визначення поняття бідності із залученням широкого кола міжнародних експертів; виявлення взаємозв'язку між правами людини та бідністю; визначення основних проблем у цій галузі: вплив стану бідності та крайньої бідності на особливо вразливі категорії (дітей, жінок, осіб з інвалідністю, мігрантів); розроблення та вплив заходів боротьби з бідністю у конкретних економічних галузях, наприклад, особлива увага ООН щодо бідності сільських жителів, розвитку туризму, включно з екотуризмом, з метою ліквідації бідності та охорони навколишнього середовища; здійснення взаємодії з фондами, програмами, спеціалізованими установами, регіональними організаціями та іншими міжурядовими органами з метою скорочення рівня бідності [10].

Найважливішим напрямом діяльності структур ООН у сфері боротьби з бідністю є розроблення нормативного змісту права на соціальне забезпечення та відповідних зобов'язань держав у сфері прав людини, які можуть стати орієнтиром при формуванні політики у сфері соціального захисту та боротьби з бідністю. Насамперед слід відзначити вплив пандемії нової коронавірусної інфекції на світові системи соціального захисту.

Пандемія COVID-19 посилила центральну роль держави у захисті своїх громадян, про що свідчить низка перспективних рішень, спрямованих на розширення соціального захисту, відхід від моделей, заснованих на надзвичайних ситуаціях або зайнятості, які виключають основні групи населення, і перехід до недискримінаційних, інклюзивних, комплексних, що враховує гендерні аспекти, довгострокових систем соціального захисту [11]. Пандемія показала, наскільки важливим є соціальний захист, починаючи з гарантії доходу, захисту зайнятості та основного медичного обслуговування. Загальний доступ до всеосяжного, адекватного і сталого соціального захисту разом із сильним державним сектором і системами охорони здоров'я

буде необхідним для запобігання майбутнім кризам і побудові кращого життя.

Інклюзивні системи соціального забезпечення є доступними не тільки з економічної точки зору, а й служать необхідною умовою для інклюзивного розвитку. Це означає, що зусилля на національному рівні мають бути підкріплені розширенням міжнародного співробітництва, у тому числі шляхом створення глобального фонду соціального захисту, реформування боргової архітектури та збільшення офіційної допомоги з метою розвитку.

Одним з найперспективніших напрямів міжнародного співробітництва у сфері розширення охоплення соціальним забезпеченням та боротьби з бідністю є створення глобального фонду соціального захисту. Інклюзивною моделлю зростання є модель, у якій загальний економічний прогрес розподіляється між усіма групами населення та сприяє підвищенню внутрішнього попиту. Це своєю чергою дозволяє досягти більшої економії за рахунок ефекту масштабу та збільшити надходження від оподаткування національної економіки. У межах такої моделі посилення соціального захисту стимулює інвестиції в людський капітал. За такої умови можливий як інтелектуальний, так і технічний прогрес у суспільстві, а також збереження конкурентоздатності країни у світі.

Загалом ООН рекомендує державам вжити таких заходів: створювати системи соціального захисту, що враховує підхід, заснований на життєвому циклі, який охоплює можливості та ризики, що впливають на різних етапах життя людей; перехід від цільових державних програм до універсальних та комплексних програм, які можуть запобігти помилкам виключення та стигматизації, особливо щодо маргіналізованих груп; здійснювати збір статистичних даних щодо реалізації соціальних прав із зазначенням різних стигматизацій, таких як раса, інвалідність, імміграційний статус, відсутність доступності та житла, а також вік, політика та практика соціального захисту; проводити оцінку, засновану на контексті соціального ризику та аналізі факторів несприятливих обставин щодо соціальної ізоляції в межах наявних програм соціального захисту; оптимізувати соціальний захист дітей, враховуючи, що діти особливо вразли-

ві на початкових етапах фізичного, інтелектуального та емоційного розвитку. Системи соціального захисту повинні приділяти пріоритетну увагу комплексному підходу до розкриття свого потенціалу у сфері соціального захисту дітей; інвестиції мають бути спрямовані на комплексний і всебічний соціальний захист задля забезпечення гарантованого доходу, необхідного для адекватного рівня життя, та повинні покривати додаткові витрати (допоміжні технології); необхідно здійснити конкретні дії, використовуючи максимальні межі наявних ресурсів, у тому числі за допомогою міжнародної допомоги та співробітництва для поступового створення універсальної та всеосяжної системи соціального захисту; необхідно мобілізувати ресурси як усередині країни, так і в межах міжнародного співробітництва, використовуючи всі наявні макроекономічні інструменти для фінансування соціального захисту.

На Саміті ООН зі сталого розвитку, що відбувся 25–27 вересня 2015 р., було визначено 17 цілей сталого розвитку до 2030 р., які адресовані всім країнам світу незалежно від рівня їх економічного розвитку. Вони спрямовані на підвищення добробуту населення та захист екології. Цілі з ліквідації крайньої бідності та голоду, збереження та охорони здоров'я відповідають вимогам Рекомендації МОП «Про національні мінімальні рівні соціального захисту» від 14.06.2012 № 202 [12]. Держави-члени ООН визнають, що заходи стосовно викорінення бідності мають здійснюватися одночасно з економічним розвитком.

Однією з важливих цілей цього документа є викорінення всіх форм бідності. Було підкреслено, що нові цілі та завдання мають системний, єдиний характер і забезпечують гармонізацію трьох складових сталого розвитку (економічної, соціальної та екологічної) [13]. Ще одна важлива ціль стосується забезпечення всім дітям базового рівня захисту в межах встановлених кожною країною мінімальних рівнів соціального захисту. Особливу актуальність мають наукові дослідження проблем дитячої бідності як на національному, так і міжнародному рівнях. У Рекомендації МОП № 202 закріплено норму про гарантованість доходу на дитину, що є однією з базових гарантій соціального забезпечення та являє собою мінімальний рівень соціального захис-

ту, який повинен забезпечувати доступ до харчування, освіти, догляду та будь-яких інших необхідних товарів і послуг.

Фахівці ЮНІСЕФ зробили важливий висновок про те, що скорочення дитячої бідності безпосередньо пов'язано зі збільшенням державних асигнувань на сімейні та соціальні допомоги. У разі, якщо понад 10 % ВВП спрямовується на соціальні виплати, рівень дитячої бідності не перевищує 10 %. У країнах, які виділяють на соціальні виплати менше ніж 5 % ВВП, рівень дитячої бідності становить менше 15 % [14]. Саме тому соціальний захист дітей доволі важливий для скорочення та запобігання бідності серед дітей. Гарантований дохід дитини є однією з базових гарантій соціального забезпечення, являючи собою мінімальний рівень соціального захисту, і повинен забезпечувати доступ до харчування, освіти, догляду та будь-яких інших необхідних товарів і послуг. Мінімальний рівень гарантованого доходу має забезпечувати гідне життя та бути достатнім для придбання набору необхідних товарів і послуг з урахуванням національного прожиткового мінімуму та інших порівнянних показників.

Висновки. Право на захист від бідності є складовою частиною системи міжнародно визнаних прав людини, зокрема соціально-економічних прав. Воно тісно пов'язане з правом на достатній життєвий рівень, працю, соціальне забезпечення, освіту та охорону здоров'я. Міжнародне співробітництво є важливим аспектом у боротьбі зі світовою бідністю. Держави можуть співпрацювати через міжнародні організації, надавати й отримувати допомогу, брати участь у глобальних ініціативах, спрямованих на зменшення бідності. Це може охоплювати фінансову допомогу, обмін досвідом і технологіями, участь у програмах розвитку. Таким чином, подолання бідності є не лише соціальною метою, а й міжнародно-правовим обов'язком, завдяки реалізації якого залежить забезпечення інших прав людини та стабільність глобального розвитку.

Список використаних джерел

1. Ткачук В. О. Соціальне забезпечення як передумова подолання бідності та соціальної ізоляції населення. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 3. С. 66–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2019_3_12 (дата звернення: 21.12.2025).

2. Задорожна С. Стратегії подолання бідності в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2016. № 3 (7). С. 20–33.

3. Забезпечення доходу та соціальний захист у світі, що змінюється: доповідь Генерального директора МБТ у 2000 р. URL: <https://www.ilo.org/about-ilo> (дата звернення: 21.12.2025).

4. Віденська декларація та програма дій: Конвенція ООН від 25.06.1993 № 994_189. URL: https://zakononline.ua/documents/show/167623__167623 (дата звернення: 21.12.2025).

5. Щодо забезпечення доходу: Рекомендація МОП від 12.05.1944 № 67. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_323 (дата звернення: 21.12.2025).

6. Про мінімальні норми соціального забезпечення: Конвенція МОП від 28.06.1952 № 102. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text (дата звернення: 21.12.2025).

7. Про основні цілі та норми соціальної політики: Конвенція МОП від 22.06.1962 № 117. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016#Text (дата звернення: 21.12.2025).

8. Про соціальну політику на територіях поза метрополією: Конвенція ООН від 11.07.1947. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU47015> (дата звернення: 21.12.2025).

9. Управління Верховного комісара ООН. URL: <https://ukraine.un.org/uk> (дата звернення: 21.12.2025).

10. Ліквідація сільських злиднів у контексті діяльності щодо здійснення Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/76/219 від 17.12.2021. URL: <http://cawater-info.net/bk/improvementirrigatedagriculture/files/ares76-219-r.pdf> (дата звернення: 21.12.2025).

11. Global call to action for a human-centred recovery from the COVID-19 crisis that is inclusive, sustainable and resilient. 2021. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_norm/relconf/documents/mee (дата звернення: 21.12.2025).

12. Про національні мінімальні рівні соціального захисту: Рекомендація МОП від 14.06.2012 № 202. URL: <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en> (дата звернення: 21.12.2025).

13. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015. URL: undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennyanashoho-svitu-poryadok-dennyy-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku (дата звернення: 21.12.2025).

14. Проблема дитячої бідності у перспективі. Огляд благополуччя дітей у багатих країнах: доповідь Дослідницького центру ЮНІСЕФ «Інноченті». 2007. Вип. 7. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/>

publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku (дата звернення: 21.12.2025).

Andriiv V.,

Doctor of Juridical Science, Professor,
Professor of the Department of Labour Law
and Social Security Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9118-763X;

Sinova L.,

PhD (Law), Associate Professor Department
of Labour Law and Social Security Law,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5514-3549

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF ENSURING THE RIGHT TO PROTECTION FROM POVERTY

The article analyzes the features of international legal regulation of ensuring the right to protection from poverty. The authors point out the importance of the policies of individual states, as well as relevant provisions at the international level, which should be balanced and help the social and economic integration of citizens of the country living in poverty, the protection of human rights and fundamental freedoms, including the right to protection from poverty. The main international legal acts that are the main sources of international legal regulation of ensuring the right to protection from poverty are analyzed.

It is noted that all countries pursuing a poverty reduction policy apply the same principles for establishing a minimum standard of living, defined in ILO Conventions No. 117 “On the Basic Objectives and Standards of Social Policy” of 1962 and UN Convention No. 82 “On Social Policy in Non-Metropolitan Territories” of 2012. In addition, new global economic and geopolitical challenges create less favorable conditions for the high-quality development of investment cooperation between countries, however, along with this, new opportunities for the development of the structure of states appear. The importance of the ILO’s use of two systems of minimum social standards is emphasized: “minimum social protection measures” for the poorest countries and “socially acceptable”, which are established by ILO Convention No. 102 of 1952. The importance of the UN positions on extreme poverty and poverty in general is highlighted. Based on the analysis of scientific points of view and legislation, the authors conclude that the right to protection from poverty is an integral part of the system of internationally recognized human rights, in particular socio-economic rights.

Key words: international human rights instruments, social protection, social security, poverty, socially vulnerable groups of the population.

References

1. Tkachuk, V. O. (2019), "Social security as a prerequisite for overcoming poverty and social isolation of the population", *Economics, Management and Administration*, No. 3, pp. 66–70, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2019_3_12 (accessed 21 December 2025).
2. Zadorozhna, S. (2016), "Strategies for overcoming poverty in Ukraine", *Problems and Prospects of Economics and Management*, No. 3 (7), pp. 20–33.
3. International Labour Organization (2000), *Ensuring income and social protection in a changing world*: Report of the Director-General, available at: <https://www.ilo.org/about-ilo> (accessed 21 December 2025).
4. United Nations (1993), *Vienna Declaration and Programme of Action*: UN Convention No. 994_189, available at: https://zakononline.ua/documents/show/167623__167623 (accessed 21 December 2025).
5. International Labour Organization (1944), *Regarding income security*: Recommendation No. 67, available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_323 (accessed 21 December 2025).
6. International Labour Organization (1952), *On minimum standards of social security*: Convention No. 102, available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_011 (accessed 21 December 2025).
7. International Labour Organization (1962), *On the main goals and norms of social policy*: Convention No. 117, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016#Text (accessed 21 December 2025).
8. United Nations (1947), *On social policy in territories outside the metropolitan area*, available at: <https://ips.ligazakon.net/document/MU47015> (accessed 21 December 2025).
9. United Nations Office of the High Commissioner (n.d.), available at: <https://ukraine.un.org/uk> (accessed 21 December 2025).
10. United Nations General Assembly (2021), *Elimination of rural poverty in the context of the Sustainable Development Agenda until 2030*: Resolution A/RES/76/219, available at: <http://cawater-info.net/bk/improvement-irrigatedagriculture/files/ares76-219-r.pdf> (accessed 21 December 2025).
11. International Labour Organization (2021), *Global call to action for a human-centred recovery from the COVID-19 crisis that is*

inclusive, sustainable and resilient, available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_norm/relconf/documents/mee (accessed 21 December 2025).

12. International Labour Organization (2012), *On national minimum levels of social protection* : Recommendation, available at: <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en> (accessed 21 December 2025).

13. United Nations Development Programme (n.d.), *Transforming our world: Sustainable Development Agenda until 2030*, available at: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku> (accessed 21 December 2025).

14. UNICEF (2007), *Child poverty issue in perspective: Child well-being overview in wealthy countries, Innocenti Research Centre Report, No. 7*, available at: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku> (accessed 21 December 2025).

Дата першого надходження статті до видання: 06.01.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.01.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 18.02.2026.

УДК 343.53(436)»1852»(091)

DOI 10.32755/sjlaw.2026.019

Денисов С. Ф.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики,
Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя, Україна
ORCID: 0000-0002-1218-0016;

Кулик С. Г.,

кандидат юридичних наук,
менеджер, Альфагомма Азія,
м. Джохор-Бару, Малайзія
ORCID: 0009-0009-5659-3988;

Пальченкова В. М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права,
Національний університет «Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна
ORCID: 0000-0001-6211-3025

КАРИГІДНІ ДІЛАННЯ ПРОТИ МОРАЛІ ЗА АВСТРІЙСЬКИМ КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ 1852 р.

У статті розглянуто та проаналізовано норми Австрійського Кримінального кодексу 1852 р., що встановлювали кримінальну відповідальність за вчинення злочинів та проступків проти суспільної моралі. Проведено порівняльний аналіз цих положень з аналогічними нормами чинного Кримінального кодексу України, а також з відповідними положеннями кримінального законодавства закордонних країн. На підставі проведеного дослідження обґрунтовано особливу важливість суспільної моралі як об'єкта кримінально-правової охорони на території Західної України у другій половині ХІХ ст.

Ключові слова: Австрійський Кримінальний кодекс 1852 р., злочини проти моралі, моральність, злочини та проступки, статеві злочини.

Постановка проблеми. У процесі реформування національної законодавчої системи, зокрема її кримінально-правової складової, особливої уваги потребує дослідження історичних джерел кримінального законодавства, що діяли на теренах сучасної України. Ураховуючи європейський вектор розвитку, доцільним буде розглянути кримінальне законодавство частини

України, що перебувала у складі Австрії, а пізніше Австро-Угорщини та Польщі. Особливу увагу привертає Австрійський Кримінальний кодекс 1852 р. (далі – Кодекс 1852 р.), який, будучи новою редакцією Кодексу 1803 р., слугував основним джерелом кримінального права в Галичині та Буковині. Після розпаду Австро-Угорщини він продовжував діяти в Галичині до введення там Польського Кримінального кодексу 1932 р. [1, с. 49–50].

На особливу увагу заслуговують кримінальні правопорушення, об'єктом посягання яких була суспільна мораль. Ці норми, пронизуючи всі суспільні відносини, є показовими для рівня цивілізованості та гуманності тогочасного суспільства, що своєю чергою знаходить відображення у кримінально-правових приписах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження норм та положень Кодексу 1852 р., а також законодавства західноукраїнських земель ХІХ–ХХ століть займалися такі вітчизняні вчені, як П. С. Берзін, І. Й. Бойко, В. К. Гришук, М. І. Колос, В. С. Кульчицький, К. Б. Марисюк, М. В. Никифорак, М. Ю. Шуп'яна та ін. Здебільшого науковці зосереджували увагу на аналізі основних принципів, положень та дефініцій кодексів, чинності тих чи інших норм у просторі й часі, а також на поняттях і видах злочинів та покарань тощо.

Метою статті є історико-правовий аналіз норм Австрійського кримінального кодексу 1852 р., якими регламентувалася кримінальна відповідальність за вчинення злочинів і проступків проти моралі, а також з'ясування їх змісту, особливостей правового регулювання та місця у системі кримінального права тогочасної Австрійської монархії.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети першочергово необхідно визначитися з основними категоріями, що застосовувалися у Кодексі 1852 р. Дослідниця М. Ю. Шуп'яна вказує, що кримінально карані діяння відповідно до ступеня тяжкості поділялися на тяжкі злочини, злочини і проступки. За вчинення тяжкого злочину, як правило, передбачалася смертна кара або позбавлення волі (звичайне чи тяжке). Злочини й проступки каралися штрафом, конфіскацією майна,

обмеженням прав, арештом (звичайним та безумовним), заборона проживання в певній місцевості тощо. [2, с. 76; 3, с. 76].

Важливим джерелом для поглибленого розкриття теми статті є «Правовий порадишник» Р. Е. Нараївського, виданий 1932 р., що за своєю суттю є коментарем до Австрійського та згодом Польського Кримінального кодексів [4, с. 816]. Розділ XII порадишника – «Каригідні ділання проти моралі» – присвячено характеристиці та аналізу норм, що встановлюють відповідальність за кримінальні правопорушення проти моралі. Слід врахувати, що праця Р. Е. Нараївського була видана через 80 років після ухвалення Кодексу 1852 р. та після розпаду Австро-Угорщини (1918 р.). Таким чином, його тлумачення відображає практику правозастосування вже пізнього періоду та може містити елементи впливу польської юридичної думки, особливо щодо загальних понять. Сам же Р. Е. Нараївський зауважує, що підручник написаний для широкого загалу, переважно для осіб без правничої освіти. Тому дослідник, прагнучи триматися «популярного викладу», оперує у своїй праці поняттями та дефініціями, прийнятними для розуміння вищезазначеної цільової аудиторії [4, с. 5].

Для позначення всіх видів кримінальних правопорушень дослідник апелює до терміна **«каригідний чин»**, до яких відносять: злочини, проступки та встановлені Польським Кримінальним кодексом 1932 р. провини [4, с. 10]. Зважаючи на зміст наукових робіт, присвячених дослідженню Кодексу 1852 р., можна зауважити, що сам законодавець не вдавався до вживання терміна «каригідність». Це поняття є калькою німецького терміна *strafbar* (такий, що підлягає покаранню) і вживалося в австрійській правовій традиції для загального позначення всіх караних діянь. Слід відзначити, що використання терміна «каригідний» у юридичній термінології Галичини кінця XIX – початку XX ст. є показовим та підкреслює універсальність поняття «діяння, що підлягає карі / покаранню», охоплюючи всі категорії правопорушень (злочини, проступки). Такий підхід корелює з розрізненням у вітчизняній правовій науці між поняттями «карний» (той, що стосується карі, покарання) і «кримінальний» (той, що стосується злочину як найтяжчої категорії

правопорушень). Таким чином, «каригідний чин» може виступати як загальна правова категорія для всіх *strafbar*-діянь незалежно від їх правової кваліфікації чи ступеня суспільної небезпеки [5].

Аналіз змісту правового порадилика та наукових праць дозволяє стверджувати, що до злочинів проти моралі в Кодексі 1852 р. належала група статевого злочинів, регламентованих §§ 125–133. У межах цієї групи законодавець виокремлював п'ять основних видів злочинів, а саме: зґвалтування, так зване «поганьблення», безпутство, кровозмішення та звідництво, що свідчить про намагання системно врегулювати найбільш небезпечні посягання на мораль у кримінально-правовій площині. Водночас проступки, що посягали на мораль (зокрема §§ 502–506, 512–516, 523, 524 та ін.), не були об'єднані законодавцем у єдину структурну групу. Розпорошеність відповідних норм у тексті кодексу та їх внесення до різних розділів свідчить про відсутність системного підходу до регулювання менш тяжких посягань на мораль. До цієї категорії проступків належали звідництво та розпуста, знеславлення під обіцянку одружитися, перелюбство, публічне «негодкування», а також заборонені ігри та пияцтво. Такий підхід відображає розширене, соціально зумовлене розуміння моралі, характерне для кримінально-правового регулювання Австрійської монархії середини ХІХ ст.

Найтяжчими кримінальними правопорушеннями (каригідними чинами) проти моралі згідно з Кодексом 1852 р. вважалися: зґвалтування («знасилування») § 125, зґвалтування, що спричинило тяжку шкоду здоров'ю або життю («...знасилування потягнуло у знасилуваної тяжку шкоду її здоровлю або життю») § 126 та зґвалтування жінки, яка перебуває в безпорадному стані («...яка знаходиться в стані безборонності й неприємності, хоч цього стану винуватець не спрвадив») або малолітньої («...яка не покінчила ще чотирнадцяти літ, хоч би й не находилася в повищім стані безборонності») § 127 [4, с. 80]. Цікавим є вибір законодавця помістити ці злочини до категорії злочинів проти моралі. Ще більш цікавою є та обставина, що вищезазначений каригідний чин міг вважатися таким тільки щодо жінки, з якою злочинець не був у шлюбних

стосунках. Наступна особливість – потерпілою могла бути лише особа жіночої статі [4, с. 80].

Такий підхід відрізняється від сучасних положень аналогічної статті чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України). Відповідно до ст. 152 КК України потерпілою від злочину може бути особа, яка перебуває у шлюбі зі злочинцем (офіційно зареєстрованому або фактичному) [6, с. 8]. Ба більше: законодавчі нововведення від 06.12.2017 № 2227-VIII (нова редакція ст. 152 та 153 КК України, що набрала чинності 11.01.2019) актуалізували та зробили особливий наголос на вищезазначеному, зазначивши, що зґвалтування, вчинене щодо подружжя чи колишнього подружжя, є кваліфікованою обставиною (ч. 2 ст. 152 КК України в новій редакції) та передбачає більш жорсткі санкції [7].

Як уже вказувалося, зґвалтування та подібні за складом злочини належали до категорії тяжких, відповідно й санкції за вчинення останніх були більш суворими. Так, за вчинення зґвалтування було передбачено позбавлення волі («тяжка в'язниця») строком від 5 до 10 років. Якщо зґвалтування мало наслідком завдання тяжкої шкоди здоров'ю потерпілої, санкцією передбачалося збільшення строку ув'язнення від десяти до двадцяти років. У разі настання смерті потерпілої внаслідок сексуального насильства призначалося довічне позбавлення волі (правовий порадник не уточнює, чи застосовувалася ця санкція до випадків спричинення смерті потерпілій з необережності).

Бойко І. Й. вказує, що різниця між звичайною й тяжкою в'язницею полягала в тому, що остання посилювалася несприятливими умовами відбування покарання: піст, тверде ліжко, одиночна камера й т. ін. [2, с. 76]. Однак Р. Е. Нарайвський, характеризуючи різновиди кар, зазначав, що «між тяжкою та звичайною в'язницею нема сьогодні (на той час) різниці» [4, с. 5]. Слід зауважити, що ця ремарка автора відображає стан пенітенціарної системи у 1932 р., а не початкові наміри австрійського законодавця середини XIX ст., для якого розрізнення тяжкої та звичайної в'язниці очевидно було принциповим. Зважаючи на таке твердження, можна припустити відсутність можливості

забезпечення різних умов ув'язнення (більш чи менш суворих) у закладах пенітенціарної системи того часу.

Одним з тяжких злочинів проти моралі було «поганьблення»¹ (§ 128). Згідно з диспозицією норми цей злочин полягав у тілесному «надуживанні» особи, вчиненому з метою задоволення статевого потягу іншим способом, ніж «згвалтування» (§ 127). Суб'єктом злочину були діти віком до 14 років або особи, які перебували у стані безпорадності чи непритомності стосовно дітей. Санкція передбачала тяжку в'язницю від 1 до 5 років, у разі обтяжувальних обставин – до 10 років, а якщо настає тяжка шкода здоров'ю або смерть – до 20 років [4, с. 80].

Що ж до § 29, то вона встановлювала відповідальність за злочин безпутства, тобто, як зазначає сам Р. Е. Нараївський, – злочини проти природи, а саме статеві зносини з представниками тваринного світу (§ 129 а) та особами однієї статі (§ 129 б). Останнє формулювання не відповідає сучасним толерантним поглядам та законодавчим напрямом багатьох європейських країн щодо одностатевих відносин. Варто зазначити, що Кодекс 1852 р. у цьому аспекті залишався консервативним. Тоді як деякі країни, зокрема Франція, ще у 1791 р. виключили одностатеві відносини з кримінального закону, австрійське законодавство, перебуваючи під впливом консервативної релігійно-суспільної свідомості, зберігало криміналізацію. Ця обставина своєю чергою вказує на конкретно історичний характер суспільної моралі та можливість її трансформації зі зміною ціннісних світоглядних орієнтирів суспільства, що втілюється в законодавстві [8, с. 76]. Санкцією за цей злочин було передбачено «тяжку в'язницю» у виді позбавлення волі на строк від 1 до 5 років. Якщо ж злочин, передбачений пунктом «а» § 129, вчинявся способами, визначеними у § 125 (із застосуванням насильства), до винного застосовувалася більш жорстка санкція – позбавлення волі від 5 до 10 років. У випадку настання наслідків, визначених § 126 (тяжка шкода життю або здоров'ю, смерть потерпілого), – від 10 до 20 років.

¹ Поганьблений – такий, якого принизили, осоромили, позбавили честі; який поставлений у безвихідне становище.

Кровозмішення також вважалося злочином (§ 131), за вчинення якого передбачалося покарання у виді позбавлення волі від 6 місяців до 1 року. Суб'єктами могли бути родичі прямої або бічної лінії, незалежно від шлюбного походження [4, с. 81]. Сучасне українське законодавство не встановлює кримінальної відповідальності за інцест, але ст. 26 Сімейного кодексу забороняє шлюб між близькими родичами. Що ж до закордонної практики, то низка країн Європи, Американського континенту та Азії встановлюють кримінальну відповідальність за інцест: Великобританія [9], Ірландія [10], Польща [11], Канада [12], Малайзія [13, р. 191].

Злочин, передбачений § 132 Кодексу 1852 р., мав назву «зводництво до безпуття»² та полягав у вчиненні розпусних дій щодо осіб, які перебували у службовій чи адміністративній залежності від винної особи, а також під її опікою, наглядом, вихованням або навчанням. До таких відносин, зокрема, належали зв'язки між слугою і паном, в'язнем і наглядачем, хворим і лікарем. За вчинення цього злочину законодавством передбачалося покарання у виді позбавлення волі строком від 1 до 5 років [4, с. 81].

На відміну від злочину «зводництва до безпуття», передбаченого § 132 Кодексу 1852 р., зводництво у розумінні §§ 512, 513 визнавалося проступком. Воно охоплювало дії, спрямовані на сприяння розпусті, зокрема надання житла «розпусницям», посередництво або приведення осіб з метою здійснення заборонених домовленостей цього характеру. За вчинення такого проступку встановлювалося покарання у виді арешту строком від 3 до 6 місяців з можливістю його посилення у разі тривалого здійснення відповідної діяльності. Окремо законодавець регламентував відповідальність власників готелів та шинків за так зване «полегшення розпусти» (§ 515), яка за перше вчинення обмежувалася грошовою карою, а у разі повторності – тягла за собою суворіші правові наслідки. На відміну від сучасного КК України, у якому «зводництво» (сутенерство) належить до зло-

² Безпуття (те саме, що «безпутство») – розпуста (аморальний, розпусний спосіб життя), розпутство, розпущеність, розпуста, безпутство, блуд (статевість).

чинів, австрійський законодавець середини XIX ст. розглядав його як менш суспільно небезпечне діяння, відносячи до категорії проступків.

Кодекс передбачав і низку інших проступків, пов'язаних з розпусними діями. Зокрема, встановлювалася відповідальність «домівника»³ за збезчещення малолітньої доньки або малолітнього родича пана чи пані, а також служниці – за спонукання до розпусти малолітнього сина або родича родини, у якій вона перебувала на службі. За такі діяння передбачалося покарання у виді строгого арешту строком від 1 до 3 місяців з урахуванням характеру родинних та службових стосунків. Водночас відповідно до § 505 Кодексу притягнення до відповідальності допускалося лише за ініціативою близьких родичів або опікунів, що свідчить про віднесення цієї категорії справ до проступків приватного обвинувачення.

На особливу увагу заслуговує проступок «знеславлення під обіцянкою подружжя» (§ 506). Його зміст полягав у втягненні особи у статеві стосунки шляхом недотриманої обіцянки вступу в шлюб, за що встановлювалося покарання у виді арешту строком від 1 до 3 місяців, а також передбачалося право потерпілої особи на відшкодування шкоди [4, с. 81]. Варто зазначити, що у кримінальному законодавстві низки закордонних держав, зокрема окремих країн Південної Америки, подібні діяння й нині можуть кваліфікуватися як злочини, однак із запровадженням спеціальних вимог до потерпілої особи. Як зазначає Г. Я. Мартинишин, у різних правопорядках такими умовами можуть бути неповноліття та незайманість потерпілої, її незаміжній статус або наявність «доброї репутації», що свідчить про збереження морально-оціночного підходу до цього складу правопорушення [14, с. 68–69].

Проступок перелюбства («зламання подружньої вірності»), передбачений §§ 502, 503, належав до правопорушень приватного обвинувачення, оскільки притягнення до відповідальності було можливим лише за заявою зневаженої сторони.

³ «Домівник» (домочадець) – людина, яка проживає в домі на правах члена сім'ї.

Суб'єктами цього проступку визнавалися як особа, що перебувала у шлюбі, так і незаміжня або неодружена особа, яка вступила з нею в позашлюбні стосунки. Водночас у науково-практичних коментарях до Кодексу, зокрема у праці Р. Е. Нараївського, не міститься однозначного роз'яснення щодо особливостей притягнення до відповідальності у випадку, коли обидві співвинні особи перебували у шлюбі. Характерним є й те, що навіть волевиявлення зневаженої сторони щодо збереження шлюбних стосунків не звільняло винних від покарання у виді арешту строком від 1 до 6 місяців. Крім того, законодавець передбачав диференціацію відповідальності залежно від наслідків діяння, застосовуючи суворіше покарання до жінки у разі, якщо внаслідок перелюбства виникала невизначеність щодо батьківства новонародженої дитини, що відображає патріархальний характер тогочасного кримінально-правового регулювання.

Окрім «зламання подружньої вірності», Кодекс 1852 р. передбачав проступок «порушення подружньої вірності», який охоплював дії на кшталт крадіжок і «спроневірення»⁴ між родичами, неповаги дітей до старших та зневаги слуг до осіб, яким вони підпорядковувалися [4, с. 82]. Запобігання таким діянням розглядалося здебільшого як приватна справа сім'ї, доки вони не виходили за межі родинних стосунків. У разі, коли проступки ставали публічно видимими й завдавали шкоди інтересам третіх осіб (родичів, опікунів, службодавців), їх розглядали як порушення суспільної моралі. Законодавець надавав органам влади право втручатися з метою «відвернення непорядку» та визначення відповідного покарання, що враховувало тяжкість діяння та рівень суспільної шкідливості. У § 515 не встановлювалися конкретні види санкцій, що залишало широке поле для застосування як виховних, так і штрафних чи інших заходів, залежно від характеру проступку та обставин його вчинення.

⁴ Спроневірення – крадіжка, розтрата (у деяких випадках може означати: спроневерити – зневіритись, спроневеритися – зрадити).

Ще одним проступком проти моралі було «прилюдне негодовання» (згіршення)⁵ (§ 516), за яке передбачався суворий арешт строком до 6 місяців [4, с. 83]. Він стосувався осіб, які образливими або розпусними діями порушували добрі звичаї та соромливість у «простацькій» формі, викликаючи прилюдне обурення. Якщо ті самі дії здійснювалися шляхом поширення образливої інформації друком (листівки, статті тощо), санкція передбачала суворий арешт від 6 місяців до 1 року [4, с. 83].

На окрему увагу заслуговує стаття «Заборонені ігри», яка передбачала фінансову відповідальність за участь у заборонених іграх, зокрема «газардових»⁶ або «льосових», а також інших іграх, заборонених окремими приписами. За кожний випадок проступку накладався штраф від 20 до 500 золотих. Третина стягненої суми передавалася інформатору, навіть якщо він сам брав участь у грі. Окрім того, відповідальність покладалася на осіб, які надавали дозвіл на проведення заборонених ігор у власних помешканнях [4, с. 83]. У сучасному українському правовому полі регулювання азартних ігор значно відрізняється від норм Кодексу 1852 р. Раніше в Україні діяв Закон «Про заборону грального бізнесу», який встановлював фінансову відповідальність для суб'єктів господарювання, що організували та проводили азартні ігри. Зокрема, передбачалося накладення штрафів та конфіскація грального обладнання [15]. Однак цей закон нині не є чинним, і правове регулювання азартних ігор здійснюється відповідно до нового законодавства про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор, яке передбачає ліцензування, контроль та різні види адміністративної відповідальності [16].

Важливе значення для захисту суспільної моралі у Кодексі 1852 р. мала відповідальність за пияцтво. Як зазначає Р. Е. Нараївський, пияцтво кваліфікувалося як проступок, якщо в стані сп'яніння особа вчиняла дії, які за тверезого стану вважалися б злочином [4, с. 84]. За такий проступок передбачався арешт

⁵ «Згіршення» – скандал; випадок, який викликає загальне незадоволення, ганьба.

⁶ «Газардові гри» – азартні ігри (гра в карти, у шахи, у дамки, на більярді).

строком від 1 до 3 місяців. Кодекс також передбачав кваліфіковані обставини, за наявності яких строк арешту міг бути збільшений до 6 місяців (§ 523). До них належало свідоме знання особою власної нездатності контролювати дії у стані сп'яніння. Окремо регламентувалася відповідальність за виконання робіт у стані сп'яніння в небезпечних умовах, зокрема на дахах, риштуваннях або з вогнебезпечними предметами, що могло призвести до пожежі, – у таких випадках арешт становив від одного до восьми днів, а у разі повторення – до одного місяця (§ 524).

Висновки. Таким чином, аналіз норм Австрійського кримінального кодексу 1852 р. дозволяє виділити ключові особливості кримінально-правової охорони суспільної моралі на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. Моральність розглядалася як самостійний і пріоритетний об'єкт кримінально-правової охорони. Значна частина діянь, які сьогодні кваліфікуються як правопорушення проти статевої свободи і статевої недоторканості, у Кодексі 1852 р. належала до «каригідних ділань проти моралі», що свідчить про високий рівень нормативної регламентації морально-етичних вимог. До правопорушень проти моралі належали не лише сексуальні посягання, а й перелобство, пияцтво, зневага в сім'ї та азартні ігри, що нині здебільшого належать до приватної сфери. Законодавство підкреслювало захист жінок і дітей, водночас відображаючи гендерну нерівність тогочасного суспільства. Система санкцій була суворою та ієрархічною: найнебезпечніші діяння каралися тривалими строками ув'язнення, проступки – від штрафів до арешту, що свідчить про роль моралі як фактора соціальної стабільності. Аналіз окремих складів правопорушень демонструє відмінність підходів минулого від сучасного кримінального законодавства України. Частина норм сьогодні видається архаїчною або несумісною з актуальними правами людини, тоді як інші (зокрема, щодо сексуальних посягань на дітей) залишаються релевантними й отримали сучасне, більш деталізоване регулювання. Отже, «каригідні ділань проти моралі» в Австрійському кримінальному кодексі 1852 р. відображають специфіку правового мислення та соціокультурних цінностей епохи, а їхнє дослідження важливе для розуміння історичної трансформації кримінально-правових інститутів і місця моралі у системі кримінального права.

Список використаних джерел

1. Шуп'яна М. Ю. Кодифікація австрійського кримінального законодавства у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2016. Вип. 37 (1). С. 47–50.
2. Бойко І. Й. Покарання на українських землях за кримінальним законодавством Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична.* 2014. Вип. 59. С. 71–79.
3. Шуп'яна М. Ю. Поняття та види злочинів за Австрійським Кримінальним кодексом 1852 р. *Часопис Київського університету права.* 2013. № 1. С. 74–77.
4. Нараївський Е. Р. Правовий poradник. Коломия : Рекорд, 1932. 830 с.
5. Гінзбург М. Нотатки термінолога: поняттєва різниця між прикметниками «кримінальний» та «карний». *Юридичний журнал: правове видання.* 2007. № 1. С. 71–75.
6. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики): практ. poradник. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.
7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 02.11.2025).
8. Валюк О. Я. Наукової концепції моралі й моральності. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2010. Вип. 7. С. 75–86.
9. Sexual Offences Act 2003. Chapter 42. Part 1. Familial child sex offences. Section 27. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/42/pdfs/ukpga_20030042_en.pdf (дата звернення: 02.12.2025).
10. Punishment of Incest Act 1908 (with amended by act 1995). URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1995/act/12/enacted/en> (дата звернення: 02.12.2025).
11. Kodeks karny. Rozdział XXV. Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności (art. 201). URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970551Lj.pdf> (дата звернення: 02.12.2025).

12. Criminal Code of Canada. P. V: Sexual Offences, Public Morals and Disorderly Conduct: Sexual Offences, 155 (1). Incest. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-33.html#docCont> (дата звернення: 02.12.2025).

13. Penal code of Malaysia (Act 574) (Chapter XVI Offences affecting the human body: Rape: 376 A (Incest): International Law Book Services, Selangor. 247 p.

14. Мартинишин Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України. Львів, 2017. 220 с.

15. Про заборону грального бізнесу: Закон України від 15.05.2009 № 1334-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1334-17_ (дата звернення: 24.12.2025).

16. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор: Закон України від 14.07.2020 № 768-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text> (дата звернення: 24.12.2025).

Denysov S.,

Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department Criminal Law,
Procedure, and Criminalistics,
Classic Private University, Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1218-0016;

Kulyk S.,

Candidate of Law Sciences,
manager, Alfagomma Asia Sdn Bhd,
Johor Bahru, Malaysia
ORCID: 0009-0009-5659-3988;

Palchenkova V.,

Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Constitutional,
Administrative and Labor law,
National University "Zaporizhzhia Polytechnic",
Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6211-3025

KARIGIDNI DILANNYA AGAINST MORAL BY AUSTRIAN CRIMINAL CODE 1852

The article is devoted to one of section Austrian Criminal Code 1852 (was valid on West Ukraine territory in second part of XIX century) – offences against

moral. Civil moral one of the most important part of social life, which is reflection of life and spirit values of this society at some particular historical periods. It also set up the rules which transform into national criminal legislation. Austrian Criminal Code 1852 was researched by such domestic scientists as I. Boyko, V. Kulchytsky, M. Nikiforak M. Shupyana and others.

Depending on the seriousness of offences in Austrian Criminal Code there were serious crimes, crimes and misconducts. For the first kind of offences applied death penalty or imprisonment. Crimes and misconducts punished by penalties, confiscation of property, deprivation of rights etc.

Section crimes against moral had included serious crimes like rape, defilement, sexual intercourse with animals and homosexual act, incest, debauchery and others. Another interesting fact, the victim of rape could be only woman which isn't married with rapist. Also the section has several misconducts, namely, procuring, adultery, stealing inside the family and embezzlement, swearing, gambling, drunkenness etc. For some debauchery misconducts responsibility came only upon request of close relatives of victim person.

Some of articles are compared with the same legal provisions of modern Criminal Code of Ukraine and criminal legislation some of European countries, considered the similarities and differences.

Special feature of Austrian Criminal Code 1852 is most of above-mentioned offenses which usually belongs to sexual crimes here had been put inside the section offenses against moral. Thus, legislator recognized main object of violation is public moral.

In view of the above authors infer those criminal provisions of Austrian Criminal Code 1852 which set up responsible for offences against moral was match to "spirit of the age" and advanced for that time.

Key words: *Austrian Criminal Code 1852, offences against moral, morality, crimes and misconducts, sexual crimes.*

References

1. Shupyana, M. Yu. (2016), "Codification of Austrian criminal legislation in the second half of the 19th – early 20th centuries", *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, Vol. 37 (1), pp. 47–50.
2. Boyko, I. Y. (2014), "Punishment in the Ukrainian lands under the criminal legislation of Austria and Austro-Hungary (1772–1918)", *Bulletin of Lviv University. Series: Legal*, Vol. 59, pp. 71–79.
3. Shupyana, M. Yu. (2013), "Concept and types of crimes under the Austrian Criminal Code of 1852", *Kyiv University of Law Journal*, No. 1, pp. 74–77.
4. Naraiivskyi, E. R. (1932), *Legal Advisor*, Kolomyia, Rekord.
5. Hinzburg, M. (2007), "Notes of a terminologist: conceptual difference between adjectives "criminal" and "punitive", *Legal Journal: Legal Edition*, No. 1, pp. 71–75.
6. Dudorov, O. O. (2018), *Crimes against sexual freedom and sexual inviolability of the person (main provisions of criminal-legal characterization) : practical guide*, Severodonetsk, RVV LDUVS named after E. O. Didorenko.

7. Ukraine (2017), *On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine to implement the provisions of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence*: Law of Ukraine No. 2227-VIII, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (accessed 2 November 2025).

8. Valiuk, O. Ya. (2010), "Scientific concept of morality and moralness", *Problems of Modern Psychology*: Collection of scientific papers of KPNU named after Ivan Ohienko, Institute of Psychology named after H. S. Kostyuk, Vol. 7, pp. 75–86.

9. UK Government (2003), *Sexual Offences Act 2003, Chapter 42, Part 1, Familial child sex offences, Section 27*, available at: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/42/pdfs/ukpga_20030042_en.pdf (accessed 2 December 2025).

10. Ireland (1995), *Punishment of Incest Act 1908 (as amended by Act 1995)*, available at: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1995/act/12/enacted/en> (accessed 2 December 2025).

11. Poland (1997), *Kodeks karny: Rozdział XXV. Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności (art. 201)*, available at: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970551Lj.pdf> (accessed 2 December 2025).

12. Canada (n.d.), *Criminal Code of Canada, P.V: Sexual Offences, Public Morals and Disorderly Conduct: Sexual Offences, 155 (1), Incest*, available at: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-33.html#docCont> (accessed 2 December 2025).

13. Malaysia (n.d.), *Penal Code of Malaysia (Act 574), Chapter XVI Offences affecting the human body: Rape, 376A (Incest)*, International Law Book Services, Selangor.

14. Martynyshyn, H. Ya. (2017), *Sexual inviolability as an object of criminal-legal protection in Ukraine*: PhD in Law thesis, Lviv, Lviv State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

15. Ukraine (2009), *On the prohibition of gambling business*: Law of Ukraine No. 1334-VI, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1334-17> (accessed 24 December 2025).

16. Ukraine (2020), *On state regulation of activities regarding organization and holding of gambling*: Law of Ukraine No. 768-IX, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text> (accessed 24 December 2025).

Дата першого надходження статті до видання: 19.12.2025.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.01.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 18.02.2026.

УДК 343.8:351-048.23:355.01

DOI 10.32755/sjlaw.2026.034

Зливко С. В.,

доктор юридичних наук, професор,
проректор, Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-2732-3144;

Зеляк О. І.,

аспірант кафедри адміністративного та конституційного права
Навчально-наукового інституту права,
правоохоронної діяльності та психології,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0005-9593-1135;

Барахта В. В.,

старший викладач кафедри формування та
розвитку професійної компетентності персоналу
ДКВС України Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-2627-8839

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджується нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань в умовах воєнного стану. Актуальність теми зумовлена трансформацією умов функціонування кримінально-виконавчої системи України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, що загострила наявні та виявила нові проблеми правового регулювання у сфері виконання кримінальних покарань.

Ключові слова: державна політика у сфері виконання кримінальних покарань, виконання кримінальних покарань, нормативно-правове забезпечення, воєнний стан, кримінально-виконавча система, Державна кримінально-виконавча служба України, права людини, слідчі ізолятори, установи, громадський контроль.

Постановка проблеми. Реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань (далі – *вкп або пенітенціарній сфері*) в умовах воєнного стану відбувається за умов

нормативної фрагментарності та інституційної невизначеності. Чинним залишається Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (далі – Закон), який був ухвалений до початку системної пенітенціарної реформи та не враховує сучасних безпекових викликів. Водночас на рівні стратегічних документів запроваджено поняття «пенітенціарна система» та визначено напрями її розвитку, хоча на законодавчому рівні відповідне поняття та модель досі не закріплені. За таких умов виникає розрив між декларованими цілями державної політики та реальними механізмами її реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика реалізації державної політики у сфері вкп розглядалася у працях вітчизняних науковців у контексті адміністративного та кримінально-виконавчого права. Зокрема таких науковців, як: О. Л. Андронік, Н. І. Білак, І. Г. Богатирьов, А. І. Богатирьов, Д. В. Журавльов, Д. П. Калаянов, В. В. Єфімов, В. О. Меркулова, О. В. Неклеса, Д. Б. Санакоєв, М. О. Семенишин, В. О. Човган, А. В. Шевчишен, О. О. Шкута, Д. С. Юр'єв, Х. П. Ярмакі та ін. Однак значна частина досліджень були здійснені до запровадження воєнного стану або зосереджувалися на окремих аспектах реформи. Питання нормативно-правового забезпечення реалізації політики у пенітенціарній сфері з урахуванням воєнного стану, зміни відомчої підпорядкованості органів ДКВС та проблеми фінансового й підзаконного регулювання залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті. Метою статті є системний аналіз проблем нормативно-правового забезпечення реалізації державної політики у сфері вкп в умовах воєнного стану та формулювання пропозицій щодо їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Реалізація державної політики у сфері вкп в умовах воєнного стану обумовлює потребу в перегляді наявних підходів до нормативно-правового регулювання діяльності органів і установ кримінально-виконавчої системи. Воєнний стан в Україні, з одного боку, загострив наявну проблематику нормативного забезпечення, яка довгий час залишалась нерозв'язаною, а з іншого – актуалізував нові виклики, які першочергово пов'язані з гарантуванням безпеки, забез-

печенням інституційної спроможності кримінально-виконавчої системи та дотриманням прав людини. З огляду на це важливого значення набуло здійснення оцінки чинного законодавства на предмет відповідності реаліям воєнного часу, а також виявлення прогалин і колізій, що ускладнюють ефективне здійснення державної політики у пенітенціарній сфері.

Насамперед у дослідженні обраної теми проаналізуємо стан впорядкування та уніфікацію термінології. Означене пояснюється тим, що термінологічна невпорядкованість сприяє виникненню колізій між нормами різного рівня, перешкоджає ефективній координації діяльності між різними органами та громадськістю. Аналіз наукових джерел і чинного законодавства засвідчує, що єдиного підходу до правової категорії «нормативно-правове забезпечення», як і до розуміння поняття «реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань в умовах воєнного стану» не вироблено.

Наявна термінологічна база офіційного вебпорталу парламенту свідчить про відсутність у законодавстві легального визначення терміна «нормативно-правове забезпечення» як цілісної правової категорії. Попри наявність значної кількості термінів, похідних від поняття «забезпечення» (матеріального, технічного, фінансового, інформаційного, інституційного тощо), а також широке використання категорії «нормативно-правовий акт», законодавець не сформував узагальненого підходу до нормативно-правового забезпечення як комплексного механізму в контексті впровадження державної політики [1].

У науковій літературі питання нормативно-правового забезпечення функціонування окремих публічних систем розглядається переважно через аналіз структури та еволюції нормативної бази. Так, О. Л. Андронік та О. І. Макогін у своєму дослідженні пропонують класифікацію нормативно-правової складової системи соціального захисту за групами нормативно-правових актів – від міжнародно-правових документів до національних, що регулюють окремі напрями соціального захисту. Автори акцентують на порівнянні початкової нормативної бази із сучасним станом її розвитку, виокремлюють недостатньо врегульовані питання та підкреслюють значення нормативного

закріплення прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів відповідних правовідносин [2]. Зазначений підхід є методологічно цінним для аналізу нормативно-правового забезпечення у пенітенціарній сфері, оскільки дозволяє виявити системність, прогалини і декларативність правового регулювання в особливих умовах.

Як зазначають окремі науковці (зокрема, Д. Б. Санакоєв, О. В. Неклеса, В. В. Єфімов, Д. С. Юр'єв), у сучасній юридичній доктрині відсутнє визначення поняття «нормативно-правове забезпечення», у зв'язку з чим у наукових і прикладних дослідженнях використовуються синонімічні або близькі за змістом категорії, зокрема «правова основа», «нормативно-правові основи», «правові засади», «правове регулювання», «юридична регламентація» тощо. Така термінологічна варіативність, на думку авторів, ускладнює формування комплексного уявлення про зміст і функціональне призначення нормативно-правового забезпечення. Водночас дослідники пропонують розуміти *основу нормативно-правового забезпечення* як процес формування та підтримки належної нормативно-правової бази, що виступає юридичним засобом досягнення реальної впорядкованості відповідної сфери діяльності та забезпечення ефективного функціонування механізмів державної політики [3, с. 40].

Нормативним відображенням підходу до визначення правової основи функціонування кримінально-виконавчої системи є положення статті 3 Закону [4], відповідно до якої правову основу діяльності ДКВС України формують положення Основного Закону [5], законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, чинних міжнародних договорів, а також нормативно-правових актів Міністерства юстиції України, виданих на їх виконання. Зазначена норма закріплює ієрархічний перелік джерел права, однак обмежується формальним визначенням правової основи діяльності ДКВС, не розкриваючи змісту, механізмів та інструментів нормативно-правового забезпечення впровадження державної політики в означеній сфері та особливих умов. Такий підхід зумовлює необхідність доктринального осмислення та подальшого нормативного розвитку категорії нормативно-правового забезпечення як комплексного правового явища, що є ширшим за простий перелік норматив-

них актів і охоплює питання їх узгодженості, актуальності та практичної реалізації.

Фрагментарний характер термінології підтверджує використання поняття «*забезпечення*» переважно в прикладному або галузевому значенні, без доктринального узагальнення та без прив'язки до функцій держави щодо формування й впровадження державної політики. Відсутність у термінологічному реєстрі поєднання категорій «*нормативно-правове забезпечення*» та «*реалізація державної політики*» підтверджує, що відповідна правова конструкція фактично існує лише на доктринальному рівні, але не отримала нормативного закріплення.

Така ситуація має наслідком правову невизначеність у процесі правотворчої та правозастосовної діяльності, оскільки унеможливує чітке розмежування між власне нормативним регулюванням, організаційними заходами та управлінськими рішеннями у сфері впровадження державної політики. В умовах воєнного стану зазначена невизначеність набуває особливої гостроти, оскільки потребує оперативних, узгоджених і правових визначених рішень у сфері вкп.

Отже, відсутність усталеного термінологічного підходу в законодавстві обґрунтовує необхідність доктринального формування та подальшого нормативного закріплення поняття «*нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики*», зокрема у сфері вкп, що є передумовою системного оновлення законодавства та підвищення ефективності державної політики в умовах воєнного стану.

У вітчизняній правовій науці поняття «*нормативно-правове забезпечення*» переважно використовується описово, як сукупність нормативно-правових актів, без належного розкриття його функціонального, інституційного та процедурного змісту. Водночас категорія «*реалізація державної політики у сфері вкп*» більшою мірою ототожнюється з діяльністю органів ДКВС України, що звужує її зміст та не враховує міжвідомчий, фінансовий і стратегічний компоненти, особливо в умовах воєнного стану. Ситуація ускладнюється тим, що воєнний стан істотно трансформує умови функціонування кримінально-виконавчої

системи, однак відповідна трансформація не отримала належного нормативного відображення.

З урахуванням зазначеного пропонується під терміном *«нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики у сфері вкп в умовах воєнного стану»* розуміти системно впорядковану сукупність норм Конституції України [5], законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, чинних міжнародних договорів України, нормативно-правових актів Міністерства юстиції України, а також стратегічних і відомчих документів, які у своїй сукупності визначають правові засади, механізми, інструменти та межі діяльності суб'єктів публічного управління та громадського контролю у сфері вкп, забезпечення прав ув'язнених, а також адаптації функціонування кримінально-виконавчої системи до умов збройної агресії та воєнного стану з метою гарантування безпеки, правопорядку і прав людини.

У межах запропонованого підходу під «стратегічними і відомчими документами» слід розуміти акти програмного, концептуального та організаційно-управлінського характеру, що ухвалюються органами публічної влади, насамперед Міністерством юстиції України, та не завжди мають статус нормативно-правових актів, однак визначають напрями, цілі, пріоритети і практичні механізми реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Саме ці документи конкретизують положення законодавства, забезпечують узгодженість управлінських рішень і відіграють важливу роль у функціонуванні ДКВС України, особливо в умовах воєнного стану, коли значна частина управлінських рішень ухвалюється на основі програмних і відомчих орієнтирів з метою забезпечення безпеки, правопорядку та дотримання прав ув'язнених.

Важливо зазначити, що запропоноване визначення терміна *«нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань в умовах воєнного стану»* дозволило поєднати нормативний, інституційний і функціональний підходи, а також врахувати специфіку правового режиму воєнного стану.

Загалом сфера нормативно-правового забезпечення реалізації державної політики у виконанні кримінальних покарань характеризується значною кількістю практичних проблем, які можуть мати різну природу та впливати як на правове становище персоналу ДКВС України, так і на забезпечення прав ув'язнених, а в окремих випадках – водночас на обидві ці категорії. Зазначене обумовлює потребу в дослідженні наявних проблем та пошуку шляхів їх розв'язання. У подальшому викладі зосередимося на аналізі найбільш суттєвих з них. Зокрема, йдеться про вивезення (евакуацію) ув'язнених, а також персоналу з установ, які потрапили під тимчасову окупацію або продовжили залишатися в зоні, де ведуться активні бойові дії. Наявні нормативні акти [6] не містять ефективного, уніфікованого алгоритму дій у разі загрози обстрілів, що призводить до фрагментарних управлінських рішень, підвищених ризиків для життя осіб та персоналу, а також до порушення принципу правової визначеності. Зазначене наочно підтверджується обставинами, які виникли під час збройного вторгнення Російської Федерації на територію України, зокрема у зв'язку з тимчасовою окупацією міста Херсона, що виявило системні прогалини нормативно-правового регулювання. Відсутність своєчасного нормативно визначеного механізму евакуації засуджених і осіб, узятих під варту, на підконтрольну Україні територію призвела не лише до неможливості забезпечення їх переміщення у безпечні установи виконання покарань, але й як наслідок – до їх насильницького вивезення на територію держави-агресора та грубого порушення основоположних прав людини [7].

Водночас зазначена проблема безпосередньо стосується і персоналу ДКВС України, який у разі залишення на тимчасово окупованій території фактично опиняється у становищі заручників з ризиком необґрунтованих обвинувачень у колабораціонізмі або державній зраді, а у разі залишення території – стикається з об'єктивною неможливістю виконання службових обов'язків, зумовленою специфікою роботи, та необхідністю забезпечення охорони засуджених і осіб, узятих під варту.

Наступним суттєвим викликом у сфері нормативно-правового забезпечення впровадження державної політики в умовах воєнно-

го стану є питання облаштування та використання бомбосховищ і захисних споруд у місцях несвободи. Відсутність у чинному законодавстві спеціальних норм, що повною мірою враховували б особливості режиму утримання засуджених і осіб, узятих під варту, під час перебування у захисних спорудах, зумовлює колізію між вимогами безпеки життя і здоров'я та дотриманням режимних обмежень, ускладнює ухвалення обґрунтованих управлінських рішень і підвищує ризики порушення прав.

Ще однією проблемою нормативно-правового характеру в особливих умовах є тривалі відключення електропостачання, води та засобів зв'язку в установах ДКВС України, для яких чинне законодавство не передбачає адаптованих стандартів функціонування. Означене ускладнює дотримання мінімальних побутових і санітарних умов утримання, надання першої медичної допомоги та забезпечення безпеки, а відсутність спеціальних нормативних приписів має наслідком збільшення ризиків порушення прав людини й перешкоджає належному виконанню службових обов'язків персоналом.

Крім цього, наявна кримінально-виконавча нормативна база не забезпечує достатньої гнучкості для поєднання безпекових обмежень з гарантіями права на захист, правом на безперешкодне відвідування адвокатами, представниками Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також громадськими спостерігачами. Встановлено відповідні обмеження й на побачення з рідними.

Варто також зауважити, що значна частина відомчих наказів або втратила чинність, або є застарілою та не відповідає реаліям воєнного часу, що змушує адміністрації установ діяти в умовах правової невизначеності. Додаткової уваги з боку законодавця потребує відсутність спеціальних фінансово-правових механізмів забезпечення потреб установ ДКВС України у воєнний період, а також відсутність єдиних мінімальних стандартів функціонування кримінально-виконавчих установ в умовах війни. Також слід ураховувати, що питання забезпечення прав осіб у місцях несвободи в умовах збройних конфліктів є предметом уваги міжнародних правозахисних механізмів, однак універсальні стандарти для функціонування пенітенціарних систем у ситуації повномасштабної війни фактично відсутні.

У цьому контексті Україна, з урахуванням безпрецедентного досвіду функціонування пенітенціарної системи в умовах тривалої збройної агресії, об'єктивно постає не лише як держава, що імплементує міжнародні стандарти, але і як суб'єкт формування нових підходів та мінімальних стандартів, які можуть бути враховані на міжнародному рівні.

Виявлені проблеми у сфері вкп в умовах воєнного стану свідчать про наявність системної кризи нормативно-правового регулювання, що поєднує законодавчі прогалини, колізії та застарілі підзаконні механізми. З огляду на це функціонування кримінально-виконавчої системи надалі на підставі чинної законодавчої бази не забезпечує ані належного рівня безпеки, ані ефективної реалізації державної політики, ані дотримання основних прав. Така ситуація зумовлює об'єктивну потребу у формуванні комплексних підходів до оновлення нормативно-правового забезпечення з урахуванням специфіки правового режиму воєнного стану, що й обумовлює виокремлення ключових напрямів удосконалення правового регулювання.

До основних напрямів удосконалення нормативно-правового забезпечення слід віднести: оновлення нормативної бази [4] з урахуванням воєнного стану; а також розроблення та затвердження спеціальної стратегії або комплексного програмного документа у сфері вкп, спрямованого на врегулювання питань функціонування установ ДКВС України в особливих умовах та післявоєнної відбудови, з подальшим ухваленням на її виконання дієвих актів підзаконного характеру, що регулюють повною мірою питання евакуації, безпеки, побутових умов та гарантій прав осіб у місцях несвободи, враховуючи міжвідомчу взаємодію державних органів та громадськості.

Окремим та принципово важливим напрямом удосконалення нормативно-правового забезпечення є забезпечення правової визначеності для персоналу ДКВС України і осіб, які утримуються. За умов воєнного стану відсутність чітких, зрозумілих і стабільних правових приписів щодо алгоритму дій у надзвичайній ситуації, евакуаціях, забезпечення безпеки та виконання службових обов'язків створює ризики свавільного тлумачення норм, притягнення до необґрунтованої відповідальності та по-

рушення прав. Нормативна визначеність у цій сфері має забезпечувати передбачуваність правозастосування, належний правовий захист персоналу, який виконує службові обов'язки в екстремальних умовах, а також гарантії дотримання прав і законних інтересів ув'язнених, що є необхідною передумовою ефективного впровадження державної політики у сфері вкп.

Також у цьому контексті доцільно підтримати наукову позицію Н. І. Білак щодо збереження інституцій громадської участі як елементу гарантування прав, скасування обмежень щодо формування та оновлення складу громадської ради під час воєнного стану, передбачивши також можливість створення цього інституту на локальному рівні, закріпивши такі зміни в постанові Кабінету Міністрів України [8; 9, с. 24].

Реалізація зазначених напрямів удосконалення нормативно-правового забезпечення дозволить сформувати цілісну, узгоджену й адаптовану до умов воєнного стану модель правового регулювання у сфері вкп, підвищити ефективність державної політики, забезпечити належний безпековий рівень і стан дотримання прав ув'язнених, а також усунути правову невизначеність у діяльності органів ДКВС України.

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що реалізація державної політики у сфері вкп під час дії воєнного стану здійснюється в умовах нормативно-правової фрагментарності та невідповідності чинного регулювання сучасним безпековим і гуманітарним викликам. Воєнний стан актуалізував наявні прогалини кримінально-виконавчого законодавства та виявив нові системні проблеми.

Обґрунтовано, що відсутність усталеного термінологічного підходу до категорії «нормативно-правове забезпечення впровадження державної політики у сфері вкп» ускладнює формування послідовної та ефективної державної політики, створює ризики правової невизначеності й неоднакового правозастосування, що особливо критично під час дії воєнного стану. Запропоноване у статті авторське визначення зазначеної категорії дозволило поєднати нормативний, інституційний і функціональний підходи.

Виявлені практичні проблеми – відсутність уніфікованих механізмів евакуації, спеціальних норм щодо використання захисних

споруд, адаптованих стандартів функціонування установ ДКВС України у разі тривалих відключень ресурсів, а також застарілість відомчого регулювання – свідчать про системну кризу нормативно-правового забезпечення кримінально-виконавчої сфери.

Утім, розв'язання зазначених проблем можливе шляхом формування та впровадження комплексного підходу до оновлення нормативно-правового забезпечення з урахуванням особливостей дії воєнного стану та перспектив післявоєнної відбудови. Такий підхід повинен охоплювати перегляд базового законодавства, розроблення спеціальної стратегії у сфері вкл, ухвалення дієвих підзаконних актів, а також забезпечення правової визначеності для персоналу та осіб, які утримуються в установах виконання покарань. У цьому контексті Україна, з огляду на унікальний досвід функціонування кримінально-виконавчої системи в умовах повномасштабної війни, може виступати об'єктом імплементації міжнародних стандартів та водночас – суб'єктом формування нових підходів до забезпечення прав людини в умовах збройних конфліктів.

Список використаних джерел

1. Верховна Рада України : офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.rada.gov.ua/> (дата звернення: 12.01.2026).

2. Андронік О. Л., Макогін О. І. Нормативно-правове забезпечення системи соціального захисту в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 56. С. 143–150.

3. Санакоєв Д. Б., Неклеса О. В., Єфімов В. В., Юр'єв Д. С. Нормативно-правове забезпечення діяльності підрозділів стратегічних розслідувань : методичні рекомендації. Дніпро : ДДУВС, 2021. 84 с.

4. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 12.01.2026).

5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.01.2026).

6. Про затвердження Порядку проведення обов'язкової евакуації окремих категорій населення в разі введення правового режиму воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 07.11.2018 № 934. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/934-2018%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.01.2026).

7. Тиравський В. Російські окупанти силоміць вивезли з Херсона 2500 українських в'язнів і знущались над ними. *Іноземна Україна*. 2023. URL: <https://foreignukraines.com/2023/04/12/the-russian-occupiers-forcibly-removed-2500-ukrainian-prisoners-from-kherson-and-abused-them/> (дата звернення: 12.01.2026).

8. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.01.2026).

9. Білак Н. І. Адміністративно-правові засади діяльності кримінально-виконавчої системи України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2025. 38 с. URL: https://oduvs.edu.ua/uploads/Referat_Bilak_N_0ad7dcaa17.pdf (дата звернення: 12.01.2026).

Zlyvko S.,

Doctor of Sciences Law, Professor,
Vice-Rector, Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2732-3144;

Zelyak O.,

PhD student of the Department of Administrative
and Constitutional Law of the Educational and
Scientific Institute of Law, Law Enforcement,
and Psychology, Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0005-9593-1135;

Barakhta V.,

Senior lecturer of the Department of Formation
and Development of Professional Competencies
of the Personnel of the State Criminal and Executive Service
of Ukraine of the Institute of Professional Development,
Penitentiary academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2627-8839

PROBLEMS OF REGULATORY AND LEGAL ENSURANCE OF THE IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF EXECUTION OF CRIMINAL PUNISHMENTS IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE

The article examines the regulatory and legal support for the implementation of state policy in the field of execution of criminal sentences under martial law. The relevance of the topic is due to the transformation of the conditions for the

functioning of the penal system of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation, which exacerbated existing and revealed new problems of legal regulation in the field of execution of criminal sentences.

The current state of the legislative and regulatory framework that determines the activities of bodies and institutions of the penal system is analyzed, and its compliance with the conditions of the legal regime of martial law is also clarified. Particular attention is paid to the problem of the lack of a coordinated terminological approach to the definition of the concepts of "regulatory and legal support" and "implementation of state policy in the field of execution of criminal sentences".

The author's definition of the concept of "normative and legal support for the implementation of state policy in the field of execution of criminal sentences under martial law" is proposed, which combines normative, institutional and functional approaches.

The main problematic issues of a regulatory and legal nature caused by the introduction of martial law in Ukraine have been identified.

Special attention is paid to the problem of ensuring legal certainty for the staff of penal institutions and persons held in them, as well as the role of strategic and departmental documents in the implementation of state policy under martial law. The lack of special financial and legal mechanisms and uniform minimum standards for the functioning of penal institutions during the war is emphasized.

Key words: *state policy in the field of execution of criminal sentences, execution of criminal sentences, regulatory and legal support, martial law, penal system, State Penal Service of Ukraine, human rights, pre-trial detention centers, institutions, public control.*

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (n.d.), *Official web portal of the Parliament of Ukraine*, available at: <https://www.rada.gov.ua/> (accessed 12 January 2026).

2. Andronik, O. L. and Makohin, O. I. (2023), "Regulatory and legal support of the social protection system in Ukraine", *Economy and Society*, Vol. 56, pp. 143–150.

3. Sanakoyev, D. B., Neklesa, O. V., Yefimov, V. V. and Yuriev, D. S. (2021), *Regulatory and legal support of the activities of strategic investigation units : methodological recommendations*, Dnipro, DDUVS.

4. Ukraine (2005), *On the State Criminal-Executive Service of Ukraine* : Law of Ukraine No. 2713-IV, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (accessed 12 January 2026).

5. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine* : Law of Ukraine No. 254k/96-VR, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 12 January 2026).

6. Ukraine (2018), *On approval of the Procedure for mandatory evacuation of certain categories of the population in case of martial law* : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 934, available at:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/934-2018-%D0%BF#Text> (accessed 12 January 2026).

7. Tyravskiy, V. (2023), "Russian occupiers forcibly removed 2 500 Ukrainian prisoners from Kherson and abused them", *Foreign Ukraine*, available at: <https://foreignukraines.com/2023/04/12/the-russian-occupiers-forcibly-removed-2500-ukrainian-prisoners-from-kherson-and-abused-them/> (accessed 12 January 2026).

8. Ukraine (2010), *On ensuring public participation in the formation and implementation of state policy* : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 996, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> (accessed 12 January 2025).

9. Bilak, N. I. (2025), *Administrative and legal principles of the activity of the criminal-executive system of Ukraine* : Doctor of Law dissertation abstract, Odesa, available at: https://oduvs.edu.ua/uploads/Referat_Bilak_N_0ad7dcaa17.pdf (accessed 12 January 2026).

Дата першого надходження статті до видання: 12.01.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.01.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 18.02.2026.

УДК 343.8:343.352(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2026.048

Івашко С. В.,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри
кримінально-виконавчого та кримінального права,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-2547-9276

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

У статті досліджено та охарактеризовано загальносоціальні заходи запобігання корупційним правопорушенням у кримінально-виконавчій системі України в їх соціально-економічному, культурно-виховному та політико-правовому аспектах. Наголошено на тому, що поширення фактів корупції негативно впливає на ефективність діяльності кримінально-виконавчої системи України, сприяє зростанню пенітенціарної злочинності, підриває репутацію і знижує довіру до її діяльності.

***Ключові слова:** воєнний стан, детермінанти, ДКВС України, запобігання, злочинність, корупційне кримінальне правопорушення, корупція, кримінально-виконавча система України, персонал, пенітенціарна система.*

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів роботи кримінально-виконавчої системи України є вдосконалення системи заходів запобігання та протидії корупції серед її співробітників. Удосконалення наявних і запровадження нових антикорупційних заходів повинно призупинити тенденцію щодо збільшення кількості корупційних правопорушень серед співробітників кримінально-виконавчої системи, забезпечити їх ефективну діяльність відповідно до суспільного призначення.

Корупційні відносини у кримінально-виконавчій системі мають край руйнівний характер та сприяють іншим видам правопорушень, зокрема незаконному пересиланні до місць несвободи заборонених предметів, формуванню та поповненню кримінальних бюджетів злочинних спільнот, стимулюють випадки катування ув'язнених як засіб отримання неправомірної вигоди посадовими особами адміністрації місць несвободи, тощо.

Необхідною передумовою вдосконалення системи загальносоціальних заходів запобігання корупційним правопорушенням насамперед є комплексне наукове й сучасне

дослідження заходів соціально-економічного, культурно-виховного та політико-правового характеру, покликаних здійснювати значний вплив на масштаби і ступінь поширення корупції у кримінально-виконавчій системі України, оскільки антикриміногенний потенціал цих заходів доволі високий.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційно-правові аспекти забезпечення адміністративно-правового механізму протидії корупції вивчали науковці у своїх дослідженнях, про що свідчать публікації С. М. Алфьорова, А. В. Гайдука, З. С. Гладуна, Д. Г. Заброди, Ю. П. Мірошника, С. С. Рогульського, О. В. Терещука, Р. М. Тучака та інших учених.

Також науковці досліджували корупцію через призму інших галузей права: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, А. І. Берлач, Ю. П. Битяк, В. Т. Білоус, І. Г. Богатирьов, І. Л. Бородін, Н. П. Бортник, М. Ю. Віхляєв, В. М. Гаращук, В. В. Галунько, В. В. Зуй, С. К. Гречанюк, Є. В. Додін, Р. А. Калюжний, С. В. Ківалов, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Д. М. Лук'янець, П. С. Лютіков, Т. О. Мацелик, В. Я. Настюк, В. Я. Тацій та інші.

Безпосереднього дослідження корупції як комплексного наукового поняття, удосконалення заходів протидії корупції займались вітчизняні вчені Є. А. Бовкун, О. Ю. Бусол, В. Д. Гвоздецький, Є. В. Глушко, А. І. Дьомін, З. Р. Кісіль, О. В. Клок, Ю. В. Коваленко, І. В. Коруля, В. О. Лисенко, В. І. Литвиненко, І. П. Лопушинський, В. В. Мاستицький, М. І. Мельник, Є. В. Невмержицький, Є. Д. Скулиш, С. Г. Стеценко та інші.

Проте, незважаючи на велику кількість праць, присвячених проблемам запобігання корупції, питання антикорупційної діяльності кримінально-виконавчої системи не розглядались, тому потребують додаткових розроблень.

Метою статті є дослідження та характеристика загальносоціальних заходів запобігання корупційним правопорушенням у кримінально-виконавчій системі України в їх соціально-економічному, культурно-виховному та політико-правовому аспектах.

Виклад основного матеріалу. Запобігання кримінальним правопорушенням є одним із пріоритетних напрямів розвитку

та реформування всіх органів державної влади та управління, у тому числі кримінально-виконавчої системи України.

Криміногенна ситуація, яка склалася в останнє десятиліття в Україні, характеризується, зокрема, небувалим поширенням корупційних проявів. Цей факт визнаний не лише фахівцями в галузі юриспруденції, а й на найвищому політичному рівні нашої країни, відображений у законодавчих актах, підкреслюється іноземними експертами. За даними глобальної антикорупційної неурядової організації *Transparency International*, індекс сприйняття корупції (ІСК) в Україні у 2018 р. дещо покращився: 32 бали і 120-те місце серед 180 країн. Таким чином, Україна здобула ще 2 бали та піднялася на 10 місце (результат за 2017 рік – 30 балів, 130-те місце). Згідно з рейтингом, опублікованим *Transparency International* у 2024 році, Україна посідає 105-те місце зі 180 країн, отримавши 35 балів. Порівняно з попереднім роком Україна за індексом сприйняття корупції втратила лише один бал. *Transparency International* як причину цього вказує наявність формального підходу до реформ або їхнє гальмування, що і стало наслідком зниження показників [1].

Поширені факти корупції негативно впливають на ефективність діяльності кримінально-виконавчої системи України, сприяють зростанню пенітенціарної злочинності, підривають репутацію і знижують довіру до її діяльності. Суспільна небезпека корупційних правопорушень полягає в тому, що вони вчиняються тими посадовими особами, на яких насамперед лежить обов'язок дотримання закону.

Запобігання корупційній злочинності являє собою комплексний організований і науково обґрунтований процес впливу держави та інших спеціально уповноважених суб'єктів на формування негативних факторів корупційної злочинності та протікання корупції у суспільстві. Одним із ключових напрямів такого запобігання виступає запобігання корупційній злочинності, попереджувальний зміст якого саме і зосереджується на усуненні та нейтралізації причин і умов корупційної злочинності, а також інших криміногенних чинників, що позначаються на формуванні особистості осіб, які

вчиняють корупційні злочини. Теоретико-методологічне забезпечення корупційній злочинності виділяє пріоритетне значення запобігання цьому соціально-правовому явищу поряд з іншими формами боротьби [2, с. 79].

Запобігання злочинам корупційної спрямованості – це стратегічний напрям антикорупційної діяльності. Будучи складовою такої діяльності, запобігання досліджуваним злочинам водночас є також складовою протидії злочинності. Отже, воно базується на тих загальних засадах запобігання злочинності, які вироблені теорією та практикою протидії злочинності [3, с. 128].

У кримінологічній науці першим рівнем у системі запобігання кримінальним правопорушенням є *загальносоціальний*. Класичний підхід до кримінологічної функції на цьому рівні полягає у визначенні детермінант злочинності, пов'язаних з рівнем економічного розвитку, сукупністю соціальних проблем держави та якістю нормативно-правового регулювання соціально-економічної та політичної діяльності. Відповідно до таких детермінант формуються кримінологічні заходи, здатні їх усунути / зменшити вплив / скоротити [4, с. 9].

Як зазначає вітчизняний учений А. В. Іванов, з часом накопичення людством досвіду у сфері запобігання злочинності став очевидним висновок: куди гуманніше, ефективніше та дешевше застосовувати заходи запобіжної, ніж карної репресії, прогресивним є шлях не накладення санкції за злочини, а ліквідація їх першопричини соціального, економічного та іншого характеру, виховування осіб у дусі дотримання законів, усвідомлення їх доцільності тощо [5, с. 130].

Схожої думки дотримується Г. В. Войтов, який слушно зауважив, що з економічної точки зору вжиття запобіжних заходів є набагато ефективнішим, ніж усунення негативних наслідків корупційних явищ, оскільки застосування репресивно-каральних методів потребує значних ресурсних витрат. Саме через інструменти профілактики, які застосовуватимуться на рівні всього суспільства, певних соціальних груп, окремих осіб, можна створити умови правомірних, некорупційних відносин [6, с. 78].

Кримінологічна доктрина під загальносоціальним запобіганням розуміє сукупність соціально-економічних, культурно-виховних та правових заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і разом з тим усунення (або нейтралізацію) причин та умов злочинності [7, с. 54].

Загальносоціальні заходи запобігання злочинам О. М. Литвинов визначає як сукупність ефективних заходів соціально-економічного, правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин й усунення чи нейтралізацію детермінант злочинності [8, с. 111].

Український учений-кримінолог І. Г. Богатирьов зазначає, що загальносоціальне запобігання – це соціальна реакція держави і суспільства на злочинність, запобіжний потенціал якого передбачає протидію негативним явищам і процесам, які сприяють виникненню злочинності, стимулюють законслухняну поведінку населення країни. Загальносоціальне запобігання містить комплекс політичних, соціально-економічних та культурно-виховних заходів [9, с. 115–116].

Науковець А. П. Закалюк підкреслює, що, на відміну від спеціально-кримінологічних заходів, загальносоціальні насамперед спрямовані на розв'язання соціальних та економічних проблем, які існують у суспільстві, його криміногенних протиріч (матеріальний добробут населення, його культура, свідомість тощо) [10, с. 327].

Схожої думки дотримується В. В. Коваленко, який зазначає, що загальносоціальне запобігання злочинам не є предметом тільки кримінологічної науки, оскільки загальносоціальні заходи проводяться і поза рамками боротьби зі злочинністю та спрямовані на виконання загальних завдань: стабілізації економіки, розвитку соціальної сфери, поліпшення морально-психологічної атмосфери в суспільстві тощо. Водночас помилки під час розроблення та впровадження економічної, соціальної, культурно-духовної політики держави можуть сприяти сплеску злочинних діянь у суспільстві або в його окремих регіонах. Ось чому кримінологи відстежують процеси

розроблення і реалізації політики держави в усіх сферах суспільства [11, с. 13].

Серед заходів загальносоціального рівня особливе значення мають *соціально-економічні заходи*, оскільки левову частку детермінант кримінальних правопорушень корисної спрямованості вчені-кримінологи пов'язують з незадовільним соціально-економічним забезпеченням.

Належною мірою впорядкований і такий, що відповідає нормам законодавства, порядок суспільних відносин в економічній сфері є запорукою стабільного розвитку держави, безпеки її громадян, інвестицій в економіку, зростання наповнення фінансовими ресурсами державного бюджету, створення робочих місць, підвищення життєвого рівня населення, та й загалом він створює економічні передумови для побудови громадянського суспільства і правової держави.

І навпаки, порушення процесів сталого розвитку та перебігу суспільних відносин в окреслених сферах призводить до суспільно шкідливих (небезпечних) наслідків, що виявляються в падінні кількісно-якісних показників у різних галузях національної економіки, зменшенні авторитету держави як перед власними громадянами, так і на міжнародному рівні, зниженні життєвого рівня населення, посиленні впливу та захопленні влади олігархічними, організованими злочинними групами, загрожує державному суверенітету [12, с. 184].

Як слушно зауважив О. С. Ішук, загальносоціальне запобігання злочинності передбачає подолання економічної кризи, підвищення добробуту населення, покращення охорони здоров'я, освіти, екологічної політики та інші соціальні заходи захисту населення [13, с. 324–325].

Науковець В. В. Сазонов обґрунтовано називає загальносоціальні заходи неконкретними, оскільки вони не прив'язані до певного економічного середовища чи галузі економіки, а взагалі можуть торкатися загальносоціальних проблем суспільства [14, с. 242].

Погоджуємося з думкою Н. А. Никифоренка, що саме соціально-економічні заходи є основою ефективної державної політики із запобігання корупції загалом та кримінальним

правопорушенням, пов'язаним з корупцією, зокрема через зміцнення економіки, у тому числі шляхом протидії тіньовій економіці держави, встановлення конкурентної заробітної плати за працю тощо. Підґрунтям успішного загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, є насамперед сталий економічний розвиток, формування базових передумов економічного росту через утримання низького рівня інфляції та створення стійкої фінансової системи [15, с. 242].

На нашу думку, провідну роль у соціально-економічних заходах запобігання корупції в державних органах, у тому числі у кримінально-виконавчій системі України, відіграє механізм державного регулювання оплати праці.

Вказаний механізм передусім базується на співвідношенні таких складових, як мінімальна заробітна плата, граничні розміри її зростання у період інфляції, податкова політика; загальний порядок індексації доходів, форми і системи оплати праці тощо; розміри тарифних ставок і окладів, доплат та надбавок; середня заробітна плата [16].

Забезпечення належної заробітної плати є дієвим заходом загальносоціального запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією кримінальним правопорушенням, адже, як відомо, гідна оплата праці працівників зменшує стимул до вчинення корупційних діянь, зокрема отримання неправомірної вигоди, незаконного збагачення, і як результат – порушення вимог фінансового контролю, пов'язаних з декларуванням. Однак встановлення належної матеріальної винагороди за виконання професійних обов'язків – не єдина передумова формування чесного, компетентного і дисциплінованого апарату. До таких умов можна також віднести: дотримання принципу відбору і просування кадрів на основі об'єктивної оцінки їх професійної придатності, стабільність правових норм, які регламентують відносини, пов'язані з просуванням особи по кар'єрних сходах (у службовій або іншій діяльності), надання соціального пакета, а також моральних винагород за результатами виконання професійних обов'язків. Це дає особі можливість планувати кар'єру, підвищувати свою кваліфікацію, створювати

позитивний імідж як для себе особисто, так і для місця роботи загалом [17, с. 41–42].

Крім того, невід’ємною складовою загальносоціального запобігання правопорушенням корупційної спрямованості у кримінально-виконавчій системі України має бути зміцнення правового становища та соціальної захищеності її співробітників у державі та в суспільстві.

Іншим не менш важливим заходом соціальної захищеності персоналу ДКВС України є вирішення питань забезпечення їх житлом. Житлова проблема для співробітників органів і установ виконання покарань належить до однієї з найгостріших. Багато співробітників ДКВС України є колишніми сільськими жителями і в цей час проживають на квартирах і в гуртожитках, на оплату яких йде значна частина грошового утримання. Відсутність стабільності в житловому питанні й неможливість розв’язати цю проблему законними засобами найчастіше штовхає співробітників ДКВС України на вчинення злочинів корупційної спрямованості [11, с. 141].

Не менш важливим видом загальносоціальних заходів запобігання корупційним правопорушенням у кримінально-виконавчій системі України є *культурно-виховні заходи*.

Досліджуючи культурно-психологічні фактори виникнення корупційної злочинності, учені-кримінологи виділяють такі: а) зорієнтованість значної частини населення на протиправне вирішення життєвих питань, унаслідок чого корупція із соціальної аномалії перетворюється у правило поведінки; б) низька психологічна готовність громадян до протидії корупції та відсутність належного механізму залучення громадян до здійснення соціального контролю за діяльністю службових осіб органів влади та місцевого самоврядування; в) корислива спрямованість багатьох державних службовців, що призводить до порушення закону, норм моралі та професійної етики; г) моральна деформація частини керівників, яка проявляється як у вчиненні ними злочинів, так і в поблажливому ставленні до корупційних діянь з боку підлеглих (кругова порука) [18, с. 424–425].

На наше переконання, на відміну від соціально-економічних заходів, де основну роль відіграє держава, культурно-виховні заходи мають здійснюватися децентралізовано, проростаючи «знизу», через самосвідомість та належність до громадянського суспільства, а не нав'язані владним примусом. Ці заходи мають насамперед спрямовуватися на формування у громадян такої системи цінностей, в основі якої є нетерпимість до вчинення кримінальних правопорушень, у тому числі у кримінально-виконавчій системі. Зважаючи на те, що суб'єкти вчинення вказаних кримінальних правопорушень є спеціальними, тобто посадовими особами, ці заходи спрямовані насамперед саме на посадових осіб з метою формування у них антизлочинної культури [19, с. 355].

Важливим елементом діяльності з профілактики правопорушень корупційної спрямованості у ДКВС України, як стверджує В. О. Лисенко, є вдосконалення психологічного забезпечення персоналу кримінально-виконавчої служби. Під психологічним забезпеченням він розуміє систему організаційних і психологічних заходів, спрямованих на вдосконалення роботи з кадрами та підвищення їх професійної діяльності. При цьому вплив психологічного забезпечення на запобігання злочинам корупційної спрямованості може здійснюватися, по-перше, під час відбору кандидатів для служби в ДКВС України, по-друге, під час повсякденного проходження служби [3, с. 147–148].

Разом з тим, як показують різні дослідження, навіть у психологічно стійких співробітників органів і установ виконання покарань з плином служби можливості механізмів психологічного захисту значно зменшуються, що призводить до проявів їх професійної деформації. Одним із таких проявів професійної деформації є нездатність співробітників протистояти негативному впливу антисоціального середовища, що виражається в копіюванні поведінкових установок злочинних елементів, зниженні рівня правосвідомості, переосмисленні правомірності своєї поведінки та інших діях [20, с. 15].

Погоджуємося з тим, що професійне та ефективне психологічне забезпечення, засноване на сучасних наукових методиках, може стати дієвим інструментом у запобіганні корупційним правопорушенням у кримінально-виконавчій системі.

Також слід зазначити, що важливим елементом культурно-виховних заходів запобігання корупційним правопорушенням є проведення ефективної виховної роботи зі співробітниками органів кримінально-виконавчої системи.

Так, до числа значущих компонентів діяльності з удосконалення виховної роботи науковці відносять: розроблення і реалізацію порядку здійснення урочистих ритуалів у системі ДКВС України; створення при кожному органі та установі ДКВС України правової бібліотеки, де співробітники могли б знайомитися з чинним законодавством, відомчими наказами та іншими правовими документами; розширення діяльності відомчих засобів масової інформації, перетворення їх на трибуну для пропаганди дотримання закону, нетерпимості до злочинності, корупції; взаємодія і конструктивна співпраця органів і установ ДКВС України з правозахисними і громадськими організаціями; залучення до виховання особового складу громадських організацій, учасників бойових дій, ветеранів ДКВС України, релігійних організацій тощо [3, с. 152].

У запобіганні корупційним правопорушенням у кримінально-виконавчій системі необхідно використовувати потужний антикриміногенний потенціал громадськості. Так, М. Г. Колодяжний зазначає, що його використання є вкрай актуальним для сучасної України. За умов мудрої державної політики, поступових і виважених кроків з боку органів кримінальної юстиції цілком можна змінити акценти у бік значущості профілактичної діяльності різних суб'єктів запобігання злочинності. Головною метою такого процесу (через це свого часу пройшли провідні країни світу) має бути суттєве зниження рівня злочинності в Україні шляхом запобігання злочинності громадськістю як основним суб'єктом такої діяльності. При цьому скоротяться бюджетні витрати на утримання судових і правоохоронних органів, відповідно,

зростуть участь та особиста відповідальність кожного громадянина у спільній справі протидії злочинності [21, с. 273].

Основними напрямками *правових засобів* загальносоціального запобігання є системне вдосконалення правового регулювання суспільних відносин та підвищення правової свідомості населення. Правові превентивні заходи спрямовуються на вдосконалення відносин у соціально-економічній, податковій, валютній, митній, бюджетній, правоохоронній та інших сферах [19, с. 356].

Політико-правові заходи загальносоціального запобігання реалізуються шляхом забезпечення правотворчої діяльності, метою якої є стабілізація законодавства та приведення його у відповідність до сучасних тенденцій державотворення, а також крізь призму подальшого проведення правової реформи в частині здійснення державної політики України [4, с. 47].

Як слушно зауважив Н. А. Никифоренко, аналіз системи загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, буде неповним без розгляду правових заходів. Учений пропонує такі правові заходи запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією: удосконалення чинного законодавства (кримінального, кримінального процесуального, адміністративного, цивільного та ін.), яке має передбачати цілісну систему заходів запобігання корупції, у тому числі вдосконалення нормативного регулювання проведення конкурсних відборів кандидатур на заміщення посад відповідних суб'єктів декларування; розвиток політичної структури та свідомості суспільства, передусім його громадянських інституцій; дотримання чіткої послідовності в процесі реалізації антикорупційної політики, результатом чого має бути утвердження в суспільстві позиції про невідворотність покарання за вчинення корупційних діянь; встановлення ефективного парламентського контролю за діяльністю вищих посадових осіб органів державної влади тощо [15, с. 545].

Висновки. Корупція як негативне соціально-правове явище потребує посилення як загальнодержавних заходів щодо запобігання та протидії їй, так і в окремих її ланках, особливо у

кримінально-виконавчій системі України. У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговують наукові праці, у яких досліджується проблематика запобігання корупційним правопорушенням, у тому числі у кримінально-виконавчій системі.

Загальносоціальні заходи запобігання корупційним правопорушенням у кримінально-виконавчій системі виражені у соціально-економічному, культурно-виховному та політико-правовому аспектах, пов'язані з поліпшенням умов праці (служби) та відпочинку персоналу органів кримінально-виконавчої системи, забезпеченням належного рівня матеріального забезпечення, зміцненням соціально-правового статусу, посиленням дисципліни, а також іншими позитивними змінами у функціонуванні системи загалом.

Список використаних джерел

1. Індекс сприйняття корупції-2018. Transparency International. 2018. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnuyattya-koruptsiyi-2018/> (дата звернення: 06.01.2026).

2. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія. Київ : Атіка, 2001. 304 с.

3. Лисенко В. О. Запобігання злочинам корупційної спрямованості у Державній кримінально-виконавчій службі України : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2014. 246 с.

4. Назимко Є. С., Пономарьова Т. І. Запобігання кримінальним правопорушенням у сучасній кримінології: теорія та практика : монографія. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2024. 312 с.

5. Іванов А. В. Податкова злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 259 с.

6. Войтов Г. В. Адміністративно-правові засади запобігання корупції в органах і установах виконання кримінальних покарань України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2021. 261 с.

7. Голіна В. В., Валуйська М. Ю., Головкін Б. М. та ін. Кримінологія : підручник. Харків : Право, 2014. 440 с.

8. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 41. С. 111–117.

9. Богатирьов І. Г., Колб О. Г., Топчій В. В. та ін. Кримінологія : академічний підручник. Чернівці : Технодрук, 2020. 336 с.

10. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Кн. 1. Київ : Ін Юре, 2007. 432 с.
11. Коваленко В. В. Загальносоціальні умови профілактики злочинів в економічній сфері. *Право України*. 2004. № 8. С. 12–18.
12. Пузирьов М. С., Дзюба В. С. Економічна злочинність в умовах воєнного стану як загроза національній та державній безпеці України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. Спецвип. № 1. С. 184–190.
13. Іщук О. С. Теоретико-методологічні та практичні засади кримінологічної діяльності органів прокуратури України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 399 с.
14. Сазонов В. В. Кримінологічне забезпечення економічної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2020. 416 с.
15. Никифоренко Н. А. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 543–546.
16. Машевська А. А. Зарубіжний досвід використання системи праці та мотивації працівників підприємства. *Ефективна економіка*. 2022. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10175> (дата звернення: 06.01.2026).
17. Дейнека О. Г., Дзядук Г. О. Антикорупційна діяльність у сфері публічного управління та адміністрування : конспект лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2022. 51 с.
18. Литвинов О. М. та ін. Кримінологія. Академічний курс : підручник. Київ : Кондор, 2018. 588 с.
19. Івашко С. В., Петренко С. В. Загальносоціальні заходи запобігання злочинності в бюджетній сфері. *Київський часопис права*. 2025. № 2. С. 352–357.
20. Богатирьов А. І. Вчинення корупційного правопорушення як одна зі стадій прояву професійної деформації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. *Актуальні проблеми запобігання корупційним проявам у Державній кримінально-виконавчій службі України* : матеріали наук.-практ. семінару (м. Київ, 12 квітня 2012 р.). Київ : ДПтС України, 2012. С. 15–17.
21. Колодяжний М. Г. Світова практика участі громадськості у протидії злочинності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 265–273.

Ivashko S.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Criminal-Executive and Criminal Law,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine,
ORCID: 0000-0003-2547-9276

GENERAL SOCIAL MEASURES FOR THE PREVENTION OF CORRUPTION OFFENSES IN THE CRIMINAL- EXECUTIVE SYSTEM OF UKRAINE

The article examines and characterizes general social measures for the prevention of corruption offenses in the criminal-executive system of Ukraine, based on an analysis of the current state of legislation and statistical data, considered through their socio-economic, cultural-educational, and political-legal dimensions.

It is established that corruption offenses are destructive in nature and contribute to other types of offenses, in particular the illegal delivery of prohibited items to places of deprivation of liberty, the formation and replenishment of criminal budgets of organized criminal groups, as well as the stimulation of cases of torture of prisoners as a means of obtaining undue benefits by officials of the administration of places of detention, etc.

Emphasis is placed on the fact that the spread of corruption negatively affects the effectiveness of the criminal-executive system of Ukraine, contributes to the growth of penitentiary crime, undermines its reputation, and reduces public trust in its activities. The social danger of corruption offenses lies in the fact that they are committed by officials who bear, first and foremost, the duty to ensure compliance with the law.

It is concluded that general social measures for preventing corruption-related offenses in the penitentiary system are manifested in socio-economic, cultural-educational, and political-legal aspects and are associated with improving working (service) and rest conditions for the personnel of penitentiary bodies, ensuring an adequate level of material support, strengthening social and legal status, enhancing discipline, as well as other positive changes in the functioning of the system as a whole.

Key words: martial law, determinants, State Criminal-Executive Service of Ukraine, prevention, crime, corruption-related criminal offense, corruption, criminal-executive system of Ukraine, personnel, penitentiary system.

References

1. Transparency International (2018), *Corruption Perceptions Index 2018*, available at: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2018/> (accessed 06 January 2026).
2. Melnyk, M. I. (2001), *Corruption: essence, concept, measures of counteraction*, Atika, Kyiv.

3. Lysenko, V. O. (2014), *Prevention of corruption-oriented crimes in the State Criminal-Executive Service of Ukraine* : Candidate of Law dissertation, Dnipropetrovsk.
4. Nazymko, E. S. and Ponomaryova, T. I. (2024), *Prevention of criminal offenses in modern criminology: theory and practice*, 2nd ed., Dakor, Kyiv.
5. Ivanov, A. V. (2015), *Tax crime: criminological characteristics, determination, and prevention* : Candidate of Law dissertation : 12.00.08, Kharkiv.
6. Voitov, H. V. (2021), *Administrative and legal principles of corruption prevention in the bodies and institutions of execution of criminal penalties of Ukraine* : Candidate of Law dissertation : 12.00.07, Odesa.
7. Holina, V. V., Valuyska, M. Yu., Holovkin, B. M. et al. (2014), *Criminology* : textbook, Pravo, Kharkiv.
8. Lytvinov, O. M. (2008), "Socio-economic vector in the mechanism of crime prevention and its determinants", *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, Vol. 41, pp. 111–117.
9. Bohatyryov, I. H., Kolb, O. H., Topchiiy, V. V. et al. (2020), *Criminology* : academic textbook, Tekhnodruk, Chernivtsi.
10. Zakalyuk, A. P. (2007), *Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice*, Vol. 1, Publishing House "In Yure", Kyiv.
11. Kovalenko, V. V. (2004), "Socio-economic conditions of crime prevention in the economic sphere", *Law of Ukraine*, No. 8, pp. 12–18.
12. Puzyryov, M. S. and Dzyuba, V. S. (2024), "Economic crime under martial law as a threat to national and state security of Ukraine", *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, Special Issue No. 1, pp. 184–190.
13. Ishchuk, O. S. (2016), *Theoretical-methodological and practical foundations of criminological activity of the prosecutor's office of Ukraine* : Doctor of Law dissertation : 12.00.08, Kharkiv.
14. Sazonov, V. V. (2020), *Criminological support of economic security of Ukraine* : Doctor of Law dissertation : 12.00.08, Kharkiv.
15. Nykyforenko, N. A. (2024), "General social measures to prevent corruption-related criminal offenses", *Legal Scientific Electronic Journal*, No. 1, pp. 543–546.
16. Mashevska, A. A. (2022), "Foreign experience in the use of the system of labor and motivation of enterprise employees", *Effective Economy*, No. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10175> (accessed 06 January 2026).

17. Deineka, O. H. and Dzyaduk, H. O. (2022), *Anti-corruption activity in the field of public administration* : lecture notes, UkrDUZT, Kharkiv.
18. Lytvinov, O. M. et al. (2018), *Criminology. Academic course* : textbook, Kondor, Kyiv.
19. Ivashko, S. V. and Petrenko, S. V. (2025), "General social measures to prevent crime in the budgetary sphere", *Kyiv Law Journal*, No. 2, pp. 352–357.
20. Bohatyryov, A. I. (2012), "Commitment of a corruption offense as one of the stages of professional deformation of personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine", in *Actual problems of preventing corruption manifestations in the State Criminal-Executive Service of Ukraine* : materials of the scientific-practical seminar (Kyiv, 12 April 2012), State Penitentiary Service of Ukraine, Kyiv, pp. 15–17.
21. Kolodiaznyi, M. H. (2012), "Global practice of public participation in crime prevention", *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, No. 3, pp. 265–273.

Дата першого надходження статті до видання: 15.01.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.01.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 18.02.2026.

УДК 342.7

DOI 10.32755/sjlaw.2026.064

Марущак Н. В.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та конституційного праваНавчально-наукового інституту права,
правоохоронної діяльності та психології,
Пенітенціарна академія України,

м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0001-9636-6274;

Запрудська С. С.,студентка 137 навчальної групи,
Пенітенціарна академія України,

м. Чернігів, Україна

ORCID: 0009-0000-9668-9292

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ

У статті здійснено дослідження конституційно-правових засад права Українського народу на природні ресурси, розкрито сутність цього права як фундаментальної складової народного суверенітету. Визначено, що держава виступає не власником, а управителем природних багатств від імені народу, а тому її діяльність повинна ґрунтуватися на засадах законності, прозорості та підзвітності. Особливу увагу приділено аналізу судової практики, яка конкретизує зміст і межі цього права.

Ключові слова: Конституція України, конституційні гарантії, природні ресурси, право власності народу, екологічна безпека, судова практика, ЄСПЛ, надрокористування, сталий розвиток, конституційний захист прав.

Постановка проблеми. Проблема реалізації конституційного права Українського народу на природні ресурси є однією з ключових у системі конституційно-правових гарантій держави. Конституція України закріплює положення, відповідно до яких земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси є об'єктами права власності Українського народу (ст. 13). Проте на практиці спостерігається суттєва невідповідність між цим конституційним принципом та фактичними механізмами його реалізації. Народ як носій суверенітету не має прямих інструментів здійснення свого права власності, оскільки управління природними багатствами здійснюється через органи дер-

жавної влади та місцевого самоврядування, що часто діють без належного громадського контролю.

Наявна правова система не забезпечує достатнього балансу між публічними та приватними інтересами у сфері природокористування. Відсутність чітких процедур реалізації права народу на природні ресурси, недостатня прозорість діяльності органів влади, а також високий рівень корупційних ризиків у сфері надрокористування зумовлюють формальний характер дії конституційних гарантій. Це призводить до порушення принципів народовладдя, справедливого розподілу національного багатства та екологічної безпеки.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням екологічних, економічних та правових викликів, що постають перед українським суспільством у процесі використання природних ресурсів. Незаконний видобуток корисних копалин, деградація земель, забруднення водних об'єктів, порушення вимог екологічної експертизи під час будівництва промислових і військових об'єктів свідчать про кризу державного управління у сфері природокористування. Судова практика, зокрема рішення Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини у справі «Дубецька та інші проти України», підтверджує системні порушення екологічних прав громадян і недосконалість механізмів державного контролю.

Проблематика також має безпосередній зв'язок із сучасними науковими завданнями конституційного, екологічного та міжнародного права. Потребує подальшого розвитку доктрина колективної власності народу на природні ресурси, удосконалення правових засад розподілу владних повноважень у сфері природокористування, розроблення ефективних інструментів реалізації права на безпечне довкілля та доступ громадян до управління природними об'єктами. З наукової точки зору важливо забезпечити гармонізацію українського законодавства з європейськими екологічними стандартами, а з практичної – створити умови для підзвітності органів влади, підвищення ефективності судового захисту та запобігання зловживанням у сфері природокористування.

Таким чином, дослідження конституційних гарантій права на природні ресурси має подвійне значення: теоретичне – у розвитку наукового розуміння механізмів народного суверенітету над природними багатствами і практичне – у формуванні ефективної моделі державної екологічної політики, що відповідає принципам сталого розвитку та верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми реалізації конституційного права Українського народу на природні ресурси отримало відображення у правозастосовній і науковій площинах. Насамперед вагоме значення для тлумачення змісту цього права мають рішення Конституційного Суду України. У рішенні № 5-рп/2005 Суд визначив, що природні ресурси як об'єкти права власності Українського народу є базовою складовою суверенітету держави. У рішенні № 8-р/2019 наголошено на необхідності дотримання законності у процесі набуття права власності на землю, а рішення № 13-р/2018 підкреслило обов'язковість виконання актів Конституційного Суду як елемент реалізації конституційних гарантій. Ці позиції заклали концептуальні орієнтири для розуміння колективної власності народу та обов'язку держави діяти від його імені в межах Конституції.

Важливим джерелом інтерпретації права на природні ресурси є практика Європейського суду з прав людини. Рішення у справі «Дубецька та інші проти України» засвідчило системні недоліки в державному забезпеченні екологічних прав громадян, зокрема порушення обов'язку держави гарантувати безпечне довкілля і належний захист від шкідливого впливу промислових підприємств. Практика ЄСПЛ формує стандарт, відповідно до якого держава має позитивний обов'язок забезпечити ефективні механізми реалізації екологічних і майнових прав осіб, що перебувають під її юрисдикцією.

Питання правового статусу народної власності на природні ресурси досліджувалися в наукових працях вітчизняних авторів. В. І. Андрейцев, Д. М. Генкін, А. П. Гетьман, В. А. Зуєв, І. І. Каракаш, П. Ф. Кулинич, І. М. Перчеклій, Ю. А. Перчіхін, В. К. Попов, С. В. Разметаєв, М. О. Стефанчук, О. А. Музика-Стефанчук та інші внесли низку пропозицій щодо визначення специфіки статусу Українського народу як суб'єкта права влас-

ності на природні ресурси, еколого-правових засад цього права та його місця в системі конституційних прав, компенсації шкоди у справах щодо порушення права на екологічну безпеку. Однак питання гарантій права на природні ресурси та його зв'язок з народним суверенітетом, на нашу думку, досліджувалося недостатньо.

Метою цієї статті є комплексний аналіз конституційно-правових гарантій права Українського народу на природні ресурси, визначених у статтях 13, 14 та 16 Конституції України, з виявленням проблем їхньої практичної реалізації та механізмів захисту. Дослідження спрямоване на з'ясування сутності принципу народного суверенітету у сфері природокористування, встановлення співвідношення між правом колективної власності на природні ресурси та повноваженнями органів державної влади і місцевого самоврядування, а також на оцінку ефективності судового та конституційного захисту екологічних прав громадян.

Виклад основного матеріалу. Конституція України є основним законом держави, який закріплює засади суспільного та державного устрою, визначає систему органів влади, гарантії прав і свобод людини та громадянина. Ухвалення Конституції 28 червня 1996 року стало ключовим етапом у становленні незалежної Української держави, заклавши концептуальні основи демократичного розвитку, принцип верховенства права та поділу влади. Її положення відзначаються високим рівнем відповідності міжнародним стандартам прав людини, що забезпечує інтеграцію національної правової системи у європейський правовий простір.

На особливу увагу заслуговує стаття 13 Конституції України, у якій закріплено право власності Українського народу на природні ресурси. У ній проголошено, що «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу» [1]. Це положення має не лише декларативне, а й системоутворювальне значення, оскільки визначає конституційний принцип народного суверенітету у сфері природокористування. Реалізація цього права здійснюється через органи державної влади та місцевого

самоврядування, що діють від імені народу в межах повноважень, встановлених Конституцією.

Норма статті 13 становить фундамент для формування правового режиму природних ресурсів і визначає баланс між суспільними, державними та приватними інтересами у сфері їх використання. Вона має безпосередній зв'язок із положеннями статей 14 і 16 Конституції, які підкреслюють особливий статус землі як національного багатства та закріплюють обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку і підтримувати екологічну рівновагу. Таким чином, конституційне регулювання природних ресурсів в Україні формує цілісну систему принципів, що спрямовані на сталий розвиток, охорону довкілля та реалізацію права народу на природні багатства.

Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово підкреслював важливість забезпечення конституційних прав і свобод громадян. Зокрема, у рішенні від 20 грудня 2018 року № 13-р/2018 Суд наголосив на обов'язковості виконання рішень Конституційного Суду України як вимоги Конституції України [2].

Стаття 14 Конституції України визначає землю як основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави. Це підкреслює унікальний статус землі серед інших природних ресурсів і вимагає раціонального та екологічно відповідального її використання, що не суперечить суспільним інтересам.

Крім того, стаття 16 Конституції України покладає на державу обов'язок забезпечувати екологічну безпеку та підтримувати екологічну рівновагу на території України. Це положення тісно пов'язане зі статтею 13, оскільки ефективне управління природними ресурсами повинно враховувати екологічні наслідки їх використання.

Таким чином, статті 13, 14 та 16 Конституції України формують комплексний підхід до управління природними ресурсами, який базується на принципах колективної власності, державного патерналізму та екологічної відповідальності [3, с. 44]. Це забезпечує баланс між приватними й суспільними інтересами,

сприяючи сталому розвитку та збереженню ресурсів для майбутніх поколінь.

Проте практика реалізації цього права в Україні стикається з численними викликами. Незважаючи на конституційні гарантії, наявні порушення прав громадян у сфері доступу до природних ресурсів, незаконна приватизація земель, зловживання владою та корупційні схеми в розпорядженні стратегічними ресурсами. Це створює правові колізії між номінальним народним суверенітетом та фактичним контролем державних органів, що не завжди здійснюється прозоро.

Конституційний Суд України неодноразово розглядав справи, пов'язані з правом власності на природні ресурси та їх використанням. У рішенні № 5-рп/2005 від 22 вересня 2005 року Суд підкреслив, що кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами, які є власністю народу, відповідно до закону. Це рішення акцентує на необхідності забезпечення реального доступу громадян до природних ресурсів та підкреслює роль держави в захисті цих прав [4].

У рішенні № 8-р/2019 від 25 червня 2019 року Конституційний Суд України розглянув питання набуття громадянами права власності на земельні ділянки. Суд зазначив, що право власності на землю набувається та реалізується громадянами, юридичними особами та державою винятково відповідно до закону. Це рішення підкреслює важливість дотримання законодавчих процедур у процесі приватизації та використання земельних ресурсів [5].

Однак наявність таких рішень, попри їхню важливість, не гарантує ефективної реалізації конституційних норм на практиці. Актуальна судова та правозастосовна практика свідчить про суттєві порушення екологічних та майнових прав громадян, що вказує на потребу у вдосконаленні наявних механізмів захисту прав на природні ресурси та посиленні відповідальності держави за їх реалізацію. Аналіз конкретних випадків судової практики дозволяє виявити характерні проблеми, що перешкоджають належному здійсненню цих прав.

Прикладом є справа «Дубецька та інші проти України» (заява № 30499/03), що розглядалася Європейським судом з прав людини

(ЄСПЛ) у зв'язку з порушенням статті 8 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя, а також права на безпечне довкілля [6].

Заявники – група мешканців села Сілець Львівської області – протягом десятиліть проживали в санітарно-захисній зоні гірничодобувного та переробного підприємства ВАТ «Львівська вугільна компанія» та шахти «Візейська». Їхні будинки були розташовані в безпосередній близькості до цих об'єктів, що спричиняло значне забруднення повітря, води та ґрунту. У результаті діяльності підприємств відбувалося осідання землі, що призводило до руйнування житлових будинків, а також забруднення питної води.

Попри неодноразові скарги мешканців до державних органів питання про переселення постраждалих сімей залишалось нерозв'язаним. Влада не забезпечила виконання ухвалених рішень щодо переміщення громадян у безпечне місце, а заявники не могли самостійно покинути територію через знецінення їхньої нерухомості внаслідок екологічного забруднення.

ЄСПЛ у своєму рішенні від 10 лютого 2011 року визнав, що Україна порушила статтю 8 Конвенції, оскільки держава не забезпечила належного захисту заявників від забруднення, що значною мірою вплинуло на їхнє здоров'я та житлові умови.

Суд зазначив, що Україна не вжила ефективних заходів для розв'язання проблеми, зокрема:

- не забезпечила переселення заявників у безпечне середовище;
- не розробила ефективних механізмів компенсації, які дозволили б мешканцям покинути небезпечну територію;
- не створила достатніх засобів захисту від шкідливого впливу забруднення, спричиненого промисловими підприємствами.

Суд зазначив, що держава несла відповідальність за ситуацію, оскільки діяльність підприємств контролювалася державними органами, а їхній негативний вплив на довкілля був широко відомий [7, с. 4–5].

Україна виконала лише фінансову частину рішення, здійснивши виплату компенсації постраждалим у 2013 році. Відповідно до рішення ЄСПЛ родина Дубецька-Найда отримала 32 000 євро, а родина Гаврилюк-Ваків – 33 000 євро. Однак жо-

дних дієвих заходів для усунення порушень, які спричинили цю справу, не було вжито [6]. Постраждали мешканці продовжують жити в екологічно небезпечному середовищі, що ставить під сумнів ефективність державної політики у сфері природокористування. Фактична відсутність механізму переселення громадян із зон екологічного лиха свідчить про формальне ставлення держави до своїх зобов'язань у сфері захисту прав людини.

Це рішення також демонструє відсутність належного контролю за екологічною безпекою та безкарність підприємств, які порушують норми природоохоронного законодавства. Незважаючи на підтвердження порушень у судовому порядку, держава не розробила механізмів запобігання подібним ситуаціям у майбутньому, що призводить до повторення аналогічних випадків та створює загрозу для життя і здоров'я тисяч громадян.

Таким чином, справа «Дубецька та інші проти України» засвідчує глибокі проблеми в реалізації екологічних прав громадян та невідповідність державної політики міжнародним стандартам захисту прав людини. Відсутність комплексних заходів щодо запобігання подібним порушенням підкреслює необхідність реформування природоохоронного законодавства та впровадження реальних механізмів державної відповідальності у сфері екологічної безпеки.

Окрім таких гучних справ, як «Дубецька та інші проти України», існує чимало повсякденних порушень у сфері надрокористування, які мають суттєвий вплив на довкілля та економічні інтереси держави. Незаконний видобуток корисних копалин, зловживання природними ресурсами та недотримання екологічних норм є поширеними проблемами, що потребують системного правового врегулювання та ефективного державного контролю.

Одним із таких прикладів є справа ТОВ «Петраграніт», яке у 2023 році було викрите в незаконному видобутку, транспортуванні та реалізації піску. У межах кримінального провадження техніка, що використовувалася для незаконної діяльності, була арештована відповідно до статті 170 Кримінального процесуального кодексу України [8]. Це свідчить про застосування правоохоронними органами механізмів кримінально-правового

реагування на порушення у сфері надрокористування, проте не розв'язує проблему системного характеру такого явища.

Ще одним показовим прикладом є справа про самовільне використання підземних вод фермерським господарством без відповідного дозволу. У 2018 році Господарський суд України встановив, що таке порушення суперечить статтям 65 та 67 Кодексу України про надра [9]. Це рішення стало важливим прецедентом у захисті права держави на ефективне управління водними ресурсами та продемонструвало необхідність належного контролю за їх використанням.

Не менш значущою є справа щодо незаконного видобутку піску організованою групою, яку 2020 року розслідували слідчі Національної поліції України. Зловмисники здійснювали незаконний видобуток піску на суму понад 342 млн грн, що спричинило значні економічні втрати. Кримінальне провадження було відкрито за частиною 3 статті 28 та частиною 3 статті 239-2 Кримінального кодексу України, що передбачає покарання у вигляді позбавлення волі [10]. Ця справа є ілюстрацією того, як незаконне користування надрами може досягати промислових масштабів і завдавати значних збитків державі.

Окремо слід звернути увагу на випадок незаконного видобутку піску на Київщині. У вересні 2023 року Вишгородська окружна прокуратура повідомила про підозру місцевому жителю, який організував схему незаконного видобування піску в селі Хотянівка без відповідних дозвільних документів [11]. Незаконний видобуток корисних копалин у цьому регіоні набув системного характеру, що потребує посилення державного контролю та запровадження більш жорстких санкцій за такі порушення.

Конфлікт між інтересами держави та місцевих громад у контексті будівництва кладовищ також демонструє порушення конституційних гарантій. Згідно зі статтею «місцеві жителі часто виступають проти створення поховань через побоювання екологічних наслідків», що вказує на ігнорування вимог ст. 16 Конституції та Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», які передбачають обов'язкову оцінку впливу на довкілля. Водночас відсутність чіткого законодавчого регулювання військових поховань призводить до правової

невизначеності, коли «рішення приймаються ad-hoc, без консультацій із громадами», що порушує принцип верховенства права (ст. 8) [12].

Будівництво масштабних інфраструктурних об'єктів на територіях з високим рівнем біорізноманіття, таких як лісові масиви, призводить до дезінтеграції природних екосистем. Вирубка дерев без проведення комплексної екологічної експертизи, як зазначається у джерелах, суперечить положенням ст. 13 Конституції України, де земля визначається як основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави. Це спричиняє фрагментацію екологічних ланцюгів, деградацію ґрунтів та втрату місць проживання рідкісних видів флори і фауни, що загрожує стабільності регіональних екосистем. Додатково зменшення площі зелених зон погіршує мікроклімат, збільшує рівень забруднення повітря та інтенсифікує ерозійні процеси, що прямо суперечить ст. 16 Конституції, яка гарантує право громадян на екологічно безпечне життєве середовище. Процеси будівництва зазначених об'єктів супроводжуються системним ігноруванням інтересів місцевих громад. Відсутність їхнього залучення до обговорення проєктів, що підкреслюється у джерелах, порушує принцип народовладдя (ст. 5 Конституції) та право на участь в управлінні державними справами (ст. 39). Недостатнє інформування про наслідки для довкілля та відсутність публічних слухань формують соціальну напруженість і підривають довіру до інституцій влади. Окрім того, виявлені порушення правових процедур, зокрема відсутність офіційної документації щодо законності виділення земельних ділянок, свідчать про недотримання норм Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та процедур оцінки впливу на довкілля (ОВД). Історико-культурний аспект також залишається незахищеним: будівництво на територіях, пов'язаних з культурною спадщиною, загрожує втратою об'єктів історичної пам'яті, що суперечить ст. 54 Конституції, яка зобов'язує державу зберігати культурну ідентичність [13].

Висновки. Отже, конституційні гарантії права на природні ресурси виступають фундаментальним інструментом забезпечення балансу між інтересами суспільства, держави та екологі-

чної безпеки. Закріплення таких гарантій у конституціях є ключовим механізмом запобігання деградації природного середовища та захисту прав майбутніх поколінь, а ефективність реалізації цих гарантій залежить від інтеграції принципів сталого розвитку в національне законодавство та створення механізмів судового захисту екологічних прав. Значну роль у цьому процесі відіграє конституційна юстиція, яка через тлумачення норм забезпечує адаптацію правових положень до сучасних викликів, зокрема кліматичних змін та надмірної експлуатації ресурсів. Очевидною є необхідність подальшого вдосконалення інституційних механізмів контролю за використанням природних ресурсів з урахуванням міжнародного досвіду та збільшення участі громадянського суспільства в ухваленні екологічно значущих рішень і розроблення ефективних інструментів відшкодування екологічної шкоди в контексті конституційних гарантій.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 30.11.2025).

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень шостого речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 20.12.2018 № 13-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-18#Text> (дата звернення: 30.11.2025).

3. Перчеклій І. М. Право власності українського народу на природні ресурси: еколого-правові засади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2015. 16 с.

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92 пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v005p710-05#Text> (дата звернення: 30.11.2025).

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності

Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними» від 7 червня 2017 р. № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v008p710-19#Text> (дата звернення: 30.11.2025).

6. Справа «Дубецька та інші проти України» (заява № 30499/03) : рішення Європейського суду з прав людини від 10.02.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_689#Text (дата звернення: 30.11.2025).

7. Стефанчук М. О., Музика-Стефанчук О. А. Компенсація моральної шкоди у справах на повагу до свого житла: практика України та ЄСПЛ. *Академічні візії*. 2024. № 32. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/1229> (дата звернення: 30.11.2025).

8. Постанова іменем України № 112199685 від 07.07.2023 р. // Печерський районний суд м. Києва. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/courtdocument/112199685/> (дата звернення: 30.11.2025).

9. Постанова іменем України від 11 червня 2018 р. Справа № 907/689/17 // Верховний Суд. Касаційний господарський суд. URL: <http://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=75082281&red=100003f473ef91c73c25f6f8a248c55de9e23a&d=5> (дата звернення: 30.11.2025).

10. Незаконний видобуток піску на понад 342 млн грн – слідчі Нацполіції скерували справу до суду стосовно організованої групи (за матеріалами Головного слідчого управління Нацполіції). URL: <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/nezakonnii-vidobutok-pisku-na-ponad-342-mln-grn-slideci-nacpoliciji-i-skeruvali-spravu-do-sudu-stosovno-organizovanoji-grupi> (дата звернення: 30.11.2025).

11. Незаконний видобуток піску на Київщині зі збитками державі у майже 900 тис. грн – чоловіку повідомлено про підозру. URL: https://kobl.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=377944 (дата звернення: 30.11.2025).

12. Збудувати не можна відкласти: що відбувається з військовими цвинтарями в Україні. *LIGA*. URL: <https://www.liga.net/ua/society/articles/zbuduvaty-ne-mozhna-vidklasty-shcho-vidbuvaetsia-z-viyskovymu-tsvyntariamy-v-ukraini> (дата звернення: 30.11.2025).

13. Непрозоре будівництво та поховання на воді: яка ситуація зі створенням Національного військового меморіального кладовища. *Рубрика*. URL: <https://rubryka.com/article/budivnytstvo-natsionalnogo-viyskovogo-kladovysha/> (дата звернення: 30.11.2025).

Marushchak N.,

Candidate of Law, Associate Professor of the Department of
Administrative and Constitutional Law
Academic and Scientific Institute of Law,
Law Enforcement Activities and Psychology
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9636-6274;

Zaprudska S.,

student of study group 137,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0000-9668-9292

CONSTITUTIONAL GUARANTEES OF THE RIGHT TO NATURAL RESOURCES: PROBLEMS OF IMPLEMENTATION AND PROTECTION

Ukraine's Constitution (1996) establishes natural resources as the collective property of the people, with Article 13 declaring that "land, its subsoil, atmospheric air, water and other natural resources within Ukraine's territory shall be the objects of ownership of the Ukrainian people." Articles 14 and 16 further mandate state protection of land and environmental security. However, a significant gap exists between constitutional ideals and practical implementation. Widespread challenges include ineffective public administration, corruption, unlawful privatization, and inadequate environmental protection mechanisms. The Constitutional Court has repeatedly affirmed these provisions' binding nature, yet systemic weaknesses persist.

The "Dubetska v. Ukraine" case exemplifies these failures. Residents suffered decades of pollution from coal mining, with authorities failing to implement remediation or relocation programs. The European Court of Human Rights found Ukraine violated the right to private and family life, though no systemic reforms followed.

Effective implementation requires integrating sustainable development principles into legislation, strengthening environmental jurisprudence, enhancing judicial protection mechanisms, and ensuring genuine public participation. This issue also highlights the urgent need for aligning national policies with international environmental standards. Only through comprehensive institutional reform and commitment to transparency can Ukraine fulfill its constitutional promise of preserving natural resources for present and future generations.

Key words: *Constitution of Ukraine, natural resources, people's ownership right, environmental security, judicial practice, ECHR, subsoil use, sustainable development, constitutional protection of rights.*

References

1. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (accessed 30 November 2025).
2. Constitutional Court of Ukraine (2018), *Decision in the case on the constitutional submission of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the sixth sentence of part one of Article 13 of the Law of Ukraine "On Psychiatric Care"* No. 13-p/2018, 20 December 2018, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-18#Text> (accessed 30 November 2025).
3. Perchekliy, I. M. (2015), *Property rights of the Ukrainian people to natural resources: ecological and legal principles*: Candidate of Law dissertation : 12.00.06, National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of State and Law named after V. M. Koretsky, Kyiv.
4. Constitutional Court of Ukraine (2005), *Decision in the case on the constitutional submission of 51 Members of Parliament regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of Article 92, paragraph 6 of Section X "Transitional Provisions" of the Land Code of Ukraine (case on permanent land use)*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v005p710-05#Text> (accessed 30 November 2025).
5. Constitutional Court of Ukraine (2017), *Decision in the case on the constitutional submission of 45 Members of Parliament regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution "Certain issues of improving management in the use and protection of agricultural land of state property and its disposal"* No. 413 of 7 June 2017, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v008p710-19#Text> (accessed 30 November 2025).
6. European Court of Human Rights (2011), *Dubetska and others v. Ukraine* (Application No. 30499/03), decision of 10 February 2011, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_689#Text (accessed 30 November 2025).
7. Stefanchuk, M. O. and Muzyka-Stefanchuk, O. A. (2024), "Compensation for moral damage in cases concerning respect for one's home: practice of Ukraine and the ECtHR", *Academy Visions*, No. 32, available at: <https://www.academyvision.org/index.php/av/article/view/1229> (accessed 30 November 2025).

8. Pechersky District Court of Kyiv (2023), *Judgment No. 112199685 of 7 July 2023*, Unified State Register of Court Decisions, available at: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/112199685/> (accessed 30 November 2025).

9. Supreme Court, Cassation Commercial Court (2018), Judgment No. 907/689/17 of 11 June 2018, available at: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=75082281&red=100003f473ef91c73c25f6f8a248c55de9e23a&d=5> (accessed 30 November 2025).

10. National Police of Ukraine (n.d.), "Illegal sand extraction worth over UAH 342 million – investigators sent the case to court regarding an organized group", available at: <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/nezakonnii-vidobutok-pisku-na-ponad-342-mln-grn-slidci-nacpoliciji-skeruvali-spravu-do-sudu-stosovno-organizovanoyi-grupi> (accessed 30 November 2025).

11. Prosecutor General's Office of Ukraine (n.d.), "Illegal sand extraction in Kyiv region with damages to the state of nearly UAH 900 thousand – a man was notified of suspicion", available at: https://kobl.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=377944 (accessed 30 November 2025).

12. LIGA (n.d.), "Cannot build or postpone: what is happening with military cemeteries in Ukraine", available at: <https://www.liga.net/ua/society/articles/zbuduvaty-ne-mozhna-vidklasty-shcho-vidbuvaietsia-z-viyskovymy-tsvyntariamy-v-ukraini> (accessed 30 November 2025).

13. Rubryka (n.d.), "Non-transparent construction and burial on water: situation with the creation of the National Military Memorial Cemetery", available at: <https://rubryka.com/article/budivnytstvo-natsionalnogo-vijskovogo-kladovyshha/> (accessed 30 November 2025).

Дата першого надходження статті до видання: 15.12.2025.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.12.2025.

Дата публікації (оприлюднення): 18.02.2026.

УДК 612.63:342.72/.73]:343.82

DOI 10.32755/sjlaw.2026.079

Олефір Л. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри формування та розвитку
професійної компетентності персоналу ДКВС України
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4565-8968;

Аніщенко В. О.,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри формування та розвитку професійної компете-
тності персоналу ДКВС України Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5062-3789;

Свєрїнова І. О.,

старший викладач кафедри формування та розвитку
професійної компетентності персоналу ДКВС України
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0007-2393-1472

ВАГІТНІСТЬ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: КОЛІЗІЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА НАПРЯМИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

У статті комплексно проаналізовано стан забезпечення прав вагітних жінок та матерів з малолітніми дітьми в умовах позбавлення волі в Україні. Розглянуто особливості медичного забезпечення, організації вагітності й пологів, а також діяльності будинків дитини при жіночих виправних колоніях. Особливу увагу приділено проблемам правового статусу жінок, засуджених до довічного позбавлення волі, та відсутності спеціальних механізмів захисту їхніх репродуктивних прав і прав дитини. Обґрунтовано необхідність удосконалення кримінального і кримінально-виконавчого законодавства на засадах гуманізму та пріоритету найкращих інтересів дитини.

***Ключові слова:** позбавлення волі, репродуктивні права, засуджені, будинки дитини, довічне позбавлення волі, міжнародні стандарти, вагітність, права дитини, правові механізми захисту прав жінок.*

Постановка проблеми. Вагітність у місцях позбавлення волі є складним і багатовимірним явищем, що поєднує соціально-правові, медико-психологічні та кримінально-виконавчі ас-

пекти. Незважаючи на наявність у Конституції України та кримінальному законодавстві норм, спрямованих на охорону материнства і дитинства, а також закріплення міжнародних стандартів у сфері прав людини, на практиці реалізація прав вагітних жінок, які перебувають у місцях несвободи, залишається проблематичною.

Серед ключових викликів – відсутність цілісної державної політики, яка забезпечувала б лише формальне закріплення прав, а й створення реальних механізмів їх практичного здійснення. Існують прогалини у сфері охорони репродуктивних прав жінок, засуджених до довічного позбавлення волі, недостатня увага до психологічного стану вагітних та умов їх утримання, а також обмежені можливості для збереження емоційного і фізичного контакту матері з дитиною.

Таким чином, проблема полягає у суперечності між задекларованими гуманістичними принципами та міжнародними стандартами захисту прав людини, з одного боку, та реальними умовами реалізації прав вагітних жінок у місцях позбавлення волі – з іншого. Це зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу та вироблення рекомендацій щодо вдосконалення кримінально-виконавчої політики України у сфері охорони материнства і дитинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика вагітності та материнства у місцях позбавлення волі належить до міждисциплінарних напрямів сучасної науки й перебуває на перетині кримінального права, кримінально-виконавчого права, прав людини, соціальної роботи, медицини та психології.

У вітчизняному науковому дискурсі питання правового становища засуджених жінок, режиму відбування покарання, гарантій охорони материнства і дитинства, а також гуманізації кримінально-виконавчої політики розглядаються у працях учених, які досліджують загальні засади виконання покарань, права засуджених та їх соціальну адаптацію. Можна відзначити праці таких вітчизняних науковців у сфері кримінально-виконавчого права: І. Богатирьова, Н. Коломієць, Л. Олефір, Н. Дудки, В. Барахти, О. Ткаченка та ін.

Загалом сучасний стан наукової розробленості теми характеризується наявністю значної кількості праць щодо міжнарод-

них стандартів, прав засуджених та загальної гуманізації пенітенціарної системи, однак відсутністю цілісних досліджень, які комплексно поєднували б конституційні гарантії, міжнародно-правові підходи, норми кримінального і кримінально-виконавчого законодавства та практичні аспекти їх застосування саме у контексті вагітності й материнства в місцях несвободи. Це зумовлює потребу подальшого наукового аналізу та формування прикладних пропозицій щодо вдосконалення правових механізмів захисту прав вагітних засуджених жінок і забезпечення найкращих інтересів дитини.

Мета статті полягає в комплексному аналізі правового, соціального та медико-психологічного становища вагітних жінок у місцях позбавлення волі в Україні, виявленні прогалин у чинному законодавстві та практиці його застосування, а також виробленні пропозицій щодо вдосконалення державної політики у сфері охорони материнства і дитинства в умовах несвободи.

Виклад основного матеріалу. Вагітність у місцях позбавлення волі становить багатовимірну соціально-правову, медико-психологічну та кримінально-виконавчу проблему, яка потребує від держави цілісної політики, заснованої на гуманістичних принципах, нормах Конституції України, міжнародних стандартів у сфері прав людини та норм кримінального і кримінально-виконавчого законодавств. Йдеться не лише про формальне закріплення прав вагітних жінок, а й про створення реальних механізмів їх реалізації, забезпечення належної охорони материнства, здоров'я матері та дитини, гідних побутових і медичних умов утримання.

Жінки, які перебувають у місцях несвободи в період вагітності, є особливо вразливою категорією, що потребує підвищеної уваги, соціальної підтримки та державного захисту. Забезпечення їхніх прав є не лише проявом гуманності, а й індикатором рівня демократичності, правосвідомості й моральної зрілості держави та суспільства. Конституція України проголошує, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (ст. 51), а діти рівні у своїх правах; утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу (ст. 52) [1]. Ці положення

мають безпосереднє значення також для жінок, які відбувають покарання, оскільки обмеження волі не може розглядатися як повна втрата ними статусу суб'єктів основних прав людини.

На міжнародному рівні ключове значення мають Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8) [2], Конвенція ООН про права дитини, що закріплює принцип пріоритету найкращих інтересів дитини (ст. 3) [3], а також Бангкокські правила – Правила ООН щодо поводження з жінками-ув'язненими та застосування до жінок заходів, не пов'язаних із позбавленням волі (Резолюція ЕКОСОП 2010/16) [4]. Бангкокські правила, зокрема, наголошують, що режим у місці позбавлення волі має бути достатньо гнучким, аби враховувати потреби вагітних жінок, жінок, які годують грудьми, та жінок із дітьми, а діти в місцях несвободи не мають розглядатися як такі, що відбувають покарання.

Національне кримінальне законодавство України також містить низку норм, спрямованих на охорону материнства в контексті виконання покарань. Стаття 64 Кримінального кодексу України встановлює, що довічне позбавлення волі не застосовується, зокрема, до жінок, які перебували у стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку [5]. Таким чином, законодавець прямо визнає особливий статус вагітної жінки як такої, що потребує додаткового гуманістичного захисту навіть у межах кримінальної відповідальності за особливо тяжкі злочини. Стаття 83 КК України передбачає можливість звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, при цьому після досягнення дитиною трирічного віку суд залежно від поведінки засудженої може звільнити її від покарання, замінити його більш м'яким або направити для подальшого відбування призначеного покарання [5]. Однак ці положення не поширюються на осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, що створює серйозну прогалину саме у сфері захисту репродуктивних прав жінок-довічниць.

Кримінально-виконавчий кодекс України деталізує порядок відбування покарання засудженими жінками, у тому числі вагі-

тними й такими, що мають дітей. Стаття 141 КВК України передбачає організацію при жіночих виправних колоніях будинків дитини, де діти засуджених перебувають до досягнення трирічного віку під опікою адміністрації дитячого закладу на повному державному забезпеченні, з умовами, необхідними для нормальної життєдіяльності та розвитку [6]. Засуджені жінки мають право влаштувати до цих будинків своїх дітей віком до трьох років і реалізовувати право на особистий догляд за ними. Таким чином, законодавство формально гарантує можливість збереження емоційного та фізичного контакту між матір'ю і дитиною в перші роки її життя, що узгоджується з вимогами міжнародних стандартів щодо «найкращих інтересів дитини» [3].

Вагітні жінки у місцях позбавлення волі підлягають медичному нагляду акушера-гінеколога, а за потреби – інших спеціалістів; для них організуються планові медичні огляди, лабораторні дослідження, профілактичне лікування, вітамінно-мінеральна підтримка відповідно до стандартів охорони здоров'я, встановлених Міністерством охорони здоров'я (далі – МОЗ) України. Пологи, як правило, відбуваються у цивільних лікувальних закладах МОЗ України, що забезпечує дотримання стандартів безпечних пологів і права на кваліфіковану медичну допомогу. Для вагітних і жінок з дітьми у виправних колоніях передбачаються приміщення з поліпшеними санітарно-побутовими умовами, належним освітленням, вентиляцією і доступом до свіжого повітря; харчування організовується з урахуванням підвищених потреб організму вагітної жінки на підставі спеціальних норм, затверджених МОЗ України. У післяпологовий період засуджена жінка має право залишатися з дитиною до досягнення нею трирічного віку, якщо це відповідає найкращим інтересам дитини і підтверджується висновками медичних та соціальних фахівців; це прямо кореспондує із принципом пріоритету інтересів дитини, закріпленим у Конвенції про права дитини [3].

На території окремих жіночих колоній функціонують будинки дитини, де забезпечуються нагляд, догляд, виховання та соціальний супровід дітей, народжених у місцях несвободи. Умови їх утримання спрямовані на повноцінний фізичний і

психоемоційний розвиток, регулярні прогулянки, організацію ігрової та навчальної діяльності. Спеціалізовані установи – такі як Державна установа «Кам'янська виправна колонія (№ 34)» для жінок, засуджених уперше, та Державна установа «Надержинщинська виправна колонія (№ 65)» для жінок, засуджених повторно, – передбачають створення поліпшених побутових умов, доступ до медичної допомоги, реалізацію програм психологічної, педагогічної й соціальної підтримки, а також можливість спільного проживання матері з дитиною до трьох років [7, с. 148]. Усе це в теорії має сприяти не лише охороні материнства і дитинства, а й майбутній соціальній адаптації жінок після звільнення.

Водночас після досягнення дитиною трирічного віку ситуація істотно ускладнюється. Якщо мати до цього часу не звільнена, а родичі не можуть або не бажають забрати дитину, вона, як правило, направляється до дитячого будинку чи закладу інтернатного типу. Формально така дитина має батьків, які юридично не позбавлені батьківських прав, тому вона не може бути передана на усиновлення, що фактично позбавляє її шансу на сімейне виховання та суперечить загальним тенденціям деінституціалізації й пріоритетності сімейних форм влаштування дітей. При цьому у відкритому доступі відсутня систематизована державна статистика щодо того, скільки засуджених жінок згодом забрали своїх дітей із таких закладів після звільнення, що ускладнює оцінку реальної ефективності застосованих механізмів захисту прав дитини. Водночас у правовому полі такі матері зберігають право на державну допомогу при народженні дитини, передбачену Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», який гарантує призначення допомоги при народженні дитини на підставі відповідної заяви та свідцтва про народження [8]. Отже, держава визнає їх як суб'єктів соціального забезпечення, навіть якщо вони відбувають покарання.

Особливо складним і майже не врегульованим є питання вагітності жінок, засуджених до довічного позбавлення волі, якщо вагітність настає вже під час відбування покарання. Як зазначено вище, частина друга статті 64 КК України передбачає лише заборону призначення довічного позбавлення волі жінкам, які

були вагітними під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку, але не охоплює ситуацій, коли вагітність настає після початку відбування покарання [5]. Водночас стаття 83 КК України, яка регулює звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, що мають дітей до трьох років, застосовується лише до строкових покарань і не поширюється на довічне позбавлення волі [5]. Таким чином, у національному законодавстві фактично відсутній правовий механізм, який дозволяв би реагувати на настання вагітності у жінки-довічниці з урахуванням її прав і прав майбутньої дитини. Це суперечить як конституційному обов'язку держави охороняти сім'ю, материнство і дитинство, так і міжнародним зобов'язанням України щодо забезпечення поваги до приватного і сімейного життя, а також найкращих інтересів дитини [1].

Сьогоднішня пенітенціарна практика виходить з того, що довічне позбавлення волі є найсуворішим видом покарання, пов'язаним з особливо жорстким режимом тримання, який практично не адаптований до потреб вагітних жінок і матерів з малолітніми дітьми. Кримінально-виконавче законодавство не містить норм про спеціалізовані сектори або установи для вагітних жінок-довічниць, не передбачає для них пом'якшеного режиму, можливості спільного проживання з дитиною чи участі у програмах, спрямованих на підготовку до материнства. У таких умовах єдиним інструментом, який потенційно може змінити правовий статус жінки, залишається інститут помилування Президентом України, але він має індивідуальний, дискреційний характер і не створює загального правового механізму захисту для цілої категорії осіб.

У доктрині кримінального права й кримінально-виконавчої політики обґрунтовується необхідність внесення змін до статті 64 КК України із запровадженням норми про обов'язкову заміну довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк (наприклад, до 15 років) у випадку настання вагітності під час відбування довічного покарання. Такий підхід узгоджувався б із принципом гуманізму, сприяв би реальному захисту прав як жінки, так і дитини, а також наблизив би національне законодавство до стандартів Бангкокських правил, які вимага-

ють гнучкості режиму для вагітних і матерів з дітьми, та до вимог Конвенції про права дитини щодо пріоритету найкращих інтересів дитини при ухваленні будь-яких рішень, що її стосуються [4].

Вагітність і материнство у місцях несвободи є потужним стресогенним чинником: жінка зазнає одночасно психологічного навантаження (ізоляція, обмеження спілкування, стигматизація, невизначеність майбутнього дитини) та фізіологічного (ускладнення перебігу вагітності, обмеженість доступу до спеціалізованої медичної допомоги). Це підсилює значення роботи психологів, соціальних працівників і педагогів, які мають забезпечувати індивідуальний супровід, формувати навички позитивного батьківства, готувати жінку до можливого розлучення з дитиною після досягнення нею трирічного віку, а також підтримувати процес ресоціалізації. Особливо гостро такі проблеми постають у випадку засуджених до довічного позбавлення волі, для яких перспектива возз'єднання з дитиною в умовах свободи часто є або вкрай віддаленою, або практично нереалістичною.

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що, з одного боку, українське законодавство вже містить низку норм, які відповідають міжнародним стандартам у частині забезпечення охорони материнства й дитинства в місцях несвободи: це спеціальні гарантії щодо вагітних жінок при призначенні покарання (ст. 64 КК України), можливість звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок з дітьми до трьох років (ст. 83 КК України), організація будинків дитини при жіночих колоніях (ст. 141 КВК України), а також система державних соціальних виплат при народженні дитини. З іншого боку, відсутність спеціальних норм щодо вагітності жінок, засуджених до довічного позбавлення волі, відсутність чітко регламентованих механізмів подальшого влаштування дітей після досягнення ними трирічного віку, а також практична недоступність сімейних форм виховання для таких дітей свідчать про суттєві прогалини у правовому регулюванні. Усунення цих прогалин шляхом удосконалення КК України та КВК України, створення спеціалізованих секторів для вагітних жінок і матерів з дітьми в установах виконання покарань, а також запровадження механізму

заміни довічного покарання строковим у разі настання вагітності сприятиме зміцненню гуманістичних засад кримінально-виконавчої політики, підвищенню рівня захисту прав людини та реальній імplementації міжнародних стандартів поведіння з жінками у місцях несвободи.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (дата звернення: 07.01.2026).

3. Конвенція про права дитини : Конвенція від 20.11.1989 № 995_021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 07.01.2026).

4. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо поведіння з жінками-ув'язненими та заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, для жінок-правопорушниць (Бангкокські правила) : Резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН 2010/16 від 22 липня 2010 р. Нью-Йорк : ООН, 2010.

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

6. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

7. Олефір Л. І., Барахта В. В., Дудка Н. О. Мати й дитина в місцях позбавлення волі: правові аспекти та реалії. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави* : матеріали XIV Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (Чернігів, 13 груд. 2024 р.). Чернігів : ПАУ, 2024. С. 147–150.

8. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21.

Olefir L.,

PhD in Law, Associate Professor Department of Formation and Development Professional Competence of the Personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine, Institute of Professional Development, Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4565-8968;

Anishchenko V.,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Formation and Development Professional Competence of the Personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine, Institute of Professional Development, Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5062-3789;

Ievreinova I.,

Senior Lecturer of the Department of Formation and Development Professional Competence of the Personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine, Institute of Professional Development, Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0007-2393-1472

PREGNANCY IN PLACES OF DEPRIVATION OF LIBERTY: CONFLICTS IN CRIMINAL AND EXECUTIVE LEGISLATION AND WAYS TO OVERCOME THEM

The article analyzes pregnancy and motherhood in places of deprivation of liberty as a complex socio-legal, medical, and penitentiary phenomenon. It demonstrates that the protection of the rights of pregnant women serving sentences is not only a humanitarian issue but also an indicator of democracy, legal culture, and compliance with international human rights standards. Special attention is paid to the increased vulnerability of this group, caused by restricted liberty, physiological and psychological changes, and full dependence on state institutions for healthcare and social support.

The study examines constitutional guarantees of family, motherhood, and childhood, relevant international instruments, including the European Convention on Human Rights, the UN Convention on the Rights of the Child, and the Bangkok Rules, as well as Ukrainian criminal and penitentiary legislation regulating the legal status of pregnant women and mothers of young children in detention. Practical aspects of medical care, pregnancy monitoring, childbirth, and the operation of mother-and-child units in women's correctional institutions are considered.

Special emphasis is placed on the legal gap concerning women sentenced to life imprisonment who become pregnant while serving their sentence. The lack of specific legal mechanisms to protect their reproductive rights and the rights of the child is shown to contradict constitutional principles and Ukraine's international obligations. The article substantiates the need to modernize criminal and penitentiary legislation through more flexible and humane approaches focused on the best interests of the child, the protection of motherhood, and the effective resocialization of convicted women.

Key words: deprivation of liberty, reproductive rights, convicted persons, mother-and-child unit, life imprisonment, international standards, pregnancy, children's rights, legal mechanisms for the protection of women's rights.

References

1. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 07 January 2026).
2. United Nations (1966), *International Covenant on Civil and Political Rights* : Resolution adopted by the United Nations General Assembly, New York, available at: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/005/03/pdf/nr000503.pdf> (accessed 07 January 2026).
3. United Nations (1989), *Convention on the Rights of the Child* : Declaration of the United Nations General Assembly, New York, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (accessed 07 January 2026).
4. United Nations (2010), *United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules)*, Resolution 2010/16 of the United Nations Economic and Social Council of July 22, 2010, United Nations, New York, available at: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-rules-treatment-women-prisoners-and-non-custodial> (accessed 07 January 2026).
5. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
6. Ukraine (2003), *Criminal and Executive Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
7. Olefir, L. I., Barakhta, V. V., Dudka, N. O. (2024), "Mother and child in places of deprivation of liberty: legal aspects and realities", *The Criminal Enforcement System of Ukraine and Its Role in Building a Legal and Social State* : materials of the XIV All-Ukrainian Correspondence Scientific and Practical Conference (Chernihiv, December 13, 2024). Chernihiv, PAU, pp. 147–150.
8. Ukraine (1993), *On state assistance to families with children* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

Дата першого надходження статті до видання: 13.01.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.01.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 18.02.2026.

УДК 341.231.14

DOI 10.32755/sjlaw.2026.090

Пекарчук В. М.,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
міжнародного права,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-7750-1474;

Петровська Ю. М.,

кандидат історичних наук, доцент,
начальник гуманітарного факультету
(очного та заочного навчання),
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0005-8131-2210;

Попружна А. В.,

кандидат історичних наук, доцент,
начальник кафедри гуманітарних дисциплін,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5079-2865

АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЯК СКЛАДОВА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР

У статті досліджено антидискримінаційну політику як складову міжнародних стандартів захисту прав людини в її концептуальному вимірі. Визначено, що сучасні міжнародні стандарти захисту прав людини формуються не лише як сукупність міжнародно-правових норм, закріплених у договорах і деклараціях, а як комплекс принципів і підходів, що виникають у взаємодії договірної та звичаєвого міжнародного права, практики міжнародних судових і квазісудових органів, а також доктринальних інтерпретацій.

Ключові слова: антидискримінаційна політика, дискримінація, міжнародне право, недискримінація, міжнародні стандарти, права людини, правове регулювання, правосуддя, принцип рівності.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обраної теми визначається низкою системних викликів, що постають у сучасному міжнародному правовому полі. Попри наявність широкого спектра універсальних і регіональних документів, спрямованих на забезпечення рівності та недискримінації, реальна практика реалізації цих стандартів вказує на стійкість і транс-

формацію різних форм дискримінації в соціальних, економічних і правових відносинах.

Антидискримінаційна політика, розглянута як складова захисту людських прав, не лише фіксує юридичні заборони, а й формує нормативно-інституційне підґрунтя для протидії нерівності, що має фундаментальне значення для реалізації принципу рівності перед законом і гарантованих свобод. З огляду на глобалізаційні процеси, міграційні потоки, мультикультурні трансформації суспільств та посилення міждержавних і внутрішніх конфліктів, необхідно глибше окреслити понятійні межі, принципи та механізми антидискримінаційної політики. Таке осмислення сприятиме узгодженню на національному та міжнародному рівнях підходів до захисту людських прав, усуненню наявних нормативних і прикладних розбіжностей, а також підвищенню ефективності правозахисних практик у відповідь на нові форми дискримінації.

Додатково актуальність дослідження посилюється результатами останнього оновлення Migrant Integration Policy Index (MIPEX), представленого 25 вересня 2025 року, які наочно демонструють нерівномірність розвитку складових інтеграційної та антидискримінаційної політики в європейських державах. З одного боку, антидискримінація залишається найсильнішою сферою у більшості країн ЄС (середній показник – 78 зі 100), що підтверджується, зокрема, прикладом Іспанії, яка досягла максимального результату завдяки ухваленню комплексного закону про рівне ставлення. З іншого боку, істотне відставання показників політичної участі мігрантів (у середньому 37 зі 100) свідчить про збереження структурних обмежень реалізації принципу рівності поза суто заборонною моделлю дискримінації [1]. Водночас український контекст набуває особливого значення у зв'язку з масовим переміщенням українців унаслідок збройної агресії та застосуванням у державах Європейського Союзу механізму тимчасового захисту, що актуалізує потребу концептуального осмислення антидискримінаційної політики як елементу міжнародних стандартів захисту людських прав [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні наукові публікації свідчать про активне окреслення теоретико-правових

засад антидискримінаційної політики в контексті міжнародних стандартів захисту людських прав.

Окремі аспекти означеної проблематики досліджували такі науковці: Л. Амелічева, А. Дац, А. Деркач, І. Зіноватна, О. Калмикова, С. Корогод М. Кузнецова, А. Кучук, А. Лапкін, А. Лукомська, О. Панкевич та ін.

Зокрема, в українській юридичній науці визначено зміст принципу недискримінації та проведено аналіз закріплення відповідних норм у міжнародно-правових актах і документах Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи. Так, М. Кузнецова дійшла висновку, що унормування рівності прав у глобальних і внутрішніх актах мінімізує труднощі, які супроводжують юридичний захист особистості. Світовий досвід законотворення разом із судовими рішеннями стимулюють розвиток інструментів для втілення ідей рівноправності в життя [2, с. 33]. Наведене положення є підґрунтям для розгляду антидискримінаційних норм як складової міжнародних стандартів.

Вивчення матеріалів Європейського суду з прав людини дозволило О. Панкевичу резюмувати, що світоглядним фундаментом для рішень цієї авторитетної установи щодо недискримінації виступають тези ліберального комунітаризму, які з'явилися внаслідок певного синтезу ліберальної парадигми та ідей суспільного колективізму [3, с. 28], що важливо для розуміння антидискримінаційних практик як складової правозахисної діяльності міжнародних інституцій.

Науковиця Л. Амелічева обґрунтовує розуміння змісту понять гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації через призму Джок'якартських принципів, висвітлюючи прикладний аспект окремих дискримінаційних практик [4, с. 70–76], що в контексті нашого дослідження створює передумови розгляду міжнародно-правових аспектів антидискримінації.

У своїй статті А. Дац аналізує міжнародні стандарти протидії дискримінації, розглядаючи прямі й непрямі форми дискримінації та практику Європейського суду з прав людини, що підкреслює роль міжнародних судових прецедентів у формуванні антидискримінаційної політики [5].

У науковому дискурсі також посилюється увага до конкретних напрямів міжнародно-правової протидії дискримінації, зокрема захисту від дискримінації за ознакою віку та інвалідності, що розкривається в роботі О. Калмикової, у якій аналізуються міжнародні акти та їх імплементація в національне законодавство [6, с. 123–128].

На думку А. Лукомської та С. Корогода, специфіка юридичного тлумачення нерівності полягає у виробленні ознак, що дозволяють кваліфікувати конкретні випадки як протиправні обмеження. При цьому, як стверджують автори, найбільш ґрунтовно такі параметри викладені в матеріалах Європейського суду з прав людини [7, с. 110].

Науковці І. Зіноватна та А. Лапкін наголошують на важливості імплементації міжнародно-правових антидискримінаційних норм для вдосконалення національного трудового законодавства через застосування принципу зворотного тягара доказування [8, с. 383–388]. Як бачимо, вказані автори також відзначають міжнародно-правову природу антидискримінаційних практик, хоча і досліджують прикладний аспект порушеної нами проблематики.

Важливими для нашого дослідження є висновки А. Деркача про те, що «незважаючи на прогрес у законодавчій сфері, в Україні існує потреба у вдосконаленні правозастосовної практики та впровадженні в дію названих міжнародних стандартів, зокрема через використання судової практики Європейського суду з прав людини та Міжнародного суду ООН» [9, с. 126], які актуалізують проблематику наукового осмислення міжнародних стандартів забезпечення прав людини. У цьому самому аспекті вкажемо й на думку А. Кучука про те, що світове утвердження рівних прав як базису народовладдя нині контрастує з регулярними випадками нехтування цими гуманістичними вимогами у внутрішньому житті держав на тлі посилення глобальних зв'язків [10, с. 63].

Водночас, попри значний науковий доробок, у наявних дослідженнях переважає фрагментарний аналіз окремих заборон дискримінації або галузевих механізмів їх реалізації, тоді як антидискримінаційна політика рідко осмислюється як цілісна

концептуальна складова міжнародних стандартів захисту людських прав. Саме це зумовлює необхідність проведення дослідження, спрямованого на теоретичне узагальнення та системне переосмислення антидискримінаційної політики як самостійного концептуального виміру міжнародно-правового захисту людських прав.

Мета статті – концептуальне осмислення антидискримінаційної політики як структурної складової міжнародних стандартів захисту прав людини. Відзначимо, що в науковій статті неможливо повною мірою висвітлити проблематику концепції антидискримінаційної політики, тому основний акцент цієї роботи полягає в окресленні «масштабу» концептуального виміру антидискримінаційної політики.

Виклад основного матеріалу. Як слушно відзначає А. Деркач, «сфера захисту прав і свобод людини більше не є полем діяльності винятково однієї країни. Наразі ця сфера належить до напряму діяльності більшості міжнародних організацій» [9, с. 124].

Відзначимо, що міжнародні стандарти захисту прав людини, як вказує аналіз робіт зазначених вище вітчизняних науковців [2–10], доцільно розуміти як результат нормативної та доктринальної еволюції міжнародного права, спрямованої на встановлення мінімально необхідних, загальнообов'язкових орієнтирів поведінки держав у сфері забезпечення гідності та свободи особи. Йдеться не лише про сукупність міжнародно-правових норм, закріплених у договорах і деклараціях, а про комплекс принципів, підходів і вимог, що формуються у взаємодії договірному права, звичаєвих норм, практики міжнародних судових і квазісудових органів, а також доктринальних інтерпретацій. У цьому сенсі міжнародні стандарти виконують системоутворювальну функцію, визначаючи межі дискреції держави та встановлюючи орієнтири для національного правотворення і правозастосування. «Рівність і недискримінація є ключовими категоріями системи права, що забезпечують реалізацію принципу справедливості як на міжнародному, так і на національному рівнях» [10, с. 64].

Водночас концептуальне розуміння міжнародних стандартів захисту прав людини не зводиться до фіксації єдиного, статичного набору зобов'язань. Їх характерною ознакою є динамічність (на що вказують уже згадані І. Зіноватна, А. Лапкін [8, с. 383–388], О. Калмикова [6, с. 123–128] і М. Кузнецова [2, с. 31–35]), що проявляється у здатності адаптуватися до соціальних трансформацій, нових форм уразливості та змін у балансі між публічними інтересами і свободою особи. Саме через таку динаміку міжнародні стандарти набувають змістовного наповнення, трансформуючись з абстрактних нормативних приписів в інструмент оцінки ефективності державної політики, зокрема в частині запобігання дискримінації та забезпечення фактичної рівності, що дозволяє розглядати міжнародні стандарти не як зовнішній орієнтир, а як внутрішній критерій якості правового регулювання в демократичній державі.

У цьому контексті принципово важливо наголосити, що антидискримінаційна політика не є зовнішнім або допоміжним елементом міжнародних стандартів захисту людських прав, а становить їх концептуальне ядро. Саме через заборону дискримінації міжнародне право переходить від формального проголошення рівності до встановлення матеріальних критеріїв допустимого втручання держави у сферу свободи та гідності особи. Антидискримінаційна політика виконує функцію інтегративного механізму, який поєднує різні категорії людських прав у єдину систему, забезпечуючи їх реальну універсальність, взаємозалежність і практичну здійсненність. У цьому сенсі вона виступає не похідним наслідком окремих правових приписів, а концептуальним інструментом, що визначає зміст, межі та спрямованість усієї системи міжнародних стандартів захисту людських прав.

Вважаємо, що антидискримінаційну політику в межах міжнародних стандартів захисту прав людини доцільно розглядати не як сукупність окремих заборон чи декларативних принципів, а як цілісну концептуальну конструкцію, що поєднує нормативний, інституційний та процедурний виміри. При цьому нормативний вимір антидискримінаційної політики охоплює систему міжнародно-правових стандартів і принципів, що визначають

зміст заборони дискримінації як складника захисту прав людини. Йдеться не лише про формальне закріплення ознак і підстав дискримінації, а про встановлення матеріальних критеріїв рівності, допустимих відмінностей у правовому регулюванні та позитивних зобов'язань держави щодо усунення структурної нерівності, а також правильної інтерпретації юридичних приписів. Так, щодо останнього О. Панкевич влучно зазначає, що під час роботи з чотирнадцятою статтею Європейський суд з прав людини вдається до змістовного розширення норм, регулярно фіксуючи в рішеннях, що сфера дії встановлених стандартів є значно об'ємнішою за їхній прямий опис [3, с. 25]. А. Лукомська і С. Корогод також звертають увагу на важливість інтерпретації відповідних юридичних термінів [7, с. 108–110].

Інституційний вимір відображає сукупність органів і механізмів, на які покладається формування, реалізація та контроль антидискримінаційної політики. У цьому контексті ключового значення набуває не стільки наявність спеціалізованих інституцій, скільки їхня функціональна спроможність діяти незалежно, узгоджено та ефективно в межах визначених міжнародними стандартами повноважень. У цьому контексті згадаймо тезу Л. Амелічевої про те, що застосування окремих міжнародних антидискримінаційних стандартів у сфері праці, що були імplementовані в національне законодавство, «виявилось надто складним для фахівців юриспруденції у зв'язку із прогресивністю, малодослідженістю ідеї цього закону та упередженим ставленням до неї українського суспільства. На жаль, в Україні так і не сформувалася судова практика щодо його застосування» [4, с. 70].

Процедурний вимір стосується способів практичної реалізації антидискримінаційних норм, зокрема доступних і ефективних процедур запобігання дискримінації, її виявлення та реагування на порушення. Саме процедурні гарантії забезпечують трансформацію нормативних приписів у реальний захист людських прав, визначаючи стандарти доказування, розподіл процесуального тягаря та вимоги до ефективності засобів юридичного захисту. У цьому аспекті згадаємо наведені А. Дац статистичні дані, що вказують на «складність процесу доказування у кримінальних провадженнях про дискримінацію» [5, с. 145–146].

У такому підході ключовим є усвідомлення того, що заборона дискримінації виступає не похідним, а структуроутворювальним елементом сучасної системи захисту людських прав, визначаючи межі допустимого втручання держави та стандарти рівного ставлення в публічно-владних і приватноправових відносинах.

Міжнародно-правові акти універсального й регіонального рівнів закріплюють принцип недискримінації як загальний стандарт, що пронизує весь масив людських прав незалежно від їх покоління чи сфери реалізації. Водночас еволюція цього принципу свідчить про поступовий перехід від формально-юридичного розуміння рівності до матеріального, що передбачає врахування фактичної нерівності, структурних бар'єрів і вразливості окремих соціальних груп. Саме в цьому контексті антидискримінаційна політика набуває самостійного значення як інструмент реалізації позитивних зобов'язань держави, що виходять за межі простого утримання від дискримінаційних дій.

Концептуальний вимір антидискримінаційної політики, на нашу думку, полягає, по-перше, у визначенні кола захищених ознак, яке не є статичним і розширюється відповідно до соціальних трансформацій та практики міжнародних судових і квазісудових органів. По-друге, йдеться про формування комплексних механізмів виявлення, запобігання та усунення як прямої, так і непрямої дискримінації, включно з обов'язком держави доводити об'єктивну й розумну виправданість різного ставлення. По-третє, антидискримінаційна політика передбачає інституційне забезпечення, зокрема створення спеціалізованих органів і процедур ефективного захисту та доступу до правосуддя.

Особливого значення у цьому контексті набуває співвідношення антидискримінаційної політики з іншими складовими міжнародних стандартів захисту прав людини. Маємо на увазі не лише взаємодію з принципом рівності, а й забезпечення ефективної участі осіб у суспільному та політичному житті, доступу до соціальних благ і публічних послуг. На нашу думку, обмеження антидискримінаційної політики винятково сферою формальної рівності нівелює її потенціал і зводить її до декларативного рівня, що не відповідає сучасним викликам.

Загалом антидискримінаційна політика постає як динамічний елемент міжнародних стандартів захисту людських прав, який відображає зміну парадигми від формальної заборони нерівного ставлення до комплексного забезпечення фактичної рівності. Саме таке концептуальне осмислення дозволяє розглядати її не як допоміжний інструмент, а як один із визначальних критеріїв ефективності сучасної системи міжнародно-правового захисту людських прав.

Висновки. Таким чином, антидискримінаційна політика займає концептуально самостійне місце у структурі міжнародних стандартів захисту людських прав і не може розглядатися як їх похідний або допоміжний елемент. Підставою для такого висновку є сукупність взаємопов'язаних критеріїв, які дозволяють ідентифікувати антидискримінаційну політику як системоутворювальну складову сучасної моделі міжнародного захисту людських прав. По-перше, нормативний критерій полягає в тому, що заборона дискримінації закріплюється в міжнародному праві не як ізольована норма, а як універсальний стандарт тлумачення і застосування всього масиву людських прав. Саме через антидискримінаційні приписи визначаються межі допустимого різного ставлення, матеріальні критерії рівності та зміст позитивних зобов'язань держави, що свідчить про їх системний, а не фрагментарний характер.

По-друге, інституційний критерій виявляється у формуванні спеціалізованих міжнародних і національних механізмів контролю, моніторингу та реагування на прояви дискримінації, а також у поступовому виробленні сталої практики міжнародних судових і квазісудових органів. Означені інституції не лише застосовують антидискримінаційні норми, а й наповнюють їх автономним змістом, трансформуючи антидискримінаційну політику в окремих напрям міжнародно-правового регулювання.

По-третє, функціональний критерій полягає в тому, що антидискримінаційна політика виконує інтегративну функцію в системі міжнародних стандартів, забезпечуючи узгодженість різних категорій людських прав та їхню реальну універсальність. Вона слугує механізмом переходу від формально-юридичної рівності до матеріальної, орієнтованої на усунення

фактичної нерівності, структурних бар'єрів і вразливості окремих соціальних груп.

Узагальнюючи викладене, антидискримінаційну політику доцільно визначати як концептуально автономну складову міжнародних стандартів захисту людських прав, що поєднує нормативні приписи, інституційні механізми та процедурні гарантії та спрямована на забезпечення матеріальної рівності й фактичної здійсненності людських прав. Саме в такому вимірі вона постає не лише як напрям державної діяльності, а як один із ключових індикаторів відповідності національного правопорядку сучасним міжнародним стандартам захисту людських прав і фундаментальний елемент демократичної правової системи.

Список використаних джерел

1. Migrant Integration Policy Index. NEW MIPEX. 2025 EU update. URL: https://www.mipex.eu/?gad_source=1&gad_campaignid=17342400187&gbraid=0AAAAAOK5BARxsWKZyT4XRBJasdbOoYBxH&gclid=Cj0KCCQiAsY3LBhCwARIsAF6O6XiGu_U3APfcCq4vCxPLXM6XouF8GAjmkpUHJnC7s92jUL1B5F88qGsaAvY6EALw_wcB.
2. Кузнецова М. Ю. Принцип недискримінації в міжнародному механізмі захисту прав людини. *Приватне та публічне право*. 2020. № 4. С. 31–35. DOI: <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2020.4.6>.
3. Панкевич О. Заборона дискримінації: деякі загальнотеоретичні й філософсько-правові аспекти інтерпретації (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 3. С. 20–31. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-20-31.pdf.
4. Амелічева Л. П. Заборона дискримінації за ознаками «гендерна ідентичність» та «сексуальна орієнтація» у світлі теорії прав людини та концепції гідної праці. *Часопис цивілістики*. 2020. № 36. С. 70–76. DOI: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i36.204>.
5. Дац А. Міжнародні стандарти та європейська практика у сфері протидії дискримінації. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 2 (38). С. 145–150. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2024.02.145>.
6. Калмикова О. С. Міжнародно-правові стандарти у сфері захисту від дискримінації за ознакою віку. *Право та інновації*. 2019. № 3 (27). С. 123–128. DOI: <https://doi.org/10.31359/2311-4894-2019-27-3-123>.
7. Лукомська А. А., Корогод С. В. Поняття дискримінації за міжнародними актами та законодавством України. *Протидія дискримінації в Україні та світі*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару

(м. Дніпро, 20 жовтня 2022 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 108–110. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15481/1/14%20%d0%b0.pdf>.

8. Зіноватна І. В., Лапкін А. В. Юридичні гарантії дотримання принципу недопущення дискримінації у сфері праці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. № 90. Т. 2. С. 383–388. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.2.53>.

9. Деркач А. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їх відображення в Конституції України. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 8. С. 124–217. DOI: <https://doi.org/10.32849/12663-5313/2019.8.23>.

10. Кучук А. М. Право як лабіринт визначеності : монографія. Одеса : Гельветика, 2025. 128 с. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstreams/3de29bee-6f0d-4f73-a419-f7df9ac65887/download>.

Pekarchuk V.,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional Law, Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7750-1474;

Petrovska Y.,

PhD in History, Associate Professor, Head of the Faculty of Humanities (full-time and part-time studies) of the Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0005-8131-2210;

Popruzhna A.,

PhD in History, Associate Professor, Head of the Department of Humanities, Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5079-2865

ANTI-DISCRIMINATION POLICY AS A COMPONENT OF INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS STANDARDS: CONCEPTUAL DIMENSION

The anti-discrimination policy as a vital component of international human rights standards within its conceptual dimension is explored in the article. It is determined that contemporary international human rights standards are formed not merely as a set of international legal norms enshrined in treaties and declarations, but as a complex of principles, approaches, and requirements arising from the interaction of treaty and customary international law, the practice of international

judicial and quasi-judicial institutions, and doctrinal interpretations. Emphasis is placed on the fact that the principles of equality and non-discrimination perform a system-forming function within this framework, defining the limits of state discretion and the criteria for permissible interference in the of human rights implementation field.

It is substantiated that anti-discrimination policy should be viewed not as a collection of isolated prohibitions or declarative provisions, but as a holistic conceptual construct that integrates normative, institutional, and procedural dimensions. It is demonstrated that the evolution of international standards indicates a transition from a formal and legal understanding of equality to a substantive one, oriented toward eliminating factual inequality, structural barriers, and the vulnerability of specific social groups. In this context, anti-discrimination policy emerges as a tool for implementing the positive obligations of the state, which go beyond the simple duty to refrain from discriminatory actions.

The study reveals that the conceptual dimension of anti-discrimination policy is manifested in the dynamic determination of protected characteristics, the formation of effective mechanisms for preventing and eliminating both direct and indirect discrimination, and the creation of institutional guarantees for access to justice.

Key words: *anti-discrimination policy; discrimination; international law; non-discrimination; international standards; human rights; legal regulation; justice; principle of equality.*

References

1. Migrant Integration Policy Index (2025), NEW MIPEX: 2025 EU update, available at: https://www.mipex.eu/?gad_source=1&gad_campaignid=17342400187&gbraid=0AAAAAoK5BARxsWKZyT4XRBJasdbOoYbXh&gclid=Cj0KCCQiAsY3LBhCwARIsAF6O6XiGu_U3APfcCq4vCxPLXM6XouF8GAjmkpUHJnC7s92jUL1B5F88qGsaAvY6EALw_wcB.
2. Kuznetsova, M. Yu. (2020), "The principle of non-discrimination in the international human rights protection mechanism", *Private and Public Law*, No. 4, pp. 31–35, DOI: <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2020.4.6>.
3. Pankevich, O. (2014), "Prohibition of discrimination: some general-theoretical and philosophical-legal aspects of interpretation (based on the practice of the European Court of Human Rights)", *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, No. 3, pp. 20–31, available at: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-20-31.pdf.
4. Amelicheva, L. P. (2020), "Prohibition of discrimination on the grounds of gender identity and sexual orientation in the light of human rights theory and decent work concept", *Civilistic Journal*, No. 36, pp. 70–76, DOI: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i36.204>.
5. Dats, A. (2024), "International standards and European practice in the field of anti-discrimination", *Actual Problems of Jurisprudence*, No. 2 (38), pp. 145–150, DOI: <https://doi.org/10.35774/app2024.02.145>.

УДК 342.7:004.056:004.8
DOI 10.32755/sjlaw.2026.103

Покришень Д. А.,

кандидат педагогічних наук, доцент,
директор Навчально-наукового інституту права,
правоохоронної діяльності та психології,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-9572-413X

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ: СИСТЕМНІСТЬ, ВИКЛИКИ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ОРІЄНТИРИ

Здійснено комплексний аналіз нормативно-правового забезпечення кібербезпеки та ШІ в Україні як взаємопов'язаних складових сучасної цифрової екосистеми держави. Досліджено систему нормативних документів, що регламентують захист інформаційного простору, критичної інфраструктури та використання інтелектуальних технологій. Визначено ключові проблеми фрагментарності правового регулювання, ризик-орієнтованого підходу та відповідальності за автономні системи ШІ.

Ключові слова: кібербезпека, штучний інтелект, інформаційне право, критична інфраструктура, європейські стандарти, правове регулювання.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційного суспільства та інтенсивне впровадження цифрових технологій зумовили якісно новий рівень викликів, що виходять за межі традиційного регулювання інформаційних відносин. Якщо Закон України «Про інформацію» формує базові принципи обігу інформації, гарантує права доступу та визначає загальні вимоги до інформаційної діяльності, то законодавство про кібербезпеку спрямоване на забезпечення захисту цієї інформації від комплексних техногенних та навмисних загроз, що виникають у кіберпросторі. Таким чином, нормативне регулювання кібербезпеки постає як функціональне продовження та поглиблення інформаційно-правових засад, адже ефективна реалізація інформаційних прав неможлива без гарантованого рівня кіберзахисту, стійкості критичної інфраструктури та узгодженої діяльності суб'єктів національної системи безпеки у цифровому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні Ірини Сопілки [1, с. 110] звернено увагу на те, що система кібербезпеки становить собою багатокомпонентний комплекс, ефективність якого визначається узгодженістю функціонування всіх його елементів у межах організації. До ключових складових такої системи належать: безпека програмного забезпечення, захист даних, забезпечення стійкості критично важливої інфраструктури, мережева та операційна безпека, засоби хмарного захисту, механізми аварійного відновлення та підтримання безперервності бізнес-процесів, фізична безпека, а також систематична підготовка користувачів. У зв'язку з постійною еволюцією кіберзагроз виникає потреба у запровадженні більш динамічних, адаптивних і превентивних підходів, що виходять за межі традиційних моделей захисту, орієнтованих лише на основні компоненти інформаційних систем, і недостатньо враховують уразливість допоміжних.

У роботі Завгородньої Ю. В. [2, с. 33] йдеться, що у сучасних умовах провідні держави світу приділяють особливу увагу захисту власного інформаційного простору, що зумовлено зростанням ролі кіберсфери в системі національної безпеки. Досвід прогресивних країн, які претендують на статус глобальних центрів управління, свідчить про трансформацію військових інструментів державного управління та активне формування спеціалізованих кіберпідрозділів.

У дослідженні Покришня Д. А. [3, с. 56] розглядаються конкретні кейси використання систем генеративного штучного інтелекту, що демонструє сучасний стан можливостей ШІ.

Метою статті є комплексний аналіз нормативно-правових засад забезпечення кібербезпеки та регулювання штучного інтелекту в Україні, виявлення системних проблем і прогалин правового регулювання, а також обґрунтування напрямів його вдосконалення з урахуванням європейських стандартів, міжнародних практик і потреб національної безпеки в умовах цифрової трансформації.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правове регулювання кібербезпеки в Україні сформувалося як багаторівнева, комплексна та адаптивна система, яка відображає сучасні загро-

зи й потреби захисту державних інформаційних ресурсів і критичної інфраструктури. Воно поєднує рамкові положення законів, стратегічні засади державної політики та детальні технічні регламенти підзаконного рівня, що забезпечує системність і узгодженість механізмів протидії кіберзагрозам. Центральним елементом цієї системи є Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який відіграє роль концептуального ядра, визначає структуру національної системи кібербезпеки, окреслює принципи захисту інформаційного простору та регламентує взаємодію суб'єктів у межах єдиного координаційного механізму. У взаємозв'язку з ним діють положення законів «Про національну безпеку України» та «Про критичну інфраструктуру», що доповнюють фундаментальні підходи до забезпечення захисту ключових секторів економіки і визначають особливий режим управління кіберризиками.

Стратегічний рівень нормативного регулювання створюється за рахунок Стратегії кібербезпеки України та рішень Ради національної безпеки і оборони, які визначають довгострокові орієнтири державної політики, враховують зміни у характері кібератак, технологічні тренди та загрозливі тенденції міжнародного середовища. Укази Президента та рішення РНБО спрямовані на оперативне реагування на комплексні кіберінциденти, підвищення рівня готовності державних органів до реагування на масштабні кібератаки та реалізацію політики стримування у кіберпросторі. Таким чином, стратегічні документи формують концептуальний каркас безпеки, що забезпечує функціональну взаємодію всіх суб'єктів Національної системи кібербезпеки, включно із СБУ, Держспецзв'язку, Національним координаційним центром кібербезпеки при РНБО, Національною поліцією та іншими інституціями.

Підзаконний рівень, представлений постановами Кабінету Міністрів України та наказами Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, забезпечує деталізацію технічних, організаційних і процедурних вимог, необхідних для практичного функціонування систем кіберзахисту. Зокрема, нормативно визначаються вимоги до створення, атестації та аудиту систем захисту об'єктів критичної інфраструктури, порядок ви-

явлення та реагування на вразливості, а також регламенти оцінювання стану захищеності державних інформаційних ресурсів. У цих документах зосереджено акцент на стандартизації технічних заходів, впровадженні сучасних моделей управління ризиками та забезпеченні інтегрованого підходу до захисту інформаційних систем.

Однією зі специфічних особливостей українського кібербезпекового законодавства є його підвищена орієнтованість на захист об'єктів критичної інфраструктури. Зростання кількості цілеспрямованих кібератак на енергетичний сектор, транспортні та комунікаційні системи, фінансові інституції та адміністративні ресурси зумовило формування нормативних вимог щодо обов'язковості впровадження механізмів кіберзахисту для таких суб'єктів. Вимоги до оцінювання ризиків, створення систем оперативного реагування, проведення аудиту кіберзахисту та реалізації процедур кіберстійкості орієнтовані на мінімізацію впливу можливих атак на функціонування держави та забезпечення безперервності критичних процесів. Таким чином, захист критичної інфраструктури став пріоритетом державної політики, що відповідає світовим тенденціям і рекомендаціям міжнародних організацій.

Ще однією важливою рисою національної нормативної бази є вагома роль Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, а також створеної на її базі команди реагування на комп'ютерні надзвичайні події CERT-UA. Саме ці органи відіграють ключову роль в оперативній протидії кіберінцидентам, моніторингу кіберпростору, координації взаємодії між суб'єктами кібербезпеки та впровадженні технічних стандартів захисту. Їхня діяльність спрямована на запобігання масштабним загрозам, локалізацію кібератак, забезпечення обміну інформацією та формування національної системи раннього попередження.

Суттєвою тенденцією останніх років є перехід України від формальних, переважно нормативно-зарегульованих підходів до створення комплексних систем захисту інформації до сучасної ризик-орієнтованої моделі, що відображає принципи міжнародних стандартів, включно з ISO 27001 та директивами NIS/NIS2 ЄС. Такий підхід сприяє підвищенню ефективності кіберзахис-

ту, оскільки дає змогу гнучко адаптувати системи безпеки до конкретних загроз, оптимізувати витрати та забезпечувати реальну, а не формальну кіберстійкість.

Узагальнюючи, нормативна база кібербезпеки в Україні становить багатокомпонентну та структурно інтегровану систему, яка поєднує правові, організаційні й технічні механізми забезпечення захисту державних інтересів у кіберпросторі. Її розвиток визначається поєднанням міжнародних стандартів, потреб національної безпеки та викликів цифрової трансформації, а ключовим пріоритетом залишається підвищення кіберстійкості критичної інфраструктури, розбудова ефективної моделі міжвідомчої взаємодії та створення умов для оперативного реагування на кіберзагрози. Така системність і адаптивність дозволяють розглядати національне кібербезпекове законодавство як важливий чинник посилення обороноздатності держави та її інтеграції до європейського кіберпростору.

Розгляд нормативно-правового забезпечення кібербезпеки створює ґрунтовні передумови для переходу до аналізу правового регулювання штучного інтелекту, оскільки обидві сфери є складовими сучасної цифрової екосистеми держави та взаємопов'язані за своїм змістом і стратегічними цілями. Якщо законодавство про кібербезпеку формує інституційні та технічні механізми захисту інформаційних ресурсів і критичної інфраструктури від кіберзагроз, то нормативна база щодо штучного інтелекту окреслює напрями розвитку технологій, які функціонують у межах цього захищеного середовища та водночас породжують нові типи ризиків, пов'язаних з автономністю рішень, обробкою великих масивів даних і етичними аспектами алгоритмічного управління. Таким чином, дослідження правового регулювання ШІ логічно продовжує аналіз кібербезпекових норм, адже від рівня захищеності цифрової інфраструктури та зрілості національної системи кіберзахисту безпосередньо залежить можливість безпечного, контрольованого та відповідального впровадження інтелектуальних технологій у різні сфери суспільного життя.

Проведений аналіз Габані І. [4, с. 112] теоретичних і практичних аспектів використання міжнародної інформації у право-

застосуванні засвідчує, що поєднання транскордонних інформаційних ресурсів з технологіями штучного інтелекту створює значний потенціал для підвищення ефективності боротьби з транснаціональною злочинністю, зокрема шляхом автоматизованої аналітики великих масивів даних, прогнозування злочинних дій та ідентифікації підозрюваних, що вже реалізується у таких системах, як I-24/7 INTERPOL та EIS EUROPOL. Водночас упровадження ШІ супроводжується низкою правових та етичних ризиків, пов'язаних із захистом приватності, алгоритмічною упередженістю та необхідністю забезпечення правомірності транскордонного обміну даними, що знаходить відображення у положеннях Будапештської конвенції Ради Європи про кіберзлочинність. За цих умов міжнародна інформація повинна розглядатися як стратегічний ресурс із чітко регламентованим доступом, а інтеграція ШІ потребує впровадження комплексних правових гарантій, зокрема незалежного аудиту алгоритмів та механізмів підзвітності, а також розширення міжнародної координації у сферах кібербезпеки, обміну цифровими доказами та протидії злочинному використанню ШІ. Отже, хоча штучний інтелект здатний суттєво посилити аналітичні та превентивні можливості правоохоронних органів у сфері міжнародної взаємодії, ефективність і легітимність його застосування можлива лише за умови дотримання міжнародно-правових стандартів, оновлення нормативної бази, формування спільних етичних принципів і поглиблення глобальної співпраці.

Аналіз окресленої проблематики Ю. Бурилом [5, с. 145] свідчить, що фундаментальна відмінність між традиційними інформаційно-комунікаційними системами та системами, заснованими на штучному інтелекті, полягає в можливості останніх виходити за межі людського контролю завдяки здатності до автономного програмування, самонавчання та прийняття рішень, які не завжди можуть бути передбачені їхніми розробниками. Така перспектива формує суттєвий виклик для права, оскільки історично механізм правового регулювання ґрунтувався на впливі на людину як свідому, раціональну істоту, здатну розуміти юридичні приписи та коригувати свою поведінку. У традиційній моделі саме людина виступає суб'єктом правовідносин

і через власні дії опосередковує вплив права на інформаційні системи. Проте поява автономних ШІ-систем ставить під сумнів ефективність такої моделі, адже у разі зростання їхньої ролі у формуванні інформаційних процесів та економічних відносин вони можуть чинити вплив на економічну та інформаційну систему загалом у значно більшому обсязі, ніж людина. Це актуалізує необхідність перегляду підходів до правового регулювання та вироблення нових концепцій відповідальності та контролю у сфері взаємодії між людиною, штучним інтелектом і суспільними відносинами.

Вплив штучного інтелекту на розвиток інформаційного права, як засвідчує дослідження А. Бегун [6, с. 37], полягає в тому, що одним із ключових викликів є питання достовірності й точності рішень, які ухвалюють ШІ-системи, адже їхні судження ґрунтуються на обробці великих масивів даних і формуванні статистичних узагальнень, що не завжди відображають індивідуальні особливості конкретної особи. Застосування таких систем у процесах прийняття рішень щодо окремих людей створює ризики порушення їхніх прав, особливо в ситуаціях, коли алгоритми базуються на історичних даних, які містять упередження чи елементи дискримінації, що може призводити до хибних та несправедливих висновків. У цих умовах постає необхідність формування належного нормативно-правового регулювання, спрямованого на забезпечення захисту персональних даних, запобігання алгоритмічній дискримінації та встановлення етичних обмежень, які гарантували б збалансоване поєднання інноваційного потенціалу штучного інтелекту з дотриманням фундаментальних прав і свобод людини в цифровому середовищі.

Узагальнення міжнародних тенденцій регулювання штучного інтелекту А. Марушаком [7, с. 55] свідчить, що процеси неминуче мають бути інтегровані в систему інформаційного права України, адже розвиток ШІ безпосередньо впливає на правовий режим інформації, її обіг, безпеку та захист прав суб'єктів інформаційних відносин. Аналіз документів ООН, G7, ЄС, США та Китаю демонструє складність формування уніфікованої глобальної моделі регулювання ШІ, оскільки позиції держав коливаються між необхідністю створення всеосяжної міжнародної

конвенції та побоюваннями надмірного регулювання, яке може стримувати інновації. У цьому контексті особливого значення набуває введення в дію Акта ЄС про штучний інтелект, що формуватиме стандарти, обов'язкові не лише для країн-членів, але й для розробників з інших держав, включно з Україною. Водночас чинні українські нормативні акти у сфері ШІ не повністю відповідають світовим підходам, що актуалізує потребу гармонізації національного законодавства з міжнародними практиками у частині етичності, прозорості, підзвітності та безпеки ШІ-систем. Розроблення спеціального закону про створення й використання ШІ та можливе формування уповноваженого органу з нагляду за ШІ є необхідними кроками для забезпечення правової визначеності та захисту прав людини в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій. При цьому важливо врахувати досвід ЄС і США, а також рекомендації Кодексу поведінки для організацій, які розробляють передові ШІ-системи, зокрема щодо внутрішнього й зовнішнього тестування, прозорості функціонування алгоритмів, обміну інформацією та звітування про інциденти, що сприятиме зміцненню інформаційної безпеки та формуванню ефективної моделі правового регулювання ШІ в Україні.

Нормативно-правове регулювання штучного інтелекту в Україні перебуває на стадії становлення та характеризується рамковістю, фрагментарністю і залежністю від суміжних правових інститутів. Відсутність спеціального комплексного закону про штучний інтелект зумовлює те, що правове поле формується переважно на основі стратегічних документів та окремих норм, інтегрованих в акти, які регулюють інтелектуальну власність, захист даних, кібербезпеку та інформаційні відносини. Попри це, наявні нормативні засади вже демонструють прагнення держави до інституціоналізації цієї сфери та до гармонізації національного регулювання з міжнародними та європейськими стандартами.

Центральним документом, який визначає засади державної політики у сфері штучного інтелекту, є Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України 2020 року. Вона визначає стратегічні пріоритети, сфери застосування, ключові напрями стимулювання розвитку та впровадження технологій ШІ, а також окреслює

необхідність комплексної модернізації нормативного середовища. Концепція виступає дорожньою картою для майбутньої законодавчої бази, проте сама по собі не створює юридично зобов'язальних механізмів і слугує скоріше рамковим політичним орієнтиром, ніж інструментом регуляції.

Суттєвим кроком у правовому розвитку стало внесення змін до Закону України «Про авторське право і суміжні права», який запровадив спеціальний режим *sui generis* (права особливого роду) для захисту неоригінальних об'єктів, створених за допомогою комп'ютерних програм, зокрема систем ШІ. Такий підхід є новаторським у міжнародній практиці, оскільки визнає особливу природу алгоритмічно згенерованого продукту й водночас підтверджує, що системи ШІ не можуть набувати статусу автора. Правовласником визначається людина або організація, яка створила чи контролює програму, що генерує контент. Це свідчить про спробу законодавця адаптувати традиційні інститути інтелектуальної власності до реалій автоматизованого та автономного творення результатів інтелектуальної діяльності.

Паралельно розвиток правового поля ШІ відбувається у контексті законодавства про захист персональних даних, оскільки значна частина алгоритмів функціонує на основі масивів персональної інформації. Закон «Про захист персональних даних» встановлює загальні правила обробки даних, що мають безпосереднє значення для навчання моделей ШІ, проте не вирішує низку специфічних питань, пов'язаних з автоматизованими рішеннями, профілюванням та можливими дискримінаційними наслідками обробки великих даних. Аналогічно положення законодавства у сфері кібербезпеки лише опосередковано охоплюють системи ШІ, наголошуючи переважно на технічних вимогах до захисту інформаційних систем.

Україна також долучилася до міжнародних інструментів регулювання, зокрема до Рамкової конвенції Ради Європи щодо штучного інтелекту, яка встановлює етичні, правові та управлінські стандарти використання ШІ у публічному секторі. Це свідчить про намір держави узгодити національну політику із загальноєвропейськими принципами прозорості, підзвітності та безпечності алгоритмічних систем. Враховуючи активні інте-

граційні процеси, можна очікувати подальше наближення українського законодавства до європейської моделі ризик-орієнтованого регулювання, як це передбачено AI Act ЄС.

Особливої уваги в національному правовому полі потребує проблема правової відповідальності за шкоду, завдану автономними системами ШІ. Нині юридична конструкція відповідальності не враховує специфіки алгоритмічної автономності, ступеня впливу людини на функціонування системи, характеру машинного навчання та можливості виникнення помилок, які не можна безпосередньо пов'язати з діями конкретного суб'єкта. Відсутність спеціальної норми створює прогалини у правозастосуванні, що може обмежувати впровадження високорівневих систем ШІ як у державному управлінні, так і в приватному секторі.

Висновки. Таким чином, нормативна база штучного інтелекту в Україні перебуває на етапі становлення й характеризується відсутністю комплексного закону, фрагментарністю регулювання і значною залежністю від загальних норм суміжних правових інститутів. Водночас наявні документи й законодавчі новації демонструють поступове формування юридичного підґрунтя для подальшого розвитку галузі, а орієнтація на європейські стандарти вказує на ймовірний вектор розвитку майбутнього законодавства від декларативних стратегічних орієнтирів до впровадження ризик-орієнтованої, комплексної і практично застосовної моделі регулювання.

Список використаних джерел

1. Сопілко І. Інформаційна безпека та кібербезпека: порівняльно-правовий аспект. *Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2021. № 2 (59). С. 110–115. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.59.15603>.
2. Завгородня Ю. В. Кібербезпека як інноваційний захист у політичному просторі України. *Вісник НТУУ "КПІ" Політологія. Соціологія. Право*. 2021. № 4 (52). С. 33–38.
3. Pokryshen D. Artificial Intelligence in education: cases of using ChatGPT 3.5. *Фізико-математична освіта*. 2024. № 1. Т. 39. С. 56–63. <https://doi.org/10.31110/fmo2024.v39i1-08>.
4. Габані І. І. Міжнародна інформація та штучний інтелект у правозастосувальній діяльності держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. № 5 (90). С. 112–116.

5. Бурило Ю. П. Правове регулювання електронного бізнесу: виклики штучного інтелекту. Інноваційна система та інформаційні технології в сучасній науці : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, м. Київ, 20 жовт. 2017 р.) / редкол.: С. В. Глібко, О. Д. Крупчан, С. А. Бука. Харків : Право, 2017. С. 145–148.

6. Бегун А. В., Старіна Е. І. Особливості інформаційного права в контексті штучного інтелекту. Моделювання та інформаційні системи в економіці : зб. наук. праць / Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана ; голов. ред. О. Є. Камінський. Київ : КНЕУ, 2023. Вип. 103. С. 37–46. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/48354>.

7. Марущак А. І. Вплив міжнародних процесів регулювання штучного інтелекту на інформаційне право України. *Інформація і право*. 2023. № 4 (47). С. 55–63.

Pokryshen D.,

PhD, Associate Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Law, Law Enforcement Activities and Psychology, Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9572-413X3

LEGAL FRAMEWORK FOR CYBERSECURITY AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UKRAINE: SYSTEMIC APPROACH, CHALLENGES AND EUROPEAN INTEGRATION GUIDELINES

The article provides a comprehensive analysis of the legal framework governing cybersecurity and artificial intelligence in Ukraine as interrelated components of the modern digital ecosystem of the state. The study examines legislative and subordinate regulatory acts that define the principles of information security, protection of critical infrastructure, and the development and use of artificial intelligence technologies. It is substantiated that cybersecurity legislation functions as a functional continuation of information law, creating institutional and technical preconditions for the safe implementation of advanced digital solutions.

Special attention is paid to the multi-level structure of cybersecurity regulation, including strategic documents, laws, governmental regulations and technical standards aimed at ensuring cyber resilience and coordinated interagency interaction. The article highlights the growing role of risk-oriented approaches and alignment with international standards, in particular ISO/IEC norms and EU NIS/NIS2 directives.

The legal regulation of artificial intelligence in Ukraine is characterized as fragmented and transitional, largely based on strategic documents and sectoral legislation in the fields of data protection, intellectual property and cybersecurity. The absence of a comprehensive AI law creates legal uncertainty regarding accountability, transparency and control over autonomous systems.

The author concludes that the harmonisation of national legal regulation with European and international standards, the introduction of a risk-based model, and the establishment of clear mechanisms of legal responsibility are essential prerequisites for ensuring secure, ethical and lawful implementation of artificial intelligence technologies within a resilient cybersecurity environment.

Key words: cybersecurity, artificial intelligence, information law, critical infrastructure, legal regulation, European standards.

References

1. Sopilko, I. (2021), "Information security and cybersecurity: a comparative-legal aspect", *Scientific Works of Kyiv Aviation Institute. Series: Legal Bulletin "Air and Space Law"*, No. 2 (59), pp. 110–115, DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.59.15603>.

2. Zavorodnia, Yu. V. (2021), "Cybersecurity as innovative protection in the political space of Ukraine", *Bulletin of NTUU "KPI" Political Science. Sociology. Law*, No. 4 (52), pp. 33–38.

3. Pokryshen, D. (2024), "Artificial Intelligence in education: cases of using ChatGPT 3.5", *Physico-Mathematical Education*, Vol. 39, No. 1, pp. 56–63, DOI: <https://doi.org/10.31110/fmo2024.v39i1-08>.

4. Habani, I. I. (2025), "International information and artificial intelligence in the law enforcement activities of the state", *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, No. 5 (90), pp. 112–116.

5. Burylo, Yu. P. (2017), "Legal regulation of electronic business: challenges of artificial intelligence", in Hlibko, S. V., Krupchan, O. D. and Buka, S. A. (Eds.), *Innovative System and Information Technologies in Modern Science: materials of the All-Ukrainian Scientific-Practical Conference (Kharkiv, Kyiv, 20 October 2017)*, Kharkiv, Pravo, pp. 145–148.

6. Biegun, A. V. and Starina, E. I. (2023), "Features of information law in the context of artificial intelligence", *Modeling and Information Systems in Economics: collection of scientific works*, Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman, No. 103, pp. 37–46, available at: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/48354/>.

7. Marushchak, A. I. (2023), "The impact of international AI regulation processes on information law of Ukraine", *Information and Law*, No. 4 (47), pp. 55–63.

Дата першого надходження статті до видання: 02.01.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.01.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 18.02.2026.

УДК 343.8:343.91

DOI 10.32755/sjlaw.2026.115

Хайнацький Є. С.,

кандидат юридичних наук, суддя,
Печерський районний суд міста Києва,
м. Київ, Україна
ORCID: 0009-0007-0645-8417

КРИМІНАЛЬНА СУБКУЛЬТУРА ЯК ФОНОВЕ ЯВИЩЕ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

У статті розглянута проблема кримінальної субкультури як фонового явища в установах виконання покарань. Зазначено, що кримінальна субкультура серед засуджених – це неофіційна система норм, цінностей, правил поведінки і традицій, яка існує з радянської доби в середовищі не тільки тих, хто відбуває покарання в місцях несвободи, а й серед тих, хто вже повернувся в суспільство. Доведено, що кримінальна субкультура часто суперечить національному законодавству та правилам внутрішнього розпорядку дня в установах виконання покарань ДКВС України.

Ключові слова: кримінальна субкультура, фонове явище, установа виконання покарань, засуджених, персонал, Державна кримінально-виконавча служба України.

Постановка проблеми. Кримінальна субкультура та її прояви серед засуджених в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – УВП ДКВС України) розглядається нами як явище, що формувалося серед засуджених ще з радянської доби. І, що найцікавіше, на нього не впливають заборони з боку адміністрації і персоналу. Це своєрідний спосіб адаптації засуджених до екстремальних умов, самозахисту та встановлення певного порядку там, де звичайні соціальні норми порушені.

У кримінологічній науці вітчизняні вчені кримінальну субкультуру в УВП ДКВС України розглядають як особливу систему норм, правил поведінки, цінностей, жаргону і традицій, характерних для засуджених, які відбувають покарання або перебувають у кримінальному середовищі. Звичайно, це фонове явище формується всередині злочинних груп і передається між їхніми учасниками з покоління в покоління.

Кримінальна субкультура впливає не тільки на стиль спілкування між засудженими і персоналом УВП ДКВС України,

а й на поведінку під час відбування покарання, ставлення до правил внутрішнього розпорядку дня, норм кримінально-виконавчого законодавства і (що не менш важливо) сприяє підтриманню внутрішньої дисципліни та ієрархії у кримінальних колах.

За нашим дослідженням кримінальна субкультура в УВП ДКВС України в реальності пов'язана з насильством серед засуджених, незаконною діяльністю окремих злочинних формувань і груп та порушенням прав як засуджених, так і персоналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і практичним підґрунтям написання цієї статті стали праці українських учених у галузі кримінального, кримінально-виконавчого права та криминології, зокрема: К. А. Автухова, Є. Ю. Бараша, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, Є. М. Бодюла, С. К. Гречанюка, М. Я. Гуцуляка, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, А. В. Кирилюка, В. В. Коваленка, О. Г. Колба, В. Я. Конопельського, І. М. Копотуна, В. О. Меркулової, Р. М. Підвисоцького, О. Б. Пташинського, М. С. Пузирьова, Г. О. Радова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, С. Я. Фаренюка, П. Л. Фріса, С. В. Царюка, О. О. Шкути та ін.

Варто наголосити, що вищеперераховані вчені зробили вагомий внесок у розроблення заходів протидії та запобігання проявам кримінальної субкультури в УВП ДКВС України. До речі, саме їхні праці стали предметом нашого дослідження і визначили актуальність статті.

Метою статті є дослідження кримінальної субкультури як фонового явища, що присутнє в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України, і надання рекомендацій та пропозицій стосовно його усунення.

Виклад основного змісту. Кримінальна субкультура не тільки впливає на процес життєдіяльності засуджених або персоналу УВП ДКВС України, вона також стає на перешкоді належного функціонування органів і установ виконання покарань, оскільки в більшості випадків орієнтована на протидію адміністрації виправних колоній, особливо середнього і максимально-го рівнів безпеки.

Ба більше, кримінальна субкультура як фонове явище зумовлено не лише тим, що вона тісно взаємопов'язана з функціонуванням кримінально-виконавчої системи, життям засуджених

в умовах ізоляції, а також є закритою темою для суспільства. Отже, кримінальна субкультура як фонове явище в УВП здійснює суттєвий і багатовимірний вплив на суспільні відносини, виходячи далеко за межі пенітенціарної системи.

Згідно з нашим дослідженням кримінальна субкультура певним чином деформує правосвідомість не тільки засуджених, а й персоналу, який забезпечує процес виконання покарання, створює в УВП альтернативну систему цінностей, де вимоги кримінально-виконавчого законодавства знецінюються, а прояви насильства визнаються «нормальними» засобами регулювання пенітенціарних відносин у середовищі засуджених.

Більш небезпечним є те, що після відбування покарання особа не відмовляється від кримінальної субкультури, а автоматично переносить її у суспільство, підриваючи повагу до норми права, та негативно впливає на суспільну безпеку. Звичайно, домінування кримінальної субкультури в УВП ДКВС України нейтралізує засоби соціальної корекції в роботі із засудженими, стимулює опір законним вимогам адміністрації дотримуватися правил внутрішнього розпорядку дня, чинних законів, спрямованих, як зауважує вітчизняний учений І. Г. Богатирьов, на соціалізацію, ресоціалізацію та реінтеграцію засуджених законослухняними у суспільство [1, с. 128].

Отже, кримінальна субкультура в УВП ДКВС України є одним з фонових явищ, яке деформує суспільні відносини, підриває правопорядок, ускладнює соціальну інтеграцію осіб після звільнення. Ефективна протидія цьому явищу потребує комплексної державної політики у сфері виконання покарань і пробації, що поєднує пенітенціарні реформи, психологічну та соціальну роботу, навчання та реінтеграційний супровід.

Необхідно зазначити, що українські вчені, досліджуючи кримінальну субкультуру і насильство в місцях несвободи ДКВС України, резюмували, що цим двом явищам притаманна адміністративно-командна система управління виправними та виховними колоніями, яка дісталася нам від радянської доби.

До речі, вивчаючи кримінальну субкультуру та її вплив на насильство в місцях несвободи ДКВС України, українські вчені так і не дійшли порозуміння щодо цих явищ. Так, український

дослідник В. С. Медведєв вважає, що кримінальна субкультура – це сукупність цінностей, норм, традицій, які підміняють офіційні, загальноновизнані регулятори поведінки і визначають, регламентують функціонування середовища засуджених та окремих їх представників [2, с. 124–125].

Інші вчені – В. В. Василевич, О. Г. Колб – під кримінальною субкультурою розуміють особливу сферу життєдіяльності особи в умовах ізоляції від суспільства, яка виражається в кримінальній ідеології, специфічних етичних нормах і цінностях, естетичних установах і потребах, міфології та смаках, якими керуються засуджені у повсякденному житті й побуті [3, с. 32].

Щодо поняття «наси́льство», то, за визначенням В. Т. Бусела, під цим терміном варто розуміти застосування фізичної сили до кого-небудь; застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось [4, с. 735]. Це визначення поєднує навмисність і фактичне вчинення акту насильства, незалежно від його результату, застосування слів «використання влади» розширює традиційне розуміння природи насильницького акту тим, що включає в поняття насильства дії, джерелом яких є влада над людиною, тобто загрози і залякування.

До речі, вітчизняний учений-кримінолог О. М. Джу́жа кримінальну субкультуру визначає як сукупність особливих правил поведінки, звичаїв, моралі, що склалися в злочинному середовищі й відрізняються антисуспільною спрямованістю, щоб забезпечити досягнення внутрішньої та зовнішньої мети функціонування злочинної організації. Охоплюють окремі, порівняно стійкі елементи, що мають конкретне призначення, пов'язане з особливостями поведінки злочинців, і виконують суттєву комунікабельну, технічну й інформаційну роль у їхньому житті. До системи елементів злочинної субкультури вчений зараховує: неформальні норми поведінки у кримінальному світі, правила спілкування між собою та із зовнішнім середовищем, кримінальний жаргон, татуювання, кримінальні клички, форми кримінальної інформації та способи її передавання, прийоми вирішення конфліктів у злочинному середовищі тощо [5, с. 750].

Український учений Л. Гула вважає, що «кримінальна субкультура – це сукупність духовних і матеріальних цінностей,

норм, атрибутів, манери поведінки, які притаманні злочинному середовищу, регламентують і впорядковують діяльність кримінальних співтовариств, що сприяє їхній живучості, згуртованості, кримінальній активності та мобільності, спадкоємності поколінь правопорушників, своєрідний спосіб життєдіяльності осіб, які об'єдналися в кримінальні групи і дотримуються певних законів і традицій» [6, с. 223].

Інша вітчизняна вчена – В. С. Батиргарєєва – під кримінальною субкультурою розуміє «сукупність специфічних духовних і матеріальних цінностей, що не лише регулюють, певним чином упорядковують життєдіяльність злочинної спільноти, пов'язану з її згуртованістю, наступністю поколінь правопорушників, кримінальною активністю, захистом від спроб придушення тощо, а й стрімко поширюються в інформаційному просторі законослухняного суспільства за рахунок широкої соціальної бази її прихильників» [7, с. 208].

Залучення до кримінальної субкультури, як зазначає вітчизняна вчена Н. К. Макаренко, «відбувається швидко і є своєрідним способом компенсації невдач, які має індивід. Прихильність кримінальній субкультури, засвоєння її норм та цінностей здійснюється зазвичай особою, яка не спромоглася отримати соціального визнання і вирішила зробити це в кримінальному середовищі» [8, с. 104].

Ураховуючи вразливість УВП ДКВС України, кримінальна субкультура і насильство серед засуджених проявляється в застосуванні до них з боку кримінальних елементів психічного, фізичного та сексуального насильства. На жаль, випадки насильства за нашим дослідженням переважно залишаються прихованими. Однією із причин такого приховування є побоювання засуджених, що до них може бути повторно вчинено насильство.

До речі, за нашими даними, 40 % робочого часу адміністрація виправних колоній середнього і максимального рівнів безпеки витрачає на врегулювання конфліктів серед засуджених. Це пов'язано з такими негативними проявами в місцях несвободи, як сплата боргу, крадіжка речей засуджених, прояви сексуального насильства, приниження тощо.

Отже, кримінальна субкультура в УВП ДКВС України характеризується особливим видом життєдіяльності засуджених в умовах ізоляції від суспільства, має власну кримінальну ідеологію і суттєво впливає на форми насильства серед засуджених і персоналу місць несвободи ДКВС України.

Цьому сприяє також постійне перебування засудженого в конфліктному середовищі, де насильство, агресія з боку інших засуджених, побоювання бути побитим або ображеним формує в засудженого відповідну захисну реакцію. Вітчизняні вчені також наголошують на тому, що кримінальна субкультура в УВП ДКВС України проявляється під час несвоєчасної виплати засудженим карткового боргу, надання допомоги адміністрації або органам правосуддя тощо.

Таким чином, кримінальна субкультура в УВП ДКВС України – це фонове явище, яке об'єднує засуджених у групу негативного спрямування з метою дотримання певних кримінальних традицій, встановлених окремою групою засуджених над іншими засудженими. Ба більше, кримінальна субкультура має доволі тісний зв'язок і вплив на пенітенціарну злочинність, впроваджуючи антигуманні способи впливу на людську гідність, а в деяких випадках демонструє свавілля й жорстокість.

Кримінальну субкультуру в УВП ДКВС України ми розглядаємо як прояв індивідуальності засуджених, їхнє бажання самостійно організувати свої соціальні взаємозв'язки навіть в умовах ізоляції, нагляду і контролю з боку адміністрації та персоналу. Прояви кримінальної субкультури мають місце не тільки в УВП ДКВС України, вони присутні в усіх сферах суспільного життя країни.

Серед основних причин прояву субкультури серед засуджених в УВП ДКВС України можна виділити такі:

1. Ізоляція від суспільства. Особа, яка за вчинене кримінальне правопорушення перебуває поза звичним середовищем, переживає психологічний стрес, обмеження та невизначеність, а тому, хоче вона того чи ні, їй потрібно пристосовуватися до нових умов життя, створити власні правила й систему цінностей, щоб відбутися покарання і повернутися у суспільство законослухняним громадянином.

2. Ієрархія та потреба в безпеці. Безперечно, засуджений, перебуваючи в УВП ДКВС України, не спроможний без допомоги персоналу захистити себе від конфліктів, постійної загрози насильства, а тому серед засуджених формується певна ієрархія. Вона допомагає зрозуміти своє місце та зменшити рівень непередбачуваності.

3. Замкнений колектив. Звичайно, тривале перебування засудженого в ізоляції сприяє появі власних норм поведінки, мови, традицій і ритуалів — як способу згуртування спільноти. Усе це загалом протистоїть системі виконання покарань, її офіційним правилам і адміністрації. Багато засуджених походить з маргіналізованих або криміногенних соціальних груп, раніше судимі, де елементи вуличної чи кримінальної субкультури вже присутні. Тому в УВП ці елементи посилюються і стають нормою.

Завдання Міністерства юстиції України – сформувати серед персоналу УВП ДКВС України чітке розуміння причин виникнення кримінальної субкультури, інструментів протидії та практичних заходів запобігання, нейтралізації її впливу на оперативну обстановку.

З цією метою під час службової підготовки адміністрація УВП ДКВС України має розробляти кейси формування в персоналу навичок ранньої діагностики проявів кримінальної субкультури, навчання щодо психології впливу та деескалації, заборони неформальних контактів; особливу увагу приділити раніше судимим і особам, схильним до вчинення нового кримінального правопорушення. Серед основних напрямів протидії та запобігання кримінальній субкультури в УВП ДКВС України варто виділити такі:

1. Організаційні заходи. Вони, як показує дослідження, відіграють ключову роль, оскільки стосуються такої системи: створення в УВП ДКВС України безпечних і гуманних умов тримання засуджених; належна охорона та нагляд за рухом засуджених у робочий і нічний час; контроль і нагляд за засудженими в місцях ризику; розроблення адаптаційних програм для новоприбулих в УВП тощо.

2. Оперативно-розшукові заходи. Ці заходи охоплюють: спостереження за проявами субкультури, виявлення «каст» та

неформальних груп серед засуджених; поділ засуджених за статусами та постановка їх на профілактичний облік; примусове виконання «правил»; контроль за поведінкою осіб, які підтримують кримінальну субкультуру в УВП ДКВС України.

3. Психологічні заходи. Основне завдання цих заходів – забезпечити індивідуальну та групову терапію серед засуджених щодо негативного ставлення до кримінальної субкультури в майбутньому; проведення діагностики ризиків залучення засуджених до кримінальної ієрархії та її впливу на процес відбування покарання; розроблення програм подолання конфліктів чи насильства з боку інших засуджених або персоналу УВП.

4. Кримінологічні заходи. Серед них ми виділяємо загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні.

5. Практичні інструменти для персоналу УВП під час виявлення носія субкультури. Цей захід важливий у роботі персоналу, оскільки допомагає практично вирішувати протидію та запобігання кримінальній субкультури серед засуджених. Тому до таких інструментів належать: написання рапорта на ім'я керівника про виявлення серед засуджених ознак кримінальної субкультури; співпраця з іншими службами щодо проведення профілактичної роботи з такими засудженими; індивідуальні бесіди з лідерами злочинних груп; залучення засуджених до основних засобів виправлення і ресоціалізації з метою зменшення проявів кримінальної субкультури.

6. Оцінка ефективності роботи персоналу. Важливість цього заходу пов'язана з тим, що він оцінює всю роботу персоналу щодо протидії та запобігання кримінальній субкультури. Серед показників варто враховувати: зменшення кількості конфліктів серед засуджених; зниження випадків насильства та примусу з боку лідерів злочинних груп; участь засуджених у програмах подолання кримінальної субкультури; результати психологічних опитувань серед засуджених щодо проявів кримінальної субкультури в УВП ДКВС України.

Висновки. Кримінальна субкультура в УВП ДКВС України визначається своєю специфікою й унікальністю взаємопов'язаних чинників, притаманних саме цим місцям несвободи. І хоча кримінальна субкультура суперечить суспільним цінностям,

на жаль, особа, яка засуджена за кримінальне правопорушення і потрапляє під вплив такої субкультури, відчуває на собі прояв насильства з боку засуджених, які заражені цією субкультурою.

Звичайно, завдання персоналу УВП ДКВС України в роботі із засудженими – чітко розуміти причини виникнення кримінальної субкультури, її впливу на оперативну обстановку та поведінку засуджених, своєчасно реагувати на це шляхом застосування практичних заходів протидії запобігання та нейтралізації.

Список використаних джерел

1. Богатирьов І. Г. Пенітенціарна система України у XXI столітті: теоретико-правові та кримінально-виконавчі проблеми : монографія. Київ : Дакор, 2025. 247 с.

2. Медведєв В. С. Кримінальна психологія. Київ : НАВСУ, 2003. 234 с.

3. Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань : навчальний посібник. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2015. 146 с.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.

5. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Є. І. Моїсєєв ; Ю. І. Римаренко, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Т. IV : Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади поліцейської діяльності. Київ : Атіка, 2007. С. 750.

6. Гула Л. Кримінальна субкультура як детермінанта злочинності в установах виконання покарання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 4. № 16 (884). С. 223–229.

7. Батиргарєєва В. С. Роль кримінальної субкультури у генезисі рецидивної злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 208.

8. Макаренко Н. К. Кримінальна субкультура як об'єкт кримінологічного дослідження. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 99–107.

Khainatskyi Ye.,Candidate of legal sciences, Judge,
Pechersk District Court of the City of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

ORCID: 0009-0007-0645-8417

**CRIMINAL SUBCULTURE AS A BACKGROUND
PHENOMENON IN THE PENAL INSTITUTIONS
OF UKRAINE**

The article notes that criminal subculture and its manifestations among convicted persons in penal institutions of the State Criminal-Executive Service of Ukraine (hereinafter — penal institutions of the SCES of Ukraine) are considered by the author as a phenomenon that was formed among convicts as early as the Soviet period. What is particularly noteworthy is that it is not influenced by prohibitions imposed by the administration and staff. It represents a kind of way for convicts to adapt to extreme conditions, to ensure self-protection, and to establish a certain order where ordinary social norms are violated.

In general, in criminological science, domestic scholars consider criminal subculture in the penal institutions of the SCES of Ukraine as a special system of norms, rules of behavior, values, jargon, and traditions characteristic of convicts serving sentences or existing within a criminal environment. This background phenomenon is formed within criminal groups and transmitted among their members from generation to generation. Criminal subculture affects not only the style of communication between convicts and the staff of penal institutions, but also behavior during the serving of sentences, attitudes toward internal regulations, and the norms of criminal-executive legislation. Importantly, it also contributes to maintaining internal discipline and hierarchy within criminal circles.

The article demonstrates that criminal subculture as a background phenomenon often contradicts national legislation and the internal rules of penal institutions of the SCES of Ukraine. The determinants of manifestations of subculture among convicts in the penal institutions of the SCES of Ukraine are identified as follows: isolation from society for committing a criminal offense; hierarchy and the need for security and protection of rights and freedoms; and prolonged stay within a closed collective.

Key words: *criminal subculture, background phenomenon, penal institution, convict, staff, State Criminal-Executive Service of Ukraine.*

References

1. Bohatyriov, I. H. (2025), *The penitentiary system of Ukraine in the XXI century: theoretical-legal and criminal-executive issues*, Dakor, Kyiv.
2. Medvedev, V. S. (2003), *Criminal Psychology*, National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv.

3. *Criminal subculture: concept, social danger, forms and means of influence on law and order in penal institutions* (2015), Institute of Gifted Child, Kyiv.

4. Busel, V. T. (Ed.) (2009), *Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language*, Perun, Kyiv, Irpin.

5. Moiseev, E. I., Rymarenko, Yu. I., Tatsi, V. Ya. and Shemshuchenko, Yu. S. (Eds.) (2007), *International Police Encyclopedia*, Vol. IV : Criminal-law, criminological and criminal-executive principles of police activity, Atika, Kyiv.

6. Hula, L. (2017), "Criminal subculture as a determinant of crime in penal institutions", *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Legal Sciences*, Vol. 4, No. 16 (884), pp. 223–229.

7. Batyrgareyeva, V. S. (2007), "The role of criminal subculture in the genesis of recidivism", *Fight against Organized Crime and Corruption (Theory and Practice)*, No. 17, pp. 208.

8. Makarenko, N. K. (2023), "Criminal subculture as an object of criminological research", *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, Vol. 28, No. 1, pp. 99–107.

Дата першого надходження статті до видання: 15.01.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.01.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 18.02.2026.

УДК 342.9.03:316.454.5

DOI 10.32755/sjlaw.2026.126

Шестак Л. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного
та конституційного права Навчально-наукового інституту
права, правоохоронної діяльності та психології,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0001-9381-5916

ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА МОБІНГ (ЦЬКУВАННЯ) ПРАЦІВНИКА (ст. 173-5 КУпАП) У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті окреслено проблеми адміністративної відповідальності за мобінг. Автор пропонує закріпити поняття мобінгу та його вияву, визначити особливості відповідальності за мобінг у воєнізованих структурах, збільшити строки накладання адміністративних стягнень за це діяння з 3 до 6 місяців, передбачити застосування додаткового стягнення у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, стягнення, мобінг, Державна кримінально-виконавча служба України, правове регулювання, працівник, персонал, пенітенціарна система.

Постановка проблеми. Суспільні відносини, що підлягають правовому регулюванню, постійно змінюються. І добре, коли відповідні зміни знаходять своє відображення й на рівні нормативних актів, не залишаючи прогалин та неузгодженості. Проте законодавчі доповнення, як правило, є реакцією на гостру соціальну потребу юридичного розв'язання конкретно взятої проблеми. Так, на жаль, не можна сказати, що мобінг (цькування) є невластивим для трудових відносин. Різні форми утисків, порушень або обмежень прав працівників, прихованих і виправдовуваних «виробничими потребами», «складною економічною обстановкою», «воєнним станом» тощо мали місце задовго до визначення їх власне як мобінгу. Відтак і заходи юридичної відповідальності до осіб, які допустили таку поведінку, нормами вітчизняного законодавства не були передбачені. Хоча важливість забезпечення здорових відносин у будь-якому

трудовому колективі є запорукою ефективного виконання трудових прав працівників.

Варто зазначити, що питання застосування заходів відповідальності за вчинення діянь, які можуть бути кваліфіковані як мобінг у системі органів виконання покарань, є ще складнішими. Адже це специфічна структура, відносини персоналу в якій базуються на субординації та жорсткій дисципліні. Тому мобінг у Державній кримінально-виконавчій службі України (ДКВС) може «маскуватися» під вияви владної поведінки, здійснення контрольних заходів, перевірку роботи персоналу, професійну критику тощо, внаслідок чого представник персоналу, щодо якого застосовується мобінг, може вважати його нормальним ходом трудових відносин та не порушувати питання про відповідальність суб'єктів, які здійснюють неправомірний тиск, обмежують права чи створюють (або провокують) конфліктні ситуації, що негативно позначаються на стосунках у колективі. Така особливість властива не тільки пенітенціарній системі, але й іншим воєнізованим структурам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування заходів юридичної відповідальності за мобінг (цькування) працівників є надзвичайно актуальним, адже така протиправна поведінка може мати різні вияви – від провокації конфліктів до обмежень економічного характеру, та базуватися на особистих, моральних і ділових якостях працівників, проблемах особистої неприязні, складних життєвих обставинах. Варто зазначити, що питання відповідальності за мобінг спочатку були предметом наукових досліджень представників вітчизняного трудового права (А. М. Кичко, Т. А. Коляда, О. В. Кравченко, В. О. Пилипенко та інші), а вже закріплення застосування заходів адміністративної відповідальності за мобінг (цькування) працівників у ст. 173-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) породило наукові дискусії і в колі дослідників адміністративного права (І. І. Божук, А. Г. Дудко, М. В. Ковальова, О. Г. Стрельченко, В. І. Теремецький, Н. В. Фастовець, О. В. Ярошук та інші). Та все ж, попри законодавче закріплення умов і підстав адміні-

стративної відповідальності за мобінг, багато проблем такої відповідальності залишаються нерозв'язаними.

Метою статті є визначення кола проблемних питань адміністративної відповідальності за мобінг загалом та у пенітенціарній системі зокрема, а також шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Введення адміністративної відповідальності за вчинення діянь, що можуть кваліфікуватися як цькування працівника, є закономірним. Адже створення токсичних умов виконання трудової функції негативно позначається як на якості роботи, так і на психічному стані працівника й трудового колективу загалом. Але попри намагання законодавця ввести відповідні правовідносини у правову площину, є чимало проблем як матеріального, так і процесуального характеру, що не сприяють ефективному застосуванню положень чинного адміністративного законодавства. На сьогодні КУпАП [1] не містить поняття мобінгу, хоча у ст. 173-5 передбачає відповідальність за його вчинення. Так, відповідно до положень вищеназваної норми «Вчинення мобінгу (цькування) працівника – тягне за собою накладення штрафу на громадян від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до тридцяти годин і накладення штрафу на фізичних осіб – підприємців, які використовують найману працю, посадових осіб – від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин.

Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене групою осіб або особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за таке ж порушення, – тягне за собою накладення штрафу на громадян від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до п'ятдесяти годин і накладення штрафу на фізичних осіб – підприємців, які використовують найману працю, посадових осіб – від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин». Аналіз положень названої статті дозволяє виокремити низку недоліків правового регулювання адміністративної відповідальності за мобінг.

По-перше, наразі КУпАП не містить визначення мобінгу та форм його зовнішнього вияву, що ускладнює процес адміністративно-правової кваліфікації. Відповідна дефініція є у Кодексі законів про працю України [2], але названий документ спрямований на регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері трудових прав працівників, а не на застосування заходів адміністративної відповідальності. Отже, варто підтримати позицію тих науковців, які пропонують закріпити поняття мобінгу та форм його вияву в диспозиції ст. 173-5 КУпАП [3, с. 86].

По-друге, власне суб'єктами такого проступку може бути обмежене коло осіб: це громадяни, фізичні особи – підприємці та посадові особи. Таким чином, до відповідальності за мобінг не можуть бути притягнені ті, хто не має українського громадянства. І якщо для пенітенціарної системи України вчинення мобінгу особою, яка не є громадянином України, об'єктивно неможливе (оскільки персонал ДКВС формується виключно з осіб, які належать до українського громадянства), то для решти організацій, в яких можуть працювати іноземці, особи, які мають посвідку на проживання тощо, відсутність громадянства є основою безвідповідальності за вчинення такого правопорушення. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне змінити формулювання санкцій ст. 173-5 КУпАП, вилучивши з них слово «громадян» та викласти їх в такій редакції: «... тягне за собою накладення штрафу від...». Таке визначення дозволить попередити уникнення адміністративної відповідальності за мобінг суб'єктами, які не мають українського громадянства, й дозволить застосовувати адміністративні покарання до всіх осіб, які винні у вчиненні відповідного проступку.

По-третє, у ст. 173-5 КУпАП не врахована специфіка застосування мобінгу у структурах, персонал яких належить до військовозобов'язаних осіб. Наразі у ст. 15 КУпАП [1] навіть не передбачена можливість притягнення таких суб'єктів до адміністративної відповідальності за вчинення зазначеного проступку на загальних підставах. Тобто мобінг у системі ДКВС, Національної поліції, Службі безпеки України та інших воєнізованих структурах передбачає застосування виключно дисциплінарної відповідальності. На наш погляд, пасивна позиція законодавця

щодо адміністративної відповідальності за мобінг (цькування) працівника, вчинена особами, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, є неприпустимою. Тому доцільно друге речення ч. 1 ст. 15 КУпАП викласти в такій редакції: «За порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією, вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування у разі винесення термінового заборонного припису, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, вчинення мобінгу (цькування) працівника зазначені особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах». Варто також зауважити, що подана вище норма була би більш логічною, якби не лише вказувала на об'єктивні вияви протиправної поведінки, вчинення яких дозволяє застосовувати заходи адміністративної відповідальності до спеціальних суб'єктів на загальних підставах, але й містила посилання на конкретні норми статей, порушення яких дозволяє застосовувати адміністративні санкції на загальних умовах.

По-четверте, на наш погляд, варто застосовувати розширений перелік санкцій до осіб, які винні у цькуванні працівників. Зокрема, адміністративна відповідальність посадових осіб передбачена ч. 2 ст. 173-5 КУпАП, але дозволяє накладати лише основні санкції: штраф або громадські роботи. Вважаємо, що цей перелік має бути доповнений можливістю накладання стягнення у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певним видом діяльності. Оскільки справи про відповідні проступки розглядаються судом, то залежно від наслід-

ків правопорушення суд може ухвалити рішення про застосування або незастосування такого додаткового покарання. У зв'язку з цим пропонуємо санкцію ч. 2 ст. 173-5 КУпАП викласти в такій редакції: «тягне за собою накладення штрафу на осіб від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до п'ятдесяти годин і накладення штрафу на фізичних осіб – підприємців, які використовують найману працю, посадових осіб – від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до шести місяців чи без такого».

По-п'яте, вважаємо за доцільне визначити особливості адміністративної відповідальності за цькування представників персоналу так званих силових структур. Зокрема, у системі ДКВС виконання трудової функції покладено не на працівників, а на представників персоналу, та й довести факти цькування досить складно, оскільки це закрита система. Проте формулювання, що використовується у ст. 173-5 КУпАП «працівник», а не «персонал», дозволяє говорити про те, що буква закону не відповідає його духу. Адже очевидно, що законодавець, визначаючи адміністративну відповідальність за мобінг, вважав за доцільне захистити права від необґрунтованого тиску та обмежень усіх осіб, які працюють, а не лише тих, які мають статус працівника. Тому вважаємо за доцільне доповнити ст. 173-5 КУпАП частиною 3, якою передбачити особливість адміністративної відповідальності за мобінг (цькування), що вчиняються щодо осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів і викласти її в такій редакції: «Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене особою або щодо особи, на яку поширюється дія дисциплінарного статуту, – тягне за собою накладення штрафу від ста п'ятдесяти до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із заборонаю обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до шести місяців чи без такої».

По-шосте, серед проблем адміністративної відповідальності за мобінг (цькування) працівника варто віднести і відносно ко-

роткі строки накладання адміністративних стягнень, порушення яких має наслідком закриття адміністративного провадження без застосування покарання до винної особи. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 38 КУпАП покарання за ст. 173-5 КУпАП може бути накладено не пізніш як через три місяці з дня вчинення правопорушення або виявлення факту проступку [1]. Вважаємо, що такі строки є надто короткими, адже потребують збирання доказів, якими можуть бути накази, розпорядження, рішення та інші письмові документи, які підтверджують факти перешкодження виконанню трудових обов'язків, відеофіксація погроз, висміювання, наклепів тощо, опитування свідків, подання копій документів про переведення, оплату праці та інше. Так, у системі ДКВС мобінг може виявлятися як систематичне призначення на чергування у вихідні й святкові дні, залучення до виконання робіт, які не належать до трудової функції представника персоналу (прибирання території, облаштування окремих ділянок тощо), перешкодження у підвищенні освітньо-професійного рівня персоналу, безпідставне позбавлення представників персоналу ДКВС частини виплат: премій, бонусів, інших заохочень, постановка цілей, досягнення яких за даних обставин є неможливим, псування робочих документів [4, с. 66] тощо. Юридичне підтвердження відповідних фактів потребує певного періоду часу, який може виходити за межі, визначені ст. 38 КУпАП, тим більше, що в названій нормі початком відліку відповідного строку є дата вчинення правопорушення. Мобінг належить до триваючих протиправних діянь [5, с. 64], тобто проступків, які можуть виявлятися протягом певного періоду часу як однорідні або ж неоднакові за зовнішнім виявом діяння (наприклад, висміювання, поєднане із залученням до роботи у вихідні дні). У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни у ч. 3 ст. 38 КУпАП та викласти її в такій редакції: «Адміністративне стягнення за вчинення правопорушень, передбачених статтями 173-2, 173-5 і 173-6 цього Кодексу, може бути накладено протягом шести місяців з дня вчинення або виявлення відповідного правопорушення».

До проблем адміністративної відповідальності за мобінг варто віднести й практичне небажання співробітників особи, яка

зазнає цькування подавати свідчення чи інші докази, боячись стати об'єктом такого правопорушення. Відповідно до положень п. 1 ч. 1 ст. 255 КУпАП правом складати протоколи про мобінг (цькування) працівника наділені представники Державної служби з питань праці [1]. Проте їх вільний доступ до окремих об'єктів є ускладненим, наприклад, в установи виконання покарань, слідчі ізолятори, на територію таборів утримання військовополонених тощо. Це, відповідно, ускладнює й встановлення фактів вияву мобінгу. Тому доречно на сайті Державної служби з питань праці створити «гарячу лінію», на яку можна було б повідомляти про факти цькування працівників (персоналу), в тому числі й анонімно, а вже на підставі відповідних повідомлень проводити перевірки, відбирати пояснення та здійснювати інші дії, які дозволяють підтвердити чи спростувати наявність фактів відповідних правопорушень на конкретно взятому підприємстві чи в установі. Важливим також, на нашу думку, є й питання правового захисту осіб, які виступають як свідки. Адже спілкування з окремо взятим працівником, який виступає як свідок цькування, для отримання правдивих свідчень потребує забезпечення певного рівня конфіденційності. Як показує практика, викликати таких осіб до Державної служби з питань праці її посадові особи не мають права [6]. Свідчити ж проти колег або керівників, якщо особа збирається продовжувати роботу в попередній установі, досить складно. Відтак конфіденційність повідомлень або ж наділення правом інспекторів Державної служби з питань праці проводити опитування персоналу поза межами проходження роботи (служби) дозволило б отримувати більш об'єктивні свідчення.

Важливо також зазначити, що інколи досить важко відмежувати мобінг (цькування) працівника від належних форм забезпечення трудової дисципліни. Адже неналежне виконання представником персоналу своїх трудових обов'язків, яке мало наслідком застосування дисциплінарних стягнень не завжди розцінюється працівником як справедливе. Так, Окружним адміністративним судом міста Києва було розглянуто справу за позовом провідної спеціалістки відділу організаційно-аналітичної роботи та планування Управління організаційно-

аналітичного, документального та адміністративно-господарського забезпечення Адміністрації ДКВС до Адміністрації ДКВС. Позивачка зазначала, що вона піддавалася мобінгу, що виявився як застосування щодо неї несправедливого дисциплінарного провадження та винесення догани, що позначилося не тільки на її репутації, а й на рівні матеріального забезпечення. Проте суд, розглянувши матеріали справи та докази позивачки й відповідача, визнав винесення догани правомірною формою реагування на факт неналежного виконання позивачкою покладених на неї обов'язків [7]. Отже, розмежування протиправної поведінки, яка може бути кваліфікована як мобінг (цькування) працівника та правомірного застосування дисциплінарних стягнень за неналежне виконання (чи невиконання) трудових обов'язків покладається на суд. Саме суд має дослідити матеріали справи, в тому числі й докази, які подаються сторонами провадження і вже на їх основі ухвалити рішення про: 1) наявність у діях відповідача ознак мобінгу (цькування) та застосування адміністративного стягнення або 2) про відсутність ознак такого проступку та закриття провадження у справі.

Висновки. Дослідження проблем адміністративної відповідальності за мобінг (цькування) працівника дозволяє відзначити певну непослідовність законодавця. Адже власне факт визнання мобінгу як адміністративно караного діяння ще не означає ефективного захисту прав працівників. На наш погляд, для уникнення проблем адміністративно-правової кваліфікації діянь, що можуть визначатися як мобінг (цькування) працівника, доречно внести низку змін і доповнень до положень ст. 173-5 КУпАП. Зокрема:

– закріпити в диспозиції ст. 173-5 КУпАП поняття мобінгу (цькування) та форм його вияву;

– з санкцій ст. 173-5 КУпАП вилучити слово «громадян», чим забезпечити можливість притягнення до відповідальності за вказаною нормою і тих працівників, які не мають громадянства України;

– визнати мобінг (цькування) працівників адміністративним правопорушенням, за вчинення якого військовослужбовці

та особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, притягуються до адміністративної відповідальності на загальних підставах;

– доповнити перелік санкцій ч. 2 ст. 173-5 КУпАП додатковим покаранням у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 6 місяців;

– збільшити строки накладання адміністративного стягнення за вчинення діянь, що кваліфікуються як мобінг (цькування) з трьох до шести місяців;

– створити «гарячу лінію» на сайті Державної служби з питань праці, на яку можна було б подавати інформацію (в тому числі й конфіденційно) про факти мобінгу;

– визначити критерії розмежування мобінгу (цькування) працівника від правомірного застосування обмежень трудових прав персоналу.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#top> (дата звернення: 04.01.2026).

2. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 04.01.2026).

3. Теремецький В. І., Фастовець Н. В. Правове регулювання адміністративної відповідальності за вчинення мобінгу в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. Вип. 14. С. 84–89. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/>.

4. Чуйко А., Краковська А. Адміністративна відповідальність за мобінг і труднощі її застосування. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2025. Том 1. № 17. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/17293>.

5. Дудко А. Г., Стрельченко О. Г. Адміністративно-правова характеристика поняття «мобінгу». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 74. Ч. 2. С. 60–65.

6. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці : постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2015 № 96 // *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-Text> (дата звернення: 04.01.2026).

7. До Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України про визнання протиправним та скасування наказу : рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 13 квіт. 2020 р. № 640/8053/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88743628> (дата звернення: 04.01.2026).

Shestak L.,

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Administrative and
Constitutional Law of the Educational and Scientific Institute of Law,
Law Enforcement, and Psychology,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0001-9381-5916

PROBLEMS OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR MOBBING (HARASSMENT) OF EMPLOYEES (Article 173-5 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses) IN THE SYSTEM OF THE STATE CRIMINAL EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

The article addresses the issue of administrative responsibility for mobbing (harassment) of employees. The relevance of the topic is due to the fact that mobbing has long become a reality in workplaces, violating employees' rights, while the legislative regulation of this issue remains insufficient. This phenomenon is often justified by "production needs" or "difficult economic situations," complicating its legal qualification.

The article emphasizes the specifics of mobbing in the State Criminal Executive Service of Ukraine, where relationships among personnel are characterized by strict discipline and subordination. Mobbing in such a structure can "disguise" itself as ordinary work requirements, making it difficult to identify and hold individuals accountable for such actions.

The study analyzes the shortcomings of Article 173-5 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. The author highlights the lack of a clear definition of mobbing and its forms; it also examines the issue of holding accountable those who are not citizens of Ukraine for mobbing, as well as the specifics of applying the provisions of this norm concerning military personnel.

The author proposes to define the concept of mobbing in Article 173-5 of the Code; expand the list of penalties to include punishments such as disqualification from holding certain positions; extend the time frame for imposing administrative penalties for mobbing from 3 to 6 months; create a "hotline" on the website of the State Labor Service for confidential reports of mobbing cases; and establish criteria for distinguishing between harassment and lawful disciplinary actions.

The author emphasizes the importance of active legal protection for employees and the need for a comprehensive approach to addressing the issue of mobbing in Ukraine, which will require efforts from legislators, scholars, and practitioners.

Key words: *administrative liability, administrative offense, sanctions, mobbing, State Criminal-Executive Service of Ukraine, legal regulation, employee, staff, penitentiary system.*

References

1. Ukraine (1984), *Code of Ukraine on Administrative Offenses* : Law of Ukraine No. 8073-X of 07 December 1984, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#top> (accessed 04 January 2026).
2. Ukraine (1971), *Labor Code of Ukraine* : Law of Ukraine No. 322-VIII of 10 December 1971, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (accessed 04 January 2026).
3. Teremetskyi, V. I. and Fastovets, N. V. (2023), "Legal Regulation of Administrative Responsibility for Mobbing in Ukraine", *Scientific Notes. Series: Law*, Vol. 14, pp. 84–89, available at: <https://er.knutd.edu.ua/handle/> (accessed 04 January 2026).
4. Chuyko, A. and Krakowska, A. (2025), "Administrative Responsibility for Mobbing and Difficulties of Its Application", *Bulletin of the Student Scientific Society of DonNU named after Vasyl Stus*, Vol. 1, No. 17, available at: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/17293> (accessed 04 January 2026).
5. Dudko, A. H. and Strelchenko, O. H. (2022), "Administrative-Legal Characterization of the Concept of ‘Mobbing’", *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, Vol. 74, Part 2, pp. 60–65.
6. Ukraine (2015), *On Approving the Regulation on the State Labor Service of Ukraine* : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 96 of 11 February 2015, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-Text> (accessed 04 January 2026).
7. Kyiv District Administrative Court (2020), *On Recognizing as Unlawful and Annuling the Order* : Decision No. 640/8053/19 of 13 April 2020, available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88743628> (accessed 04 January 2026).

Дата першого надходження статті до видання: 04.01.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.01.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 18.02.2026.

UDC 159.9:341.3:355.1

DOI 10.32755/sjlaw.2026.138

Sharapova Y.,

Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Pedagogy and Professional Ethics
Faculty of Humanities (full-time and part-time studies),
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0002-8473-5612

PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF PRISONERS OF WAR: ISSUES OF LEGAL FRAMEWORK AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT

The article examines the psychological adaptation of prisoners of war within international humanitarian law. Attention is given to the Third Geneva Convention, Nelson Mandela Rules, and the role of the International Committee of the Red Cross. The study highlights how legal standards help preserve emotional balance and identity, and argues for an interdisciplinary approach combining legal and psychological support.

Key words: *prisoners of war, psychological adaptation, international humanitarian law, Geneva Convention, Red Cross, Mandela Rules, emotional resilience.*

Target setting. In the context of modern armed conflicts, there is a growing need for a comprehensive understanding of the psychological condition of prisoners of war, particularly the processes of their adaptation to conditions of isolation, uncertainty, and loss of control over their own lives. Psychological adaptation in captivity requires consideration not only of the individual's internal resources but also of external regulatory factors, particularly the legal norms that define the conditions of detention. The issue of integrating psychological and legal approaches in the study of prisoners of war adaptation remains insufficiently explored, which determines the relevance of this research.

Actual scientific researches and issues analysis. In Ukrainian academic literature, the issue of prisoners' adaptation is addressed in the works of M. Blazhivskyi, V. Stadnyk, and N. Pavlyk, who emphasize the psychosocial nature of adaptation, the role of self-regulation, emotional stability, and support from the social environment. Particular importance in this context is

given to institutional conditions that either facilitate or hinder the adaptation process.

The legal dimension of the issue is analyzed through the lens of international humanitarian law, particularly the provisions of the Third Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War (1949), the United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules, 2015), and the practical activities of the International Committee of the Red Cross (ICRC). The ICRC document “Guidance on the Psychological Support of Detainees” (2021) is considered an example of integrating legal and psychological tools for supporting individuals in detention.

Taken together, these sources outline the multidimensional nature of the issue under study, yet they remain insufficiently integrated with one another. This highlights the need for further interdisciplinary analysis at the intersection of psychology, law, and humanitarian practice.

The Purpose of the Article. The purpose of this article is to analyze the psychological factors influencing the adaptation of prisoners of war to detention conditions, to examine their impact on mental resilience and daily behavior, and to assess the extent to which current legal frameworks address the need for psychological support for this category of individuals.

The statement of basic materials. In the context of modern armed conflicts, the issue of psychological adaptation of prisoners of war becomes particularly relevant. Captivity involves a sudden change in living conditions, the loss of control over one's situation, the restriction of basic rights, and the need to adapt to a challenging detention environment. These circumstances create significant emotional and psychological pressure, requiring an in-depth analysis of adjustment mechanisms, emotional regulation, and the maintenance of mental stability. At the same time, this issue has a legal dimension, as the conditions of detention for prisoners of war are regulated by norms of international humanitarian law. Therefore, the study of psychological processes in captivity should be conducted at the intersection of legal and psychological sciences.

Prisoners of war, as a distinct category of individuals, are placed in a specific environment where their freedom is restricted, the structure of daily life is altered, and social roles and expectations are transformed. In such conditions, emotional stability, the ability to self-regulate, the preservation of core motivational attitudes, and adaptive behavior become critically important. These processes are the focus of analysis within the framework of legal psychology.

Within the framework of this study, the main normative references are the provisions of the Third Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War (1949), the United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules), and the activities of the International Committee of the Red Cross (ICRC). The Geneva Convention outlines the obligations of the parties to an armed conflict to ensure humane treatment of prisoners, particularly regarding detention conditions, the provision of medical care, and psychological safety. In turn, the Mandela Rules complement these provisions by establishing ethical standards in the treatment of persons deprived of liberty, emphasizing the importance of mental health support, the prevention of dehumanization, and the need for an individualized approach to each detainee.

The work of the International Committee of the Red Cross (ICRC) is of particular importance, as it is a neutral humanitarian organization with a unique mandate to visit prisoners of war and monitor their conditions of detention. The legal foundation for the ICRC's activities is laid out in the Geneva Conventions, and its practice demonstrates how international norms are implemented on a practical level through humanitarian action. In this context, the ICRC not only ensures compliance with the rights of prisoners of war, but also actively contributes to meeting their psychological needs—through mediation, the transmission of messages, and facilitating access to medical and psychological care. Therefore, any analysis of the legal mechanisms for the adaptation of prisoners of war to conditions of isolation must take into account the role of the ICRC as a key humanitarian actor within the international legal system [1].

The relevance of this study lies in the need for a deeper understanding of the psychological mechanisms of adaptation among prisoners of war within the framework of existing legal regulations, as well as the necessity to develop practical recommendations for providing psychological support to such individuals in accordance with the norms of international humanitarian law. Adaptation of prisoners of war to conditions of detention is not only an internal psychological process, but also an important indicator of the effectiveness of legal and humanitarian mechanisms in the context of armed conflict. The degree to which mental health, emotional stability, and self-regulation are maintained among prisoners reflects not only their personal psychological resources, but also the extent to which legal guarantees enshrined in international humanitarian law are properly ensured.

Effective psychological adaptation under conditions of isolation is the result of a combination of factors, such as: humane treatment; the provision of contact with the outside world (including access to correspondence and family communication); access to medical and psychological assistance; and the avoidance of situations involving moral humiliation or identity disorientation.

From a humanitarian perspective, the adaptation of prisoners of war is a crucial condition for preserving their human dignity under conditions of restricted freedom. From a legal standpoint, it serves as an indicator of how effectively the provisions of the Geneva Convention and the United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners are applied, as well as the extent to which the principles of respect for human rights and personal integrity are upheld in practice.

In modern psychological science, the concept of adaptation is understood as a holistic process of active adjustment of the individual to changing environmental conditions. According to M. I. Blazhivskyi, adaptation encompasses not only the biological response of the organism to external influences, but also the socio-psychological mechanisms that ensure effective interaction between the individual and a new social situation. In

this context, adaptation is viewed as a multi-level system that includes cognitive, emotional, and behavioral components aimed at achieving internal balance and maintaining personal integrity under conditions of change and stress. The author places special emphasis on the distinction between biological and social levels of adaptation. The former relates to the physiological functioning of the body, while the latter involves psychological and behavioral responses to social reality. This approach allows adaptation to be seen as a dynamic process that constantly evolves under the influence of external challenges, particularly in extreme environments such as detention or captivity [2, p. 236].

According to the definition provided by the American Psychological Association, adaptation is the ability of an individual to respond appropriately to changed or changing situations and to modify their behavior in accordance with different circumstances, which constitutes an essential component of psychological adjustment in extreme conditions [3]. Thus, adaptation is not only an individual capacity for resilience but also the result of interaction between the individual and the socio-legal environment in which they are compelled to function.

Under conditions of isolation, forced environmental change, and threat to life, the process of psychological adaptation plays a crucial role in maintaining the internal balance of prisoners of war. As noted by V. A. Stadnyk, adaptation in wartime is a multi-level phenomenon that encompasses the biological, psychological, and social dimensions of an individual's functioning. Its essence lies in the gradual adjustment to new circumstances through cognitive and emotional restructuring, as well as the modification of behavioral responses that help preserve mental well-being under stress. According to the researcher, the adaptive process unfolds through several stages: awareness of change, formation of coping strategies, cognitive restructuring, and self-reflection. The ability to undergo such internal transformation determines a person's resilience to extreme factors such as isolation, loss of control, lack of support, and uncertainty about the future. In this context, adaptation also

serves as the foundation for the development of resilience – the ability to maintain psychological integrity despite repeated exposure to stressful events [4, p. 113].

Among the factors that contribute to effective adaptation, V. A. Stadnyk identifies: a well-developed self-esteem, the ability to self-regulate, the presence of at least minimal social support, cognitive flexibility, and a value orientation focused on preserving dignity and meaning. Conversely, the risk factors for psychological maladaptation include anxiety, emotional vulnerability, limited communication, the disruption of familiar social roles, and isolation from significant others [4, p. 105].

A significant contribution to the understanding of the phenomenon of adaptation was made by N. V. Pavlyk, who defines personal adaptation as a holistic process of interaction between an individual and a new environment, which ensures a balance between internal psychological states and external living conditions. Adaptation possesses not only biological or psychological dimensions but also a socio-psychological nature, encompassing both conscious and unconscious mechanisms, including empathy, self-regulation, reflexivity, moral normativity, and communicative competence [5, p. 70].

In the context of studying the psychological condition of prisoners of war, particular importance is placed on such characteristics as the ability to exercise emotional self-control, skills of effective interaction with others, and the awareness of one's social role in new circumstances. These factors significantly influence the effectiveness of the adaptation process. Pavlyk emphasizes the role of individual psychological resources, including the level of psycho-emotional resilience, the readiness to accept change, and the capacity to develop new behavioral strategies under conditions of uncertainty – all of which are critically important in situations of forced isolation.

Summarizing the main approaches to understanding psychological adaptation, it is important to emphasize that this process is highly dependent on the external environment in which an individual finds themselves. For prisoners of war, adaptation unfolds under conditions of forced isolation, restricted freedom,

and the loss of control over their own lives, which leads to increased emotional vulnerability and a strong need for external support. At the same time, the success of adaptation is determined not only by personal resources but also by the extent to which the surrounding environment – particularly at the level of legal and regulatory conditions – ensures compliance with international standards for the treatment of prisoners.

The psychological adaptation of prisoners of war is a complex process of adjusting to conditions of isolation, uncertainty, and restricted personal autonomy. The effectiveness of this process largely depends on the extent to which international legal standards for the treatment of prisoners are upheld. In this context, particular attention is given to the Third Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War of 12 August 1949, which provides the legal foundation for the humane treatment and lawful detention of individuals captured during armed conflict [6].

Certain provisions of the Convention directly or indirectly contribute to the psychological stabilization of prisoners of war, creating conditions that minimize the traumatic effects of isolation and loss of control over life circumstances [7]:

1. The right to humane treatment (Articles 13, 14, 17) prohibits cruelty, humiliation, and both physical and moral violence. These guarantees help establish a basic sense of safety, which is a fundamental condition for adaptation to a restrictive environment.

2. Conditions of detention (Articles 25–32) must ensure adequate housing, food, hygiene, and medical care. Physical comfort serves not only physiological needs but also supports psychological well-being by reducing distress and preserving basic autonomy.

3. Maintaining contact with the outside world (Articles 70–77), including the right to correspondence and receiving news from relatives, is essential for preserving identity and social integration, thereby supporting inner stability in conditions of uncertainty.

4. Access to cultural, educational, and labor activities (Articles 38–42) helps maintain daily structure, instills a sense of purpose, and preserves internal order and goal-setting – all critical for adaptation during prolonged isolation.

5. Medical care (Articles 30–32, 109–110) in the Convention is broad in scope and includes not only somatic but also mental health needs. This opens the possibility for recognizing psychological conditions – including depressive, anxiety, and post-traumatic disorders – as requiring intervention.

6. The right to be informed about one's rights (Article 41) empowers prisoners to act as legal subjects rather than passive detainees. Awareness of rights helps restore a sense of agency and reduces anxiety and maladaptation.

7. Monitoring compliance by independent bodies, especially the International Committee of the Red Cross (Article 126), provides external oversight and an additional layer of protection for prisoners, which indirectly reduces psychological stress.

Thus, although the Third Geneva Convention does not explicitly use the term "psychological adaptation", it contains a range of provisions whose implementation directly affects the mental well-being of prisoners of war. These provisions establish a legal framework within which an individual can preserve their dignity, identity, and sense of internal control – all of which are key components of adaptive responses to stress.

One of the key humanitarian actors that significantly influences the conditions of detention for prisoners of war – and, consequently, their process of psychological adaptation – is the International Committee of the Red Cross (ICRC). According to the provisions of international humanitarian law, this organization is mandated to carry out visits to individuals deprived of liberty, including prisoners of war, in order to assess both the physical and psychological conditions of their detention. This activity is governed by the norms of customary international humanitarian law (Customary IHL, Rule 124), which grant the ICRC the right of unimpeded access to places of detention and authorize it to conduct confidential consultations with the responsible authorities regarding the conditions of detainees [8].

One of the important elements of psychological support for prisoners of war is ensuring their ability to maintain contact with family members. In this regard, the Red Cross Messages program is implemented, allowing detainees to send short letters or messages to their loved ones. This form of communication helps reduce anxiety levels, fosters a basic sense of security, and supports emotional balance. The legal basis for this practice is outlined in international humanitarian law, specifically in Customary IHL Rule 125 [9].

Based on the collected information, the International Committee of the Red Cross conducts consultations with the administrations of detention facilities to ensure that the conditions of confinement comply with the provisions of international humanitarian law. In this process, particular emphasis is placed on the psychosocial dimension: the recommendations focus on reducing stress factors, supporting opportunities for social interaction, and ensuring access to medical and psychological care. These measures are part of a comprehensive approach that recognizes psychological well-being as an integral component of humane treatment for individuals held in captivity [8].

The document *Guidance on the Psychological Support of Detainees*, developed by the International Committee of the Red Cross (ICRC) in 2021, plays a particularly important role in organizing psychological support for individuals deprived of liberty. It serves as a practical guide for staff working in facilities where prisoners of war and other categories of detainees are held. The document presents a systematic approach to providing psychological assistance, taking into account the specific challenges of isolation and high levels of stress. It outlines a step-by-step model of support, including initial response, emotional stabilization, development of adaptive mechanisms, and gradual recovery of internal resources.

Special attention is given to the typology of emotional and behavioral reactions to imprisonment, such as anxiety, helplessness, apathy, emotional detachment, or aggression. It also identifies risk factors (previous psychological trauma, lack of

social support) and protective factors (emotional resilience, family contact, meaningful activities) that influence the effectiveness of adaptation. The document emphasizes the need for an individual approach to each detainee, taking into account their psychological state, personal traits, age, gender, cultural background, and past experiences.

Furthermore, it highlights the importance of interdisciplinary cooperation between psychologists, medical staff, social services, and facility administrations to ensure comprehensive care. In this context, ICRC's recommendations not only clarify standards of humane treatment but also contribute to the creation of conditions that promote the long-term psychological well-being of detainees [10].

The activities of the International Committee of the Red Cross (ICRC) in supporting prisoners of war fulfill not only a legal and human rights function but also play a significant role in ensuring the psychological well-being of individuals in captivity. Through regular monitoring, facilitating communication with the outside world, providing recommendations, and promoting access to medical and psychological care, the ICRC helps create conditions that ease the process of adaptation to deprivation of liberty. This support contributes to reducing psychological stress, lowering the risk of mental health disorders, and preserving the personal integrity of prisoners of war. The humanitarian presence of the ICRC in detention facilities serves not only as a guarantee of compliance with international legal norms but also as a crucial factor directly influencing the quality of psychological adaptation in the extremely challenging conditions of captivity.

In the field of international humanitarian law and human rights, an important role is played by the United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, known as the Nelson Mandela Rules, adopted by the UN General Assembly. Although these rules do not carry binding legal force for UN member states, they serve as a widely recognized ethical framework for the treatment of individuals deprived of liberty. The Rules establish fundamental standards of humane treatment that are taken into account when developing national laws,

policies, and practices in the penitentiary system. Their provisions can be applied to various categories of detainees, including prisoners of war, as they emphasize the need to respect human dignity, protect mental health, and ensure safe detention conditions.

The Nelson Mandela Rules were adopted by the United Nations General Assembly on December 17, 2015, as a revised and expanded version of the earlier Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, originally approved in 1955. These rules were named in honor of Nelson Mandela, recognizing his lifelong struggle for human rights and dignity, even under the conditions of long-term imprisonment [11].

These Rules contain 122 provisions covering various aspects of life and conduct for individuals held in detention. Among the key principles with direct relevance to psychological adaptation are the following [12]:

- Respect for human dignity and the inherent value of every person, including the prohibition of torture, cruel, inhuman, or degrading treatment or punishment.
- Non-discrimination in treatment, regardless of gender, age, nationality, or other characteristics.
- Normalization of life in detention, which means striving to reduce the differences between life in custody and life in a free society – including access to social interaction, education, work, and recreational activities.
- Contact with the outside world, including regular correspondence and visits from family members, as an element of maintaining social bonds.
- Right to health care, which includes access to both medical and psychosocial support.

In this context, the Nelson Mandela Rules serve as an important ethical and normative framework for understanding the legal conditions that foster an environment conducive to the adaptation of individuals in detention. These rules emphasize that the treatment of prisoners must be grounded in principles of humanity, safety, and the preservation of social connections. This approach directly aligns with key psychological factors of

adaptation – including the support of a sense of agency, the maintenance of self-esteem, and the reduction of stress levels.

Conclusions. Theoretical analysis has shown that the ability to effectively adapt in conditions of captivity is closely linked to the preservation of core elements of personality: emotional stability, a sense of identity, self-regulation skills, and access to external support. The study's findings indicate that compliance with international humanitarian standards positively influences the reduction of psychological maladaptation among prisoners of war and contributes to the development of internal coping mechanisms. At the same time, neglect of such standards increases the risk of re-traumatization, exacerbates crisis experiences, and disrupts basic psychological functions. The integration of psychological and legal approaches allows for a more comprehensive understanding of how to support prisoners of war under conditions of restricted freedom. Further research in this area should focus on the development of individualized psychological assistance programs that consider the person's legal status, stage of adaptation, and personal resources.

References

1. International Committee of the Red Cross (n.d.), *Geneva Conventions and ICRC Activities Related to the Protection of Prisoners of War*, available at: https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule1#refFn_3E28356C_00021 (accessed 10 January 2026).
2. Blazhivskiy, M. I. (2014), "The Concept of Adaptation in Modern Scientific Literature", *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Psychological Series*, No. 1, pp. 233–242.
3. American Psychological Association (n.d.), "Adaptability", in *APA Dictionary of Psychology*, available at: <https://dictionary.apa.org/adaptability> (accessed 10 January 2026).
4. Stadnyk, V. A. (2024), "Psychological Mechanisms of Adaptation to War-Related Stress Factors", *Problems of Political Psychology: Collection of Scientific Works*, No. 17 (31), pp. 100–115.
5. Pavlyk, N. V. (2025), "The Problem of Socio-Psychological Adaptability of the Individual in the Context of Global Changes", *Bulletin of the Kyiv Institute of Business and Technology*, No. 52 (1), pp. 65–78.

6. Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War (Third Geneva Convention) (1949), available at: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciii-1949> (accessed 12 January 2026).

7. Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War (III) (1949), Official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine, available at: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_153#Text (accessed 15 January 2026).

8. International Committee of the Red Cross (n.d.), *Customary IHL – Rule 124: ICRC Visits to Persons Deprived of Liberty*, available at: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule124> (accessed 12 January 2026).

9. International Committee of the Red Cross (n.d.), *Customary IHL – Rule 125: Correspondence with Families*, available at: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule125> (accessed 09 January 2026).

10. International Committee of the Red Cross (2021), *Guidance on the Psychological Support of Detainees*, Geneva, ICRC, available at: <https://www.icrc.org/en/document/guidance-psychological-support-detainees> (accessed 18 January 2026).

11. United Nations (2015), *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules): Adopted by General Assembly Resolution 70/175 of 17 December 2015*, New York: United Nations, available at: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prisonreform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf (accessed 10 January 2026).

12. United Nations (n.d.), *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules)*, available at: https://www.un.org/ru/events/mandeladay/mandela_rules.shtml (accessed 14 January 2026).

Шарапова Ю. В.,

кандидат педагогічних наук, доцент,
начальник кафедри педагогіки та професійної етики
гуманітарного факультету (очного та заочного навчання),
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0002-8473-5612

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ

У статті проаналізовано психологічні механізми адаптації військовополонених у контексті міжнародно-правових норм, зокрема положень Третьої Женевської конвенції, Правил Нельсона Манделі та рекомендацій Міжнародного комітету Червоного Хреста. Особливу увагу приділено впливу правового регулювання на психічне благополуччя осіб у полоні, а також ключовим чинникам, що сприяють зниженню дезадаптації. Досліджено роль гуманітарних стандартів у збереженні внутрішньої стабільності, ідентичності та саморегуляції. Зроблено висновок про необхідність міждисциплінарного підходу до підтримки військовополонених, який об'єднує психологічні та юридичні інструменти захисту особистості, адже умови утримання полонених регулюються нормами міжнародного гуманітарного права. Дослідження психологічних процесів у ситуації полону доцільно здійснювати на стику юридичної та психологічної наук.

У межах цього дослідження основними нормативними орієнтирами є положення Третьої Женевської конвенції про поводження з військовополоненими (1949), Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі, ухвалені ООН), а також діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста. Женевська конвенція визначає обов'язки сторін збройного конфлікту щодо забезпечення гуманного поводження з полоненими, зокрема в частині умов утримання, надання медичної допомоги та забезпечення психологічної безпеки. Своєю чергою Правила Нельсона Манделі доповнюють ці положення, встановлюючи етичні стандарти у ставленні до осіб, позбавлених волі, з акцентом на підтримку психічного здоров'я, недопущення дегуманізації та необхідність індивідуального підходу до кожної особи.

Ключові слова: військовополонені, психологічна адаптація, міжнародне гуманітарне право, Третя Женевська конвенція, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Правила Нельсона Манделі, адаптація, психосоціальна підтримка, умови утримання, емоційна стабільність, правові гарантії.

Дата першого надходження статті до видання: 18.01.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.01.2026.

Дата публікації (оприлюднення): 18.02.2026.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1 (27)

Відповідальний за випуск	Денисенко К. В.
Редактори літературні	Сила Л. М., Махотко О. П.
Комп'ютерна верстка і макетування	Сила Л. М.

За достовірність інформації у статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 18.02.2026 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 8,84.
Тираж 100 пр. Зам. № 153/26.

Редакційно-видавничий відділ Пенітенціарної академії України
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 8016 від 23.11.2023 р.